

Maiju Matilainen

LUKU- JA KIRJOITUSTAITO NURMOSSA

1800-LUVUN JÄLKIPUOLISKOLLA

Pro gradu -tutkielma

Historian ja etnologian laitos

Jyväskylän yliopisto

Kevät 2021

JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO

Tiedekunta – Faculty Humanistis-yhteiskuntatieteellinen tiedekunta	Laitos – Department Historian ja etnologian laitos
Tekijä – Author Maiju Matilainen	
Työn nimi – Title Luku- ja kirjoitustaito Nurmossa 1800-luvun jälkipuoliskolla	
Oppiaine – Subject Suomen historia	Työn laji – Level Pro gradu -tutkielma
Aika – Month and year Toukokuu 2021	Sivumäärä – Number of pages 98
<p>Tiivistelmä – Abstract</p> <p>Pro gradu -tutkielmani käsittelee luku- ja kirjoitustaidon kehittymistä Nurmossa 1800-luvun jälkipuoliskolla. Kyseinen ajanjakso on koulutuksen näkökulmasta kiinnostava, sillä kansanopetukseen liittyviä tehtäviä alettiin tuolloin siirtää kirkolta kunnille ja samalla opetuksen sisältö monipuolistui. Käytännössä hallinnolliset uudistukset kuitenkin vaikuttivat ihmisten osaamistasoon sangen hitaasti, sillä monet vieroksivat ajatusta maalaislasten sivistämisestä ja mielsivät koulunkäynnin etuoikeuden sijaan rasitteeksi.</p> <p>Tutkielmani lukutaitoa koskevassa osiossa käytän alkuperäislähteenä kolmea nurmolaista rippi- eli pääkirjaa, joihin papit ovat merkinneet esimerkiksi seurakuntalaisten nimet ja syntymäajat sekä tietoja heidän kristinopintaidostaan ja lukutaidostaan. Tutkin rippikirjojen avulla nurmolaisten sisälukutaidon kehittymistä ikäryhmittäin ja kinkerikunnittain sekä sukupuolen ja sosiaalisen aseman perusteella. Kirjoitustaitoa koskevassa osiossa puolestaan analysoin konseptituomiokirjojen liitteitä, joiden joukossa on ammattilaisten laatimien tekstien ohella myös nurmolaisten talonpoikien, torpparien, mäkitupalaisten ja itsellisten kirjoittamia asiakirjoja, kuten erilaisia hakemuksia, sopimuksia ja valituksia.</p> <p>Hyödynnän gradussani enimmäkseen laadullisia tutkimusmenetelmiä, kuten vertailua ja sisällönanalyysia. Lisäksi olen laatinut aineistosta taulukoita, joissa nurmolaisten luku- ja kirjoitustaidon kehittymistä havainnollistetaan numeerisesti. Taulukoiden avulla on mahdollista hahmottaa pitkällä aikavälillä tapahtuneita muutoksia, jotka eivät välttämättä paljastuisi pelkästään laadullisen tutkimuksen keinoin. Aineiston analysoinnissa on myös otettava huomioon, etteivät rippi- ja tuomiokirjat ole kaikilta osin luotettavia, vaan niihin liittyy monenlaisia lähdekräntäjähaasteita.</p> <p>Tutkimukseni perusteella luku- ja kirjoitustaito kehittyivät Nurmossa eriaikaisesti ja pitkälti myös eri syistä. Lukutaito oli keskeinen osa kirkollista kansanopetusta, eivätkä lukutaidottomat voineet esimerkiksi solmia avioliittoa tai tulla valituksi julkiseen virkaan. Sen sijaan kirjoitustaidolla ei ollut vastaavaa uskonnollista merkitystä, eivätkä papit pitäneet sen opettamista kovinkaan tarpeellisena. Tämän vuoksi kirjoitustaito alkoi yleistyä vasta 1800-luvun lopulla, jolloin vastuu kansanopetuksen järjestämisestä siirrettiin kunnille. Kirjoitustaidon hankkimiseen saattoi liittyä myös henkilökohtaisia motiiveja, sillä sen avulla oli mahdollista saavuttaa esimerkiksi valtaa, rahaa ja arvostusta. Monissa tapauksissa hyvä luku- ja kirjoitustaito näyttävät kasautuneen samoihin perheisiin, mikä kertoo siitä, että koulutuksesta innostuneet vanhemmat halusivat siirtää taitonsa myös lapsilleen.</p>	
Asiasanat – Keywords lukutaito, kirjoitustaito, Nurmo, 1800-luku, kansanopetus, koulutus, rippikirjat, tuomiokirjat	
Säilytyspaikka – Depository Jyväskylän yliopiston julkaisuarkisto (JYX)	
Muita tietoja – Additional information	

SISÄLLYS

1 JOHDANTO	1
1.1 Nurmo 1800-luvulla.....	1
1.2 Tutkimuskysymykset, tutkimusetiikka ja aikaisempi tutkimus	6
1.3 Tutkimuksen rajaukset	12
1.4 Lähteet ja metodit	18
2 LUKUTAITO – ESIVALLAN SANELEMA VÄLTTÄMÄTTÖMYYS.....	26
2.1 Tulevaisuuden toivot.....	26
2.2 Naiset kärjessä, miehet takamatkalla	35
2.3 Hyvä renki, parempi isäntä.....	42
2.4 Kirkko keskellä kylää.....	51
3 KIRJOITUSTAITO – SOSIAALISEN NOUSUN MAHDOLLISTAJA	60
3.1 Ammattilaisten avun varassa	60
3.2 Ensiaskelet omin voimin.....	67
4 MITÄ KYLVÄÄ, SITÄ NIITTÄÄ – TAITOJEN PERIYTYMINEN SUKUPOLVELTA TOISELLE ...	77
5 JOHTOPÄÄTÖKSET	85
LÄHTEET	91

1 JOHDANTO

1.1 Nurmo 1800-luvulla

”Vielä lopuksi haluan minä sanoa teille nurmolaiset, että olen kuullut ja olen sen jopa itse nähnyt, että te olette helvetin roistoväkeä. Mutta sen minä sanon teille, että kun tulen tänne, niin kyllä minä olen teitä opettava! Ja jollette tahdo noudattaa minun sanojani, niin kyllä minulla muitakin keinoja on.”¹

Albert Tallroth vaalisaarnassaan Nurmon kirkossa vuonna 1872

Nurmolaisilla oli 1800-luvulla varsin huono maine. Häjyt eli puukkojunkkarit riehuivat kappeliseurakunnassa erityisesti 1840- ja 1850-luvulla, mikä näkyi esimerkiksi juopottelun, varkauksien, tappelujen ja henkirikosten lisääntymisenä.² Väkivallan kohteeksi joutui myös Nurmon kappalainen Henrik Linderoos, jonka kolme naisiksi naamioitunutta häjyä onnistui yllättämään ja pahoinpitelemään pappilan pihamaalla 1860-luvun lopussa. Linderoosilta katkesi tuolloin useita luita, ja hän joutui olemaan pitkään vuoteenomana.³ Kun Nurmoon muutamia vuosia myöhemmin haettiin uutta kappalaista, oli pahamaineisesta seurakunnasta kiinnostunut ainoastaan yksi hakija, Albert Tallroth. Hänenkin käsityksensä nurmolaisista oli aluksi hyvin kielteinen, kuten yllä oleva, Tallrothin vaalisaarnasta poimittu katkelma osoittaa. Lupauksensa mukaisesti Tallroth ryhtyi kuitenkin kohentamaan seurakuntansa oloja, ja hänen virkakaudellaan eli vuosina 1872–1890 kehitettiin esimerkiksi kirkollista alkeisopetusta ja pyhäkoulutyötä sekä muodostettiin Nurmon kappeliseurakunnasta oma kirkkoherrakunta.⁴ Erityisen merkittävä saavutus oli ensimmäisen kansakoulun perustaminen vuonna 1884, sillä se merkitsi ainakin pitkällä aikavälillä suurta edistysaskelta nurmolaisten sivistämisessä.⁵

---

¹ Tallrothin saarnaa lainattu teoksessa Helsingius 1927, 165–166.

² Luukko, Armas 1983, 371–382.

³ Takala 1965, 53.

⁴ Läntinen 1994, 666–667.

⁵ Luukko, Kerttu 1974, 234–236.

Tässä pro gradu -tutkielmassa selvitetään rippikirjojen ja tuomiokirjojen avulla, millaista kehitystä nurmolaisten luku- ja kirjoitustaidossa tapahtui 1800-luvun jälkipuoliskolla. Tutkimuksessa keskitytään ensisijaisesti kansakoulujen perustamista edeltäneisiin vuosikymmeniin 1850–1880, sillä koulujen kehitystä ja toimintaa on jo käsitelty laajasti esimerkiksi *Nurmon historia II:ssa* sekä *Nurmon kirja* -nimisessä kokoomateoksessa.⁶ Sen sijaan kansakoulua edeltäneiden vuosikymmenten kansanopetusta ja sen tuloksia on tutkittu sangen vähän. Tutkimani aikakausi on koulutuksen näkökulmasta kiinnostava, sillä kansanopetukseen liittyviä tehtäviä alettiin tuolloin siirtää kirkolta kunnille ja samalla opetuksen sisältö monipuolistui.⁷ Käytännössä muutokset kuitenkin toteutuivat hitaasti, sillä monet vieroksuivat ajatusta maalaislasten sivistämisestä ja koulunkäynti saatettiin mieltää etuoikeuden sijaan rasitteeksi.⁸ Lisäksi on huomattava, että kiertokoulun pitäminen oli Nurmossa 1870-luvulle saakka seurakunnan lukkarin vastuulla, ja opetuksen sisältö oli pitkälti samankaltainen kuin rippikoulussa, lukkarikoulussa ja tavauskoulussa, joiden järjestäminen kuului kirkon tehtäviin.⁹ Tutkimallani ajanjaksolla Nurmon kiertokoulun opetusohjelmaan kuuluivat tavaus, sisäluku, raamatunhistoria, katekismus ja virsilaulu, mutta esimerkiksi kirjoittamista tai laskentaa siellä ei opetettu ennen 1890-lukua.¹⁰

Nurmon asukasluku oli 1800-luvun alussa noin 700 henkeä¹¹ ja sen lopussa suunnilleen 3100, kun mukaan lasketaan ainoastaan läsnä oleva väestö, mutta ei esimerkiksi Amerikkaan lähteneitä nurmolaisia.¹² Asukasluvuista voidaan päätellä, että Nurmossa elettiin 1800-luvulla voimakkaan väestönkasvun aikaa, joskin 1860-luvun nälkävuodet veivät hautaan noin kymmenesosan kappeliseurakunnan asukkaista¹³. Nurmon

---

⁶ Kts. esim. Luukko, Kerttu 1974, 227–255; Läntinen 1994, 490–554.

⁷ Halila 1949, 366.

⁸ Jalava 2011, 93–94.

⁹ Takala 1965, 76–80.

¹⁰ Läntinen 1994, 492–493.

¹¹ Luukko, Armas 1983, 222.

¹² Läntinen 1994, 63; Tuomaala 1974, 136.

¹³ Luukko, Armas 1983, 239.

talouselämä perustui 1800-luvulla pitkälti maatalouteen, ja vielä vuosisadan lopussakin yli 80 prosenttia nurmolaisista hankki elantonsa viljelyn tai siihen liittyvien sivuelinkeinojen, kuten metsätalouden avulla¹⁴. Tämä näkyy myös väestön sosiaalisessa rakenteessa, sillä tutkimallani ajanjaksolla (1850–1880) Nurmossa ei asunut lainkaan aatelistoa tai porvaristoa, ja pappeja oli virassa ainoastaan yksi kerrallaan.¹⁵ Wasastjernan aatelissuvulla oli tosin omistuksia Nurmon Louvossa, mutta he eivät asuneet siellä vakituisesti ennen vuotta 1881, eikä heidän tietojaan sen vuoksi ole merkitty tutkimiini rippikirjoihin.¹⁶ Väestö koostui siis lähinnä talonpojista sekä säätyjen ulkopuolisista ihmisistä, kuten torppareista, mäkitupalaisista, itsellisistä, piioista ja rengeistä. Luku- ja kirjoitustaidon tutkimisen kannalta tällainen asetelma on otollinen, sillä lähes kaikkien nurmolaisten koulutus perustui kirkolliseen kansanopetukseen, kotiopetukseen ja mahdollisesti kiertokouluun¹⁷.

Nurmo oli kuulunut hallinnollisesti naapuripitäjänsä Lapuan alaisuuteen 1500-luvulta lähtien¹⁸, mutta tammikuussa 1868 sinne perustettiin oma kunnallishallinto. Uudistuksen taustalla oli vuoden 1865 kunnallisasetus, jonka mukaan maallisten ja hengellisten asioiden hoito tuli erottaa toisistaan. Seurakuntien vastuulle jäivät ainoastaan kirkolliset tehtävät ja väestökirjanpito, kun taas maalliset asiat, kuten koulutus, terveydenhoito ja teiden kunnossapito siirtyivät kunnille.¹⁹ Todellisuudessa maallisten ja hengellisten asioiden erottaminen oli Nurmossa kuitenkin vaikeaa, sillä monesti samat henkilöt käyttivät valtaa sekä kunnassa että seurakunnassa. Esimerkiksi edellä mainittu kappalainen, sittemmin kirkkoherraksi edennyt Albert Tallroth toimi vuosina 1873–1890 myös kuntakokousten puheenjohtajana ja oli innokkaasti edistämässä niin maanviljelyn kehittämistä kuin tieolojen parantamista.²⁰ Lisäksi hän

---

¹⁴ Läntinen 1994, 104.

¹⁵ Luukko, Armas 1983, 235; Läntinen 1994, 67.

¹⁶ Sandelin 1974, 116–121.

¹⁷ Läntinen 1994, 490–502.

¹⁸ Luukko, Armas 1983, 23.

¹⁹ Soikkanen 1966, 159–160; Läntinen 1994, 464.

²⁰ Takala 1965, 68–69.

toimi Vaasan Osake-Pankin edustajana, ja järjesteli lainoja Amerikkaan lähdöstä haaveileville seurakuntalaisilleen.²¹

Suomessa elettiin 1800-luvulla niin sanottua kansallisen heräämisen aikaa, johon liittyi muun muassa suomenmielisten ja ruotsinmielisten välinen kielitaistelu suomen asemasta. Kielelliset olosuhteet olivat muuttuneet merkittävästi vuonna 1809, kun Suomi oli liitetty Venäjän keisarikunnan yhteyteen. Ruotsin valtakunnassa vain viidesosa asukkaista oli ollut suomenkielisiä, kun taas autonomisessa Suomen suuriruhtinaskunnassa noin 90 % väestöstä puhui äidinkielenään suomea.²² Tämä voimasuhteiden muutos vaikutti lähes vääjäämättä Suomen kielipolitiikkaan, ja vuonna 1863 keisari Aleksanteri II antoikin kieliasetuksen, jonka mukaan suomen tuli kahdessakymmenessä vuodessa saavuttaa tasavertainen asema ruotsin kielen kanssa. Tästä huolimatta Suomen eliitti säilyi 1800-luvun loppuun saakka pääosin ruotsinkielisenä.²³ Oman tutkimukseni kannalta kielikysymys on sikäli keskeinen, että suomen kielen aseman vahvistuminen paransi nurmolaisien mahdollisuuksia lukea ja kirjoittaa erilaisia tekstejä, kuten sopimuksia ja pöytäkirjoja omalla äidinkielellään. Toisaalta Nurmon historiaa käsittelevistä teoksista ei löydy juurikaan mainintoja kielikysymyksestä, mikä johtunee siitä, että muutamaa yksittäistä poikkeusta lukuun ottamatta kaikki nurmolaiset puhuivat äidinkielenään suomea, eikä aiheesta siten syntynyt suuria kiistoja. Esimerkiksi vuonna 1880 Nurmon kolmestatuhannesta asukkaasta ainoastaan viisi oli ruotsinkielisiä.²⁴ Kyseinen tieto on peräisin väkilukutauluista, joissa väestö on luokiteltu muun muassa syntymävuoden, siviilisäädyn, kielen, ammatin ja elinkeinon mukaan.²⁵

---

²¹ Läntinen 1994, 92.

²² Engman 2016, 97–98; Villstrand 2012, 130; Väistö 2017, 49–50.

²³ Leino-Kaukiainen 1989, 333.

²⁴ Läntinen 1994, 66.

²⁵ Happonen 2004, 68–72.

Kielitaistelua voimakkaammin nurmolaisten elämään vaikuttivat erilaiset kansanliikkeet, joista heille merkittävin oli tutkimallani ajanjaksolla herännäisyys eli körttiläisyys. Sen kannattajiin lukeutui 1800-luvun jälkipuoliskolla yli kolmannes nurmolaisista, mitä on selitetty muun muassa sillä, että Nurmon virallinen seurakuntaelämä oli kappalainen Henrik Linderoosin aikana pahasti tuuliajolla. Sen sijaan naapuripitäjässä Lapualla työskenteli samanaikaisesti karismaattisia herännäispappeja, joiden sananjulistusta nurmolaiset lähtivät mielellään kuulemaan.²⁶ Erityisesti Lapuan pitäjänapulainen Niilo Kustaa Malmberg herätti nurmolaisissa suurta kunnioitusta, ja jopa osa häyjistä alkoi arvostaa häntä. Virkasopimuksensa mukaan Malmbergin tuli saarnata Nurmon kirkossa kahdeksan kertaa vuodessa, ja hänen vaikutuksestaan esimerkiksi monet Hemmingin, Tepon, Ryssyn ja Penttilän asukkaat Nurmossa omaksuivat herännäisyyden. Sen sijaan kappalainen Linderoos suhtautui herännäisyyteen hyvin epäluuloisesti ja vastusti sen harjoittamista.²⁷ Herännäisyyden suuri suosio Nurmossa on sikäli yllättävää, että juuri tutkimallani ajanjaksolla körttiläisyyden kannatus oli valtakunnallisesti laskussa, ja sen johtohenkilöitä, myös Malmbergia, syytettiin muun muassa alkoholismista ja aviorikoksista. Lapuan seudulla hänen auktoriteettinsa kuitenkin säilyi, eivätkä ihmiset siellä ilmeisesti uskoneet syytösten todenperäisyyteen.²⁸

Herännäisyydessä keskeistä oli muun muassa sen ajatuksen korostaminen, että ihminen on heikko ja syntinen, eikä kykene pelastumaan ilman Jumalan armoa. Käytännön tasolla körttiläisyys näkyi lähinnä pyrkimyksenä vaatimattomaan elämäntapaan, mikä ilmeni esimerkiksi tummiin vaatteisiin pukeutumisena ja erilaisista huvituksista, kuten tanssimisesta kieltäytymisenä²⁹. Körttiläisille tärkeää oli myös jumalanpalveluksissa käyminen, kotona vietettyjen hartaustilaisuuksien eli seurojen järjestäminen sekä Siionin virsien veisaaminen. Osa heränneistä oli varsin ankaria, ja he saattoivat esimerkiksi tuomita lastensa seurustelun niin sanottujen suruttomien eli ei-körttiläisten

---

²⁶ Läntinen 1994, 677.

²⁷ Luukko, Armas 1983, 470–474.

²⁸ Huhta 1997.

²⁹ Heikkilä & Seppo 1987, 70–78.

kanssa.³⁰ Monien muiden herätysliikkeiden edustajista poiketen körttiläiset eivät kuitenkaan vieroksuneet koulunkäyntiä tai kirjasivistystä. Päinvastoin esimerkiksi Nurmon kunnallislautakunnan puheenjohtajana vuosina 1871–1893 toiminut Mikko Jaskari tuki innokkaasti sekä heränneiden seuratoimintaa että ensimmäisen kansakoulun perustamista.³¹ Myös monet Nurmon kansakoulujen opettajista olivat hartaita körttiläisiä. Esimerkiksi Viitalan koulun ensimmäinen opettaja Kustaa Muilu tunnettiin Nurmossa heränneiden seurapuhujana. Lisäksi hänellä oli tapana järjestää koululla sunnuntai-iltaisin körttiseuroja.³²

1.2 Tutkimuskysymykset, tutkimusetiikka ja aikaisempi tutkimus

Pro gradu -tutkielmani tärkein tutkimuskysymys on, millaisia muutoksia ihmisten luku- ja kirjoitustaidossa tapahtui Nurmossa vuosina 1850–1880 eli kansakoulun perustamista edeltäneillä vuosikymmenillä. Lisäksi analysoin, mitä syitä ja seurauksia taitojen mahdolliselle kehittymiselle voidaan löytää. Pohdin työssäni, mitä hyötyä hyvästä luku- tai kirjoitustaidosta on voinut olla yksilöille tai yhteisölle ja toisaalta millaisia ongelmia niiden puuttumisesta on aiheutunut. Gradun neljännessä luvussa analysoin hieman myös kansakoulujen perustamisen jälkeistä aikaa ja selvitän, ovatko hyvät tai heikot taidot niin sanotusti periytyneet sukupolvelta toiselle. Tutkin esimerkiksi, ovatko parhaiden lukijoiden ja kirjoittajien lapset hyötyneet jollakin tavoin vanhempiansa lahjakkuudesta tai ovatko vastaavasti lukutaidottomat kärsineet siitä, ettei heillä ainakaan periaatteessa ollut oikeutta solmia avioliittoa, päästä kummiksi tai tulla valituksi julkiseen virkaan.³³

---

³⁰ Junnila 2009, 82.

³¹ Ala-Könni 1974, 205.

³² Läntinen 1994, 540–541.

³³ Laine, Esko & Laine, Tuija 2010, 259.

Lukutaidon kehittymistä analysoin ikäryhmittäin ja kinkerikunnittain sekä ihmisten sukupuolen ja sosiaalisen aseman perusteella. Kirjoitustaitoa tutkiessani keskityn sen sijaan lähinnä yksittäisiin henkilöihin, jotka ovat laatineet käräjillä käsiteltyjä anomuksia, sopimuksia tai muita asiakirjoja. Tämä johtuu siitä, että kirjoitustaitoisten nurmolaisten määrä oli tutkimallani ajanjaksolla hyvin vähäinen, eikä taulukoiden laatiminen vaikkapa kirjoitustaidon kehittymisestä ikäryhmittäin olisi kovinkaan mielekäästä. Toisaalta myös lukutaitotutkimuksessa nostan aineistosta esiin kiinnostavia yksittäistapauksia, kuten kunnan ja seurakunnan luottamusmiehiä, tunnettuja häyjä sekä henkilöitä, joiden lukutaitoa on rajoittanut jokin sairaus, kuten näkövammaisuus tai mielenterveysongelmat.

Edellä kuvatussa henkilöhistoriallisessa tutkimuksessa on tietenkin otettava huomioon eettiset näkökohdat. Tutkimuksen alkuperäisaineistoon ei sinällään liity virallisia käyttörajoituksia, sillä kaikki analysoimani rippi- ja tuomiokirjat ovat yli sata vuotta vanhoja. Ne ovat siis periaatteessa kenen tahansa luettavissa Kansallisarkiston Vaasan toimipaikassa ja osittain myös internetissä.³⁴ Tästä syystä henkilötietojen käsittelyyn ja julkaisemiseen liittyvät kysymykset ovat gradussani pikemmin eettisiä kuin juridisia.³⁵ Nuorimmat henkilöt, joita tutkin, ovat syntyneet vuonna 1865 eli he ovat täyttäneet 15 vuotta viimeisen analysoimani rippikirjan (1868–1880) päätösvuonna. Näin ollen kaikki tutkimani henkilöt ja mitä luultavimmin heidän lapsensakin ovat jo kuolleet, eikä nimiä tai muita henkilötietoja siten ole tarpeellista salata. Arkaluontoisia asioita, kuten ihmisten terveydentilaa ja elämäntapoja koskevia tietoja nostan kuitenkin esiin vain siinä tapauksessa, että ne ovat oleellisesti vaikuttaneet heidän luku- tai kirjoitustaitoonsa. On myös hyvä huomata, että *Nurmon historioissa* kerrotaan nimeltä mainiten esimerkiksi häyjen rikoksista³⁶, pappien ja lukkarien alkoholiongelmista³⁷ sekä

---

³⁴ Happonen 2004, 9–10.

³⁵ Vainio-Korhonen 2017, 32.

³⁶ Luukko, Armas 1983, 374–391.

³⁷ Läntinen 1994, 675.

ihmisten mielisairauksista³⁸. Näin ollen monet tässä tutkimuksessa esitetyistä tiedoista on mahdollista löytää ja tarkistaa myös aiemmin painetuista lähteistä.

Luku- ja kirjoitustaitoa sekä suomen ja ruotsin kieleen liittyviä kysymyksiä on Suomessa aiemmin tutkinut esimerkiksi Åbo Akademin Pohjoismaiden historian emeritusprofessori Nils Erik Villstrand. Hänen kiinnostuksenkohteinaan ovat olleet erityisesti varhaismoderni aika Ruotsin valtakunnassa sekä Pohjanmaan historia. Tässä pro gradussa olen hyödyntänyt muun muassa hänen teostaan *Valtakunnanosa – Suurvalta ja valtakunnan hajoaminen 1560–1812*³⁹, jossa käsitellään useita tutkimukseni kannalta oleellisia teemoja, kuten suomen ja ruotsin kielen asemaa Suomessa, kielten sekoittumista ja niiden käyttöä erilaisissa konteksteissa, kirkollista kansanopetusta sekä pappien ja pitäjänkirjurien roolia kansan ja esivallan välisten viestien tulkkeina ja välittäjinä. *Valtakunnanosa*-teoksen ohella viittaan gradussani Villstrandin lyhyempiin artikkeleihin, joissa käsitellään talonpoikien luku- ja kirjoitustaitoa vuosina 1500–1800 Ruotsin valtakunnassa⁴⁰. Kyseiset tutkimukset valaisevat hyvin muun muassa luku- ja kirjoitustaidon merkitystä sekä kirkollisen lukutaidon ja sisälukutaidon eroavaisuuksia, joita myös tässä työssä analysoidaan.

Historioitsijat ovat sekä Suomessa että Ruotsissa tutkineet enemmän ihmisten lukutaidon kuin heidän kirjoitustaitonsa kehittymistä. Painotus saattaa johtua siitä, että lukutaidon opettaminen oli tärkeä osa kirkollista kansanopetusta, ja Ruotsin valtakunnassa rippikirjoihin tehtiin merkintöjä seurakuntalaisten lukutaidosta jo 1600-luvulla.⁴¹ Sen sijaan kirjoitustaitoa alettiin laajamittaisesti opettaa vasta 1800-luvun jälkipuoliskolla, kun vastuu opetuksen järjestämisestä siirrettiin seurakunnilta kunnille ja kansakouluja ryhdyttiin perustamaan.⁴² Suomessa lukutaitoa on tutkinut esimerkiksi

---

³⁸ Sandelin 1974, 114.

³⁹ Villstrand 2012.

⁴⁰ Villstrand 2011.

⁴¹ Alamäki 1996, 76.

⁴² Jalava 2011, 83–85.

Päivi Alamäki, joka on vuonna 1993 kirjoittanut pro gradunsa lukutaidon kehittymisestä Akaan seurakunnassa 1700- ja 1800-luvulla. Tässä tutkimuksessa on hyödynnetty muun muassa hänen artikkeliaan *Rippikirjat lukutaitotutkimuksessa: esimerkkinä Karstulan kappeliseurakunta*⁴³. Alamäen artikkelit auttavat esimerkiksi rippikirjamerkintöjen tulkitsemisessa, joskin hänen aineistossaan esiintyvät lukutaitomerkinnot ovat hieman erilaisia kuin ne, joita nurmolaiset papit ovat käyttäneet.

Ruotsissa lukutaidon historiaa on tutkinut professori Egil Johansson, joka on vuonna 1972 julkaissut väitöskirjansa kansanopetuksesta Bygdeåssa vuosina 1845–1873⁴⁴. Kyseisessä väitöskirjassa analysoidaan lukutaitoa esimerkiksi ikäryhmittäin ja sosiaalisen aseman mukaan, kuten omassakin tutkimuksessani, joten pystyn vertaamaan saamiani tuloksia Johanssonin tuloksiin. Vaikka Johanssonin väitöskirja käsittelee koulutusta Ruotsissa, on kansanopetus siellä ollut 1800-luvulla niin samanlaista kuin Suomessa, että tulokset ovat keskenään vertailukelpoisia.⁴⁵ Myös tutkimusten aikarajaukset ovat varsin lähellä toisiaan, mikä helpottaa vertailujen tekemistä. Pystyn käyttämään Johanssonin väitöskirjaa myös mallina esimerkiksi laatiessani taulukoita nurmolaisten lukutaidon kehittymisestä. Toisaalta väestön sosiaalinen rakenne on ollut Nurmassa ja Bygdeåssa hieman erilainen, minkä vuoksi olen soveltanut Johanssonin taulukoita Nurmon oloihin sopiviksi ja jättänyt omista taulukoistani pois esimerkiksi virkamiesten ryhmän.⁴⁶

Kansakouluja edeltävää kansanopetusta Ruotsissa on tutkinut myös Daniel Lindmark, joka on vuonna 1995 julkaissut aiheesta väitöskirjan *Uppfostran, undervisning, upplysning: linjer i svensk folkundervisning före folkskolan*⁴⁷. Tutkimusaihe poikkeaa omastani sikäli, että Lindmark käsittelee teoksessaan pääosin koulutusta 1600-luvulta 1800-luvun alkupuolelle, ja näin ollen tutkimuksen painopiste on kirkollisessa

---

⁴³ Alamäki 1996, 76–87.

⁴⁴ Johansson 1972.

⁴⁵ Villstrand 2012, 227–229.

⁴⁶ Johansson 1972, 69.

⁴⁷ Lindmark 1995.

lukutaidossa eli uskonkappaleiden ulkoluvussa. Sen sijaan omassa pro gradussani keskityn ensisijaisesti sisälukutaitoon. Lindmarkin väitöskirja on kuitenkin siinä mielessä työni kannalta hyödyllinen, että siinä kerrotaan kattavasti muun muassa kirkollisen kansanopetuksen tavoitteista sekä *Vähä katekismukseen* sisältyvästä huoneentaulusta, jossa määritellään perheen ja yhteisön jäsenten oikeudet ja velvollisuudet toisiaan kohtaan. Oman tutkimukseni kannalta huoneentaulun ja siihen liittyvän patriarkaalisen järjestelmän tunteminen on keskeistä, sillä niiden avulla voidaan ainakin jossain määrin selittää nurmolaisten luku- ja kirjoitustaidon osaamisessa ilmeneviä eroavaisuuksia sukupuolten ja sosiaaliryhmien välillä.

Suomessa kansakouluja ja niitä edeltävää kansanopetusta on tutkinut jo 1940- ja 1950-luvulla historian professori Aimo Halila. Hän on tuolloin julkaissut neliosaisen Suomen kansakoululaitoksen historian, jonka ensimmäinen osa on graduni kannalta hyödyllinen, sillä siinä käsitellään kansanopetusta ennen kansakouluja sekä kansakoululaitoksen syntyä.⁴⁸ Vaikka Halilan tutkimukset ovat monilta osin edelleen relevantteja, on joitakin hänen näkemyksiään myös kyseenalaistettu. Esimerkiksi Tampereen yliopistossa työskentelevä Suomen historian tohtori Mervi Kaarninen on kritisoinut Halilaa siitä, että tämä käyttää tutkimuksissaan systemaattisesti käsitettä Ruotsi-Suomi, viittaa ”Suomen kirkolla” lähinnä vain Turun hiippakuntaan ja ylikorostaa Gezelius-suvun piispojen merkitystä lukutaidon opettamisessa.⁴⁹ Kyseiset ongelmat eivät kuitenkaan liity tutkimaani 1800-lukuun, vaan sitä edeltäneeseen Ruotsin vallan aikaan. Näin ollen esimerkiksi lukukinkereitä ja rippikoulua koskevat osuudet Halilan *Suomen kansakoululaitoksen historiassa* ovat graduni kannalta täysin käyttökelpoisia, etenkin kun niiden rinnalla hyödynnetään myös uudempaa tutkimuskirjallisuutta.⁵⁰

---

⁴⁸ Halila 1949.

⁴⁹ Kaarninen 2014, 279.

⁵⁰ Halila 1949, 85–86.

Luku- ja kirjoitustaidon kehittymisestä Nurmossa ei ole aiemmin julkaistu laajaa tutkimusta, joskin aihetta sivutaan esimerkiksi professori Armas Luukon kirjoittamassa *Nurmon historian I. osassa*⁵¹ sekä dosentti Aarre Lätisen *Nurmon historia II:ssä*⁵². Kyseiset teokset ovat kuitenkin laajoja paikallishistoriallisia esityksiä, joissa koulutuksen analysoiminen on vain pieni osa kokonaisuutta. Perinteisesti paikallishistorioiden kirjoittajat ovat käyneet läpi esimerkiksi isojakoon liittyvät asiakirjat, sakkoluettelot, pitäjänkokousten pöytäkirjat, piispan- ja rovastintarkastusten pöytäkirjat sekä kunnallisten lautakuntien pöytäkirjat. Niiden avulla he ovat käsitelleet teoksissaan muun muassa tutkimiensa paikkakuntien talouselämää, paikallishallintoa, seurakunnan toimintaa, yhdistyksiä ja kansakouluja.⁵³ *Nurmon historiat* noudattavat melko tarkasti tätä paikallishistorian kaavaa, mikä tarkoittaa sitä, että kansakoulujen kehitystä käsitellään niissä varsin laajasti, mutta kirkollinen kansanopetus jää vähäisemmälle huomiolle. Kansakoulujenkin kohdalla tutkimuksen painopiste on lähinnä toiminnan rakenteellisissa reunaehdoissa. Esimerkiksi oppilasmäärien kehitystä ja kansakoulutoiminnan budjettia esitellään *Nurmon historia II:ssä* varsin kattavasti, mutta opetuksen varsinaisista tuloksista ei kerrota juuri mitään. On kuitenkin selvää, että ainakin pitkällä aikavälillä kansakoulut ovat merkinneet suurta edistysaskelta ihmisten sivistämisessä⁵⁴. Juuri tästä syystä näen mielekkääksi tutkia pro gradussani luku- ja kirjoitustaidon kehittymistä Nurmossa kansakoulua edeltävillä vuosikymmenillä, jolloin kehitys ei ole ollut yhtä ennalta-arvattavaa.

Tutkimukseni kannalta on tärkeää perehtyä Nurmon seurakunnan historiaan, sillä 1800-luvulla kansanopetuksen järjestäminen oli pitkälti pappien ja lukkarien vastuulla. Nurmon historiaa ja seurakuntaa käsittelevissä teoksissa kunnia nurmolaisten sivistämisestä ja kansakoulun perustamisesta on usein annettu kappalainen Albert Tallrothille. Esimerkiksi teologi Iikka Takalan laatimassa *Nurmon seurakunnan vaiheita* -teoksessa Tallrothin, samoin kuin Niilo Kustaa Malmbergin toimintaa ihannoidaan

---

⁵¹ Kts. esim. Luukko, Armas 1983, 466–470.

⁵² Kts. esim. Lätinen 1994, 67.

⁵³ Ahtiainen & Tervonen 2010, 27–29, 76–77.

⁵⁴ Kaarninen 2014, 283.

voimakkaasti. Sen sijaan Tallrothin edeltäjä, Nurmon kappalainen Henrik Linderoos, esitetään hyvin kielteisessä valossa ja korostetaan hänen huonoja puoliaan, kuten liiallista alkoholinkäyttöä ja töiden laiminlyöntiä. Epäilemättä kyseisten pappien välillä olikin paljon eroavaisuuksia, sillä korkein oikeus tuomitsi vuonna 1869 Linderoosin menettämään pappisoikeutensa loppuiäkseen, kun taas Tallroth muistetaan ”Nurmon piispana”, joka onnistui määrätietoisilla toimillaan sekä rauhoittamaan että valistamaan seurakuntansa jäseniä. Toisaalta Takalan henkilökuvaukset ovat kenties hieman liiankin yksipuolisia, sillä hän ei mainitse Linderoosin pitkältä kappalaisen uralta (1850–1868) ainoatakaan positiivista saavutusta, kun taas Tallrothin toimintaa luonnehditaan suorastaan siunaukselliseksi, olipa kyse sitten hengellisten tai maallisten olojen kohentamisesta.⁵⁵ Kyseiset näkemykset ovat saattaneet kertautua historiankirjoituksessa, sillä Armas Luukko viittaa Nurmon pappeja esitellessään likka Takalan teokseen ja Aarre Läntinen molempien edellä mainittujen tutkimuksiin.⁵⁶ Toisaalta kaikki kolme ovat käyttäneet töissään myös runsaasti alkuperäislähteitä, kuten kirkonkokousten, kirkkoneuvoston ja rovastintarkastusten pöytäkirjoja, mikä parantaa heidän esittämiensä tulkintojen luotettavuutta.

1.3 Tutkimuksen rajaukset

Tutkimuksen ajallinen rajaus perustuu siihen, että 1800-luvun jälkipuoliskolla toteutettiin useita valtakunnallisia ja paikallisia uudistuksia, jotka vaikuttivat nurmolaisten koulutustasoon ja vaikuttamismahdollisuuksiin. Huomattavia muutoksia aiheuttivat esimerkiksi vuoden 1863 kieliasetus⁵⁷, vuoden 1865 valtakunnallinen kunnallisasetus⁵⁸ sekä vuoden 1866 kansakouluasetus⁵⁹. Pelkän 1860-luvun tutkiminen

---

⁵⁵ Takala 1965, 52–57, 67–70.

⁵⁶ Kts. esim. Luukko, Armas 1983, 414; Läntinen 1994, 648–649.

⁵⁷ Leino-Kaukiainen 1989, 333.

⁵⁸ Luukko, Armas 1983, 354.

⁵⁹ Halila 1949, 366.

ei kuitenkaan olisi tässä tapauksessa erityisen mielekästä, sillä hallinnolliset muutokset vaikuttivat ihmisten todelliseen koulutustasoon sangen hitaasti. Esimerkiksi kansakoulujen perustaminen edellytti kuntalaisten mielipiteiden muokkaamista, rahallisen pääoman keräämistä, sopivan koulurakennuksen löytämistä, opettajan palkkaamista ja erilaisten opetusvälineiden hankintaa.⁶⁰ Tästä syystä tutkimuksessani analysoidaankin luku- ja kirjoitustaidon kehittymistä pitkähköllä ajanjaksolla 1850-luvulta 1880-luvulle ja paikoin jopa 1900-luvulle saakka.

Tutkimuksen täsmälliset rajavuodet poikkeavat toisistaan hieman luku- ja kirjoitustaidon osalta, sillä tuomiokirjoja on laadittu jokaisena vuonna erikseen, kun taas rippikirjat sisältävät tietoja useilta eri vuosilta. Tämän vuoksi kirjoitustaitoa koskevassa osiossa ajallisena rajauksena ovat vuodet 1850–1880, mutta lukutaito-osiossa 1854–1880. Tutkimuksen päätösvuosi 1880 on perusteltu siitä syystä, että vuodesta 1884 lähtien Nurmoon alettiin perustaa kansakouluja. Koska niiden toimintaa on jo käsitelty kattavasti aiemmissa tutkimuksissa⁶¹, rajaan ne pääosin oman pro graduni ulkopuolelle. Niitä käsitellään ainoastaan gradun neljännessä luvussa, jossa aiheena on taitojen periytyminen sukupolvelta toiselle. Tutkimuksessa ei kuitenkaan käydä systemaattisesti läpi vuoden 1880 jälkeisiä rippi- tai tuomiokirjoja, vaan niistä nostetaan esiin ainoastaan muutamia kiinnostavia yksittäistapauksia. Koska täsmällinen aikarajaus vaihtelee luvusta toiseen, gradun pääotsikkoon on valittu väljätkö muotoilu: ”1800-luvun jälkipuoliskolla”.

Tutkimuksen paikallista rajaamista nimenomaan Nurmoon voidaan perustella monilla argumenteilla. Ensinnäkin yhteen kappeliseurakuntaan tai pitäjään keskittyminen on hedelmällistä siitä syystä, että aiheeseen on mahdollista perehtyä huomattavasti syvällisemmin ja yksityiskohtaisemmin kuin tarkasteltaessa vaikkapa koko Suomen koulutusoloissa 1800-luvun jälkipuoliskolla tapahtuneita muutoksia. Näin vältytään

---

⁶⁰ Luukko, Kerttu 1974, 230–234.

⁶¹ Kts. esim. Läntinen 1994, 490–554.

asioiden liialliselta yleistämiseltä ja päästään tutustumaan kiinnostaviin mikrohistoriallisiin ilmiöihin, alueellisiin erityispiirteisiin ja yksittäisiin henkilöihin. Voidaan myös väittää, että nurmolaiset muodostavat yhteisön, jolla on muista sosiaalisista ryhmittymistä poikkeavia ominaisuuksia ja kehitysvaiheita.⁶² Koulutuksen kohdalla tämä ilmenee esimerkiksi siten, että ensimmäinen kansakoulu aloitti toimintansa Nurmassa vasta vuonna 1884, vaikka naapuripitäjissä, kuten Lapualla, Ilmajoella ja Alavudella kouluja oli perustettu jo 1860-luvulla.⁶³ Onkin oletettavaa, että myös ihmisten luku- ja kirjoitustaito kehittyivät eri paikkakunnilla hieman eriaikaisesti. Toisaalta tutkimuksen rajaaminen Nurmoon ei tarkoita sitä, että muut alueet voitaisiin jättää tyystin huomiotta. Päinvastoin pyrin kirjallisuuden avulla vertaamaan nurmolaisten luku- ja kirjoitustaidon kehittymistä muiden paikkakuntien ja koko Suomen sekä paikoin Ruotsinkin tilanteeseen.

Tutkimuksen alueellista rajaamista vaikeuttaa se seikka, että Nurmo kuului hallinnollisesti Lapuan suurpitäjän alaisuuteen tammikuuhun 1868 saakka. Vielä Nurmon oman kunnallishallinnon perustamisen jälkeenkin kyseisten pitäjien raja oli pitkään hieman jäsentymätön. Esimerkiksi Hippi- ja Koskela-nimiset talot jäivät muodollisesti osaksi Lapuaa vuoteen 1901 saakka, vaikka niitä on perinteisesti pidetty nimenomaan Nurmon kantataloina. Koska ne kuitenkin virallisesti olivat tutkimallani ajanjaksolla osa Lapuaa, olen sulkenut ne tarkastelun ulkopuolelle ja jättänyt analysoimatta niitä koskevat rippikirjojen sivut. Lisäksi on huomattava, että 1800-luvulla Nurmon kunnan ja seurakunnan rajat poikkesivat toisistaan varsin merkittävästi. Nurmon kappeliseurakuntaan kuului tuolloin myös viidesosa Seinäjoen taloista sekä kymmeniä Alanurmon ja Ruhan taloja, jotka puolestaan olivat hallinnollisesti osa Lapuaa.⁶⁴ Koska pyrin tutkimaan luku- ja kirjoitustaidon kehittymistä nimenomaan Nurmassa, olen rajannut tutkimukseni koskemaan ainoastaan taloja, jotka on rippikirjoissa määritelty kuuluvaksi Nurmonkylään.

---

⁶² Renvall 1983, 264–266, 275.

⁶³ Läntinen 1994, 496.

⁶⁴ Luukko, Armas 1983, 501–508; Läntinen 1994, 30–38.

Tutkimissani rippikirjoissa lukutaito on jaettu kahteen eri osa-alueeseen eli sisä- ja ulkolukuun. Jälkimmäinen jakautuu vielä useisiin alakohtiin, joiden avulla on mitattu, miten hyvin seurakuntalaiset muistavat esimerkiksi uskontunnustuksen tai Daavidin psalmit.⁶⁵ Tämä niin sanottu kirkollinen lukutaito ei kuitenkaan kerro kovinkaan paljon siitä, ovatko ihmiset todellisuudessa sisäistäneet opettelemiaan asioita vai onko oppiminen jäänyt mekaaniseksi asioiden toistamiseksi. Monet tutkimukset ovat osoittaneet, että ulkolukutaidon keskeisimpänä osa-alueena on perinteisesti pidetty Lutherin *Vähä katekismusta*, joka sisältää muun muassa Isä meidän -rukouksen ja kymmenen käskyä.⁶⁶ Myös Nurmon seurakunnassa *Vähä katekismus* on toiminut kirkollisen kansanopetuksen perustana, joten on erittäin todennäköistä, että nurmolaiset ovat hallinneet sen ulkoluvun osa-alueista parhaiten.⁶⁷ Koska asia vaikuttaa varsin selvältä, rajaan ulkolukutaidon enimmäkseen tutkimukseni ulkopuolelle. Viittaan siihen ainoastaan nostaessani esiin yksittäisiä henkilöitä, jotka ovat olleet esimerkiksi erityisen ansioituneita kirjoittajia, täysin sisälukutaidottomia tai muulla tavoin poikkeuksellisia. Enimmäkseen kuitenkin keskityn työssäni sisälukutaitoon, jolla tarkoitetaan sitä, että henkilö tuntee kirjaimet, ymmärtää sanojen merkityksiä ja kykenee itsenäisesti lukemaan ja omaksumaan erilaisia kirjoitettuja tekstejä.⁶⁸ Sisälukutaidon merkitys opetuksessa kasvoi voimakkaasti 1800-luvulla, kun vastuu kansanopetuksen järjestämisestä alkoi siirtyä seurakunnilta kunnille. Maallisen hallinnon kannalta oli hyödyllisempää opettaa ihmisille esimerkiksi sisälukutaitoa, laskentaa tai käsitöitä kuin uskonnollisia opinkappaleita.⁶⁹

Pro graduni lukutaitoa koskevassa osiossa olen jättänyt tutkimuksen ulkopuolelle nurmolaiset, jotka ovat olleet alle 15-vuotiaita tarkastelemieni rippikirjojen päätösvuosina eli 1861, 1868 ja 1880. Rajaus perustuu siihen, että rippikoulu käytiin

---

⁶⁵ Villstrand 2012, 218–220.

⁶⁶ Johansson 1969, 6; Laine, Esko & Laine Tuija 2010, 258–262.

⁶⁷ Takala 1965, 72.

⁶⁸ Alamäki 1996, 78–80.

⁶⁹ Vainio-Korhonen 2010, 356–357.

tyypillisesti 15 vuoden iässä, ja sillä oli tutkimallani ajanjaksolla suuri merkitys yksilön yhteiskunnallisen aseman kannalta⁷⁰. Kirkko ja maallinen hallinto olivat tuolloin huomattavasti nykyistä kiinteämmin kytköksissä toisiinsa, ja rippikoulun käyminen antoi nuorelle esimerkiksi oikeuden solmia avioliiton, päästä kummiksi ja osallistua ehtoolliselle. Ehtoollisen merkittävyys perustui siihen, että se on kasteen ohella toinen luterilaisen kirkon sakramenteista eli pyhistä toimituksista.⁷¹ Alle 15-vuotiaiden jättäminen tutkimuksen ulkopuolelle on loogista siitäkkin syystä, että saman ratkaisun ovat tehneet myös monet muut tutkijat, kuten Päivi Alamäki analysoidessaan lukutaitoa Karstulassa 1700- ja 1800-luvulla⁷² sekä Daniel Lindmark tutkiessaan lukutaitoa Alstadissa Ruotsin Skånessa 1700-luvulla⁷³.

Eri sosiaaliryhmien edustajat on otettu mukaan tutkimukseen mahdollisimman kattavasti. Haasteena on kuitenkin se, että osa itsellisistä ja palkollisista on listattu rippikirjojen loppuun etunimen mukaisessa aakkosjärjestyksessä toisin kuin muiden sosiaaliryhmien edustajat, jotka on luokiteltu kylittäin ja taloittain.⁷⁴ Lisäksi palkolliset ovat saattaneet vaihtaa palvelus- ja asuinpaikkaa jopa vuoden välein, mutta papit eivät ole läheskään aina siirtäneet heidän lukutaitomerkintöjään sivulta toiselle.⁷⁵ Tämän vuoksi olen ottanut mukaan tutkimukseen ainoastaan ne itselliset ja palkolliset, joiden asuinpaikka ja lukutaitomerkinnät ovat rippikirjojen perusteella järkevästi selvitettävissä. Lisäksi olen jättänyt analysoimatta pappien lukutaidon, sillä he eivät ole arvioineet rippikirjoissa omaa osaamistaan.⁷⁶ On kuitenkin selvää, että heidän lukutaitonsa on täytynyt olla erittäin hyvä. Suomen hiippakunnissa pappien pätevyysvaatimukseen nimittäin kuului 1800-luvulla, että heidän tuli kyetä selkeästi ja

---

⁷⁰ Karskela 1987, 66.

⁷¹ Heininen & Heikkilä 2005, 146.

⁷² Alamäki 1996, 84–85.

⁷³ Lindmark 1995, 177.

⁷⁴ Kts. esim. NSA, rippikirja 1854–1861, s. 190–229.

⁷⁵ Kts. esim. NSA, rippikirja 1868–1880, s. 175.

⁷⁶ NSA, rippikirja 1862–1868, s. 71; NSA, rippikirja 1868–1880, s. 475.

puhtaasti ilmaisemaan itseään sekä suullisesti että kirjallisesti suomen ja ruotsin kielellä.⁷⁷

Kirjoitustaitoa koskevassa osiossa analysoin lähinnä konseptituomiokirjojen liitteitä. Varsinaiset kärjäpöytäkirjat eivät ole tutkimukseni kannalta kovin keskeisiä, sillä ne ovat kirjurien laatimia, eivätkä siten valaise tavallisen kansan kirjoitustaidon kehittymistä. Toisaalta pöytäkirjat antavat lisätietoa siitä, mihin laajempaan kokonaisuuteen liitteet kuuluvat, joten siinä mielessä niitä ei voida jättää täysin tutkimuksen ulkopuolelle.⁷⁸ Pääpaino on kuitenkin liitteiden analysoimisessa, sillä niiden joukossa on pappien, lukkarien ja kirjurien laatimien tekstien ohella myös nurmolaisten talonpoikien, torpparien, mäkitupalaisten ja itsellisten kirjoittamia asiakirjoja, kuten erilaisia hakemuksia ja sopimuksia. Niiden perusteella on mahdollista tutkia nurmolaisten kirjoitustaidossa tapahtunutta kehitystä ja siihen liittyviä tekijöitä, kuten sitä, missä määrin virallisissa asiakirjoissa käytetty kieli vaihtuu vuosien 1850 ja 1880 välillä ruotsista suomeksi.

Kirjoitustaitoa koskevassa osiossa tutkimuksen ulkopuolelle on rajattu välikäräjien eli niin sanottujen ylimääräisten käräjien pöytäkirjat, sillä niissä käsitellään lähes yksinomaan vakavia rikostapauksia, kuten henkirikoksia. Lähtökohtaisesti rikosasioiden käsittelytapa käräjillä on ollut suullinen, ja asiakirjojen laatimisen ovat hoitaneet ammattitaitoiset kirjurit.⁷⁹ Tämän vuoksi välikäräjien pöytäkirjojen läpikäyminen ei toisi juurikaan lisäarvoa nurmolaisten kirjoitustaidon analysointiin. Tutkimusaineisto koostuu siis yksinomaan varsinaisten käräjien eli syys- ja talvikäräjien pöytäkirjojen liitteistä. Koska tutkimani aikaväli on varsin pitkä, en käy läpi kaikkien vuosien asiakirjoja erikseen, vaan otan analysoitaviksi ainoastaan vuosien 1850, 1860, 1870 ja 1880 talvi- ja syyskäräjien pöytäkirjojen liitteet. Niiden pohjalta on mahdollista tehdä koko aikakautta

---

⁷⁷ Villstrand 2012, 193.

⁷⁸ Tuomiokirjatutkimuksesta Suomessa kts. Karonen 2007.

⁷⁹ Happonen 2004, 121; Hemmer 1950, 166–176.

koskevat päätelmät, sillä tarkoitukseni ei ole tutkia kirjoitustaitoa yksittäisinä vuosina, vaan nimenomaan pitkällä aikavälillä tapahtunutta kehitystä. Samankaltaiseen ratkaisuun ovat päätyneet myös monet muut kirjoitustaitoa analysoineet tutkijat, kuten Erkki Lahdes väitöskirjassaan *Ahlmanin pitäjänkoulut – kansakoulun edeltäjät Tampereen ympäristössä*⁸⁰ sekä *Nurmon historia II:n* kirjoittaja Aarre Läntinen laatiessaan nurmolaisten sivistys- ja koulutustasoa kuvaavia taulukoita vuosista 1880–1930⁸¹.

1.4 Lähteet ja metodit

Pro gradu -tutkielmani lukutaitoa käsittelevässä osiossa käytän alkuperäislähteenä kolmea nurmolaista rippi- eli pääkirjaa. Niistä ensimmäinen kattaa vuodet 1854–1861, toinen 1862–1868 ja kolmas 1868–1880. Kaksi jälkimmäistä kirjaa menevät siis ajallisesti hieman päällekkäin, mikä ei kuitenkaan ole tutkimukseni kannalta ongelmallista, sillä yksittäisten vuosien sijaan keskityn analysoimaan lukutaidossa pidemmällä aikavälillä tapahtuneita muutoksia.

Ruotsin valtakunnassa rippi- eli pääkirjojen pitäminen määrättiin seurakuntien pakolliseksi tehtäväksi vuonna 1686. Alkuvaiheessa papit merkitsivät rippikirjoihin seurakuntalaisten nimet sekä tietoja heidän kristinopintaidostaan ja lukutaidostaan sekä ehtoolliselle osallistumisesta. Koska rippikirjat olivat väestökirjanpidon tärkein väline, niistä pitäisi ainakin periaatteessa löytyä kaikkien seurakuntalaisten tiedot. Käytännössä papit saattoivat jättää rippikirjoista pois esimerkiksi kuolleina syntyneiden lasten nimet, mutta lukutaidon tutkimisen kannalta sillä ei ole merkitystä. Joissakin

---

⁸⁰ Lahdes 1958, 159.

⁸¹ Läntinen 1994, 67.

seurakunnissa oli 1700-luvun puolivälistä lähtien tapana kirjata ripillä käymätön väestö eli tyypillisimmin alle 15-vuotiaat niin sanottuihin lastenkirjoihin.⁸² Nurmossa kaikki seurakuntalaiset vastasyntyneistä lapsista alkaen on kuitenkin merkitty rippikirjoihin.

Rippikirjat tarkentuivat vähitellen 1700-luvulla, kun niihin ryhdyttiin kirjaamaan esimerkiksi ihmisten syntymä- ja kuolinaikoja, ammatteja ja muuttotietoja. 1800-luvulla rippikirjoihin lisättiin myös huomautussarakkeet, joihin pappi saattoi kirjoittaa vapaamuotoisia muistiinpanoja seurakuntalaisistaan.⁸³ Tutkimissani nurmolaisissa rippikirjoissa huomautussarakkeet on jätetty enimmäkseen tyhjiksi, mutta toisinaan niihin on laadittu lyhyitä luonnehdintoja seurakuntalaisten terveydentilasta kuvaamalla heitä esimerkiksi raihnaisiksi, kivulloisiksi, rammoiksi, sokeiksi tai höperöiksi⁸⁴. Monipuolisuutensa ansiosta rippikirjat tarjoavat kiinnostavaa tietoa esimerkiksi historioitsijoille ja sukututkijoille, joskin alle sata vuotta vanhan aineiston tutkimista on tietoturvasyistä rajoitettu. Suomessa rippikirjojen pitämisestä luovuttiin vuonna 1962, jolloin ne korvattiin niin sanotuilla perhelehdillä.⁸⁵

Tutkimukseni kannalta rippikirjojen oleellisimpia tietoja ovat ihmisten sisälukutaitoa kuvaavat merkinnät. Niiden tulkitsemisen haasteena on se, että eri aikoina ja eri seurakunnissa on käytetty hieman toisistaan poikkeavia merkintöjä. Nurmolaisille lukutaitomerkinnöille ei ole löytynyt täydellistä vastinetta alan oppaista tai tutkimuksista, joten olen nimennyt taitomerkinnät itse käyttäen apunani Päivi Alamäen ja Päivi Happonen tutkimuksia sekä *Juuret* -nimistä sukututkimukseen keskittyvää verkkosivustoa.⁸⁶ Huolimatta siitä, että merkinnät ovat vaihdelleet seurakunnittain, on merkintöjen logiikka kuitenkin noudattanut samaa kaavaa. Täydellinen risti eli X on merkinnyt parasta mahdollista sisälukutaitoa, Y tyydyttävää ja tyhjä ruutu sitä, että

---

⁸² Viikki 1994, 173–175.

⁸³ Happonen 2004, 44; Viikki 1994, 170–175.

⁸⁴ Kts. esim. NSA, rippikirja 1854–1861, s. 41, 130.

⁸⁵ Happonen 2004, 44–51.

⁸⁶ Alamäki 1996, 76–86; Happonen 2004, 44–51; Juuret.org: <http://www.juuret.org/node/20>

ihminen ei ole osannut lukea lainkaan. Näiden merkkien lisäksi käytössä on saattanut olla erilaisia välimuotoja, kuten ./, jolla on viitattu tyydyttävää heikompaan eli välttävään lukutaitoon⁸⁷. Nurmolaisista rippikirjoista erilaisia lukutaitomerkkejä löytyy yhteensä kuusi, ja olen nimennyt ne kirjallisuuden avulla seuraavasti:

X Erittäin hyvä lukutaito

Y. Hyvä lukutaito

Y Tyydyttävä lukutaito

./ Välttävä lukutaito

/ Mitätön lukutaito

(tyhjä) Ei lukutaitoa

Lukutaidon kehittymisen tutkiminen rippikirjojen avulla on sikäli haastavaa, että taitoja ei ole arvioitu joka vuoden kohdalle erikseen, vaan niistä on tehty ainoastaan yksi merkintä kuhunkin rippikirjaan. Mikäli joku nurmolainen on siis saanut vaikkapa vuonna 1854 merkinnän välttävästä sisälukutaidosta, ei tätä arviota ole välttämättä muutettu ennen kuin uusi rippikirja on otettu käyttöön 1860-luvulla. Todellisuudessa kyseisen henkilön taidot ovat saattaneet parantua jo aikaisemmin, mutta vanhojen merkintöjen korjaileminen on ollut vaikeaa, sillä mustetta ei ole voitu pyyhkiä rippikirjoista pois, vaan muutosten tekeminen on helposti johtanut tekstin sotkeentumiseen. Lisäksi eri pappien välillä on ollut suuria eroja sen suhteen, miten tunnollisesti he ovat muutoksia rippikirjoihin kirjanneet. Usein esimerkiksi uusien seurakuntalaisten taidot on kuulusteltu tarkemmin kuin niiden, jotka ovat asuneet pitkään samassa paikassa.⁸⁸

Tutkimusaineistoon liittyy useita lähdekriittisiä haasteita, joista osa koskee rippikirjoja yleisesti ja osa puolestaan liittyy paikallisiin erityispiirteisiin, kuten vaikeuksiin, joita

---

⁸⁷ Happonen 2004, 44–45.

⁸⁸ Alamäki 1996, 79.

nurmolaisilla papeilla on ollut tehtäviensä hoitamisessa. Ensinnäkin rippikirjojen tutkimista hankaloittaa se seikka, että niihin tehdyt merkinnät ovat paikoin varsin epäselviä. Osa sivuista on musteen tahrimia, toiset puolestaan niin himmeästi kirjoitettuja, että sanoista on vaikea saada selvää. Lisäksi rippikirjoihin on voitu tehdä esimerkiksi yliviivauksia, korjauksia tai rivien väliin kirjoitettuja täydennyksiä, jotka hankaloittavat lukemista. Korjausten runsas määrä kuitenkin kertoo siitä, että rippikirjat olivat 1800-luvulla tärkein väestökirjanpidon väline, ja ne pyrittiin pitämään mahdollisimman hyvin ajan tasalla. Tämä oli tärkeää esimerkiksi siitä syystä, että papit kirjoittivat rippikirjojen pohjalta monia muita asiakirjoja, kuten mainetodistuksia ja muuttokirjoja.⁸⁹

Nurmolaisten rippikirjojen luotettavuutta heikentää se seikka, että useat tutkijat ovat luonnehtineet Henrik Linderoosin pitämiä kirkonkirjoja sotkuisiksi, sekaviksi ja puutteellisiksi. Ilmeisesti hän ei ainakaan uransa loppupuolella ollut erityisen kiinnostunut lukutaidon opettamisesta tai kuulustelemisesta, vaan jätti rippikoulun pitämisen ja kinkerikuulustelut pitkälti lukkarin hoidettaviksi. Linderoos ei myöskään pitänyt rippikirjoja kovin täsmällisesti ajan tasalla, vaan saattoi esimerkiksi merkitä lasten tiedot kirjoihin vasta pitkän ajan kuluttua näiden syntymästä vanhempien antamien muistitietojen perusteella.⁹⁰ Kappalaisen virkaan vuonna 1872 valittu Albert Tallroth puolestaan täytti rippikirjoja tunnollisesti, mutta hänen työskentelyään haittasi hänen huono kuulonsa, joka vaikeutti myös seurakuntalaisten lukutaidon kuulustelemista⁹¹. Tutkimiani rippikirjoja ei siis voida pitää täysin luotettavina, vaan sekä henkilötiedoissa että lukutaitomerkinnoissa saattaa olla puutteita ja virheitä.

Ongelmaa on jossain määrin mahdollista paikata vertaamalla eri rippikirjojen tietoja keskenään, sillä monet samat henkilöt ja perheet esiintyvät kaikissa kolmessa

---

⁸⁹ Viikki 1994, 175–176.

⁹⁰ Luukko, Armas 1983, 474–477; Takala 1965, 52–57.

⁹¹ Takala 1965, 107.

rippikirjassa. Esimerkiksi vuosien 1854–1861 rippikirjassa osa Jaskarin taloa koskevista sivuista on varsin sotkuisia, eikä kaikkia nimiä ole mahdollista hahmottaa⁹². Sen sijaan vuosien 1862–1868 rippikirjaan saman perheen tiedot on merkitty hyvin selkeästi, mikä auttaa myös ensimmäisen kirjan tulkinassa⁹³. Tällaisessa vertailussa on kuitenkin otettava huomioon, etteivät perheiden kokoonpanot tietenkään säily täysin samanlaisina rippikirjasta toiseen, vaan ihmisiä syntyy, muuttaa, avioituu ja kuolee jatkuvasti. Yksittäisten nimien epäselvyys ei kuitenkaan vaaranna tulosten luotettavuutta, sillä aineisto kattaa tuhansien ihmisten tietoja, eikä tutkimuksessa ole tarpeen mainita nimeltä enempää kuin muutamia kiinnostavia esimerkkitapauksia.

Nurmolaisten kirjoitustaidon tutkimisessa käytän alkuperäislähteinä Keski-Pohjanmaan aliseen tuomiokuntaan kuuluneen Lapuan kärjäkunnan varsinais- ja ilmoitusasioiden pöytäkirjojen liitteitä vuosilta 1850 ja 1860 sekä Alavuden tuomiokuntaan vuonna 1863 siirretyn Lapuan kärjäkunnan varsinaisasiain pöytäkirjojen liitteitä vuosilta 1870 ja 1880. Varsinaisasiolla tarkoitetaan esimerkiksi käräjillä käsiteltyjä riitoja ja rikoksia⁹⁴, kun taas ilmoitusasioihin ovat kuuluneet muun muassa lainhuudatusta, kiinnityksiä ja holhousta koskevat tapaukset⁹⁵. Tässä tutkimuksessa analysoin lähinnä tuomiokirjojen väliin nidottuja pöytäkirjojen liitteitä, kuten velkasuhteisiin liittyviä anomuksia ja valituksia sekä erilaisia kanteluita, joita ihmiset ovat toisistaan tehneet.

Tuomiokirjat voidaan jakaa kahteen ryhmään eli konseptituomiokirjoihin ja renovoituihin tuomiokirjoihin. Konseptituomiokirjat ovat käräjien aikana laadittuja, lähinnä tuomioistuimen omaan käyttöön tarkoitettuja pöytäkirjoja. Ne ovat usein varsin vaikealukuisia, sillä tekstin lomassa saattaa olla esimerkiksi yliviivauksia, rivien väliin tehtyjä lisäyksiä ja mustetahroja.⁹⁶ Renovoidut tuomiokirjat puolestaan ovat

---

⁹² NSA, rippikirja 1854–1861, s. 25.

⁹³ NSA, rippikirja 1862–1868, s. 37.

⁹⁴ Happonen 2004, 129.

⁹⁵ Saarenheimo 1994, 153.

⁹⁶ Virrankoski 1970, 120–125.

hovioukudelle lähetettyjä, puhtaaksikirjoitettuja versioita kihlakunnan-, raastuvan-, laamannin- ja kämnerinoikeuksien pöytäkirjoista. Renovoidut tuomiokirjat ovat yleensä konseptituomiokirjoja helppolukuisempia, sillä niistä on pyritty karsimaan pois esimerkiksi kirjoitusvirheet ja yliviivaukset.⁹⁷ Tästä huolimatta käytän omassa tutkimuksessani konseptituomiokirjoja, sillä lähtökohtaisesti liitteitä säilytetään ainoastaan niiden yhteydessä.

Luku- ja kirjoitustaidon tutkimisessa käyttämäni metodit ovat enimmäkseen laadullisia, joskin olen sanallisen analyysin lisäksi laatinut aineistosta myös taulukoita, joissa nurmolaisten luku- ja kirjoitustaidon kehittymistä havainnollistetaan numeerisesti. Käytännössä tämä tarkoittaa, että olen luokitellut nurmolaiset esimerkiksi sukupuolen perusteella kahteen ryhmään, ja tämän jälkeen laskenut prosentteina, miten hyviä lukutaitomerkintöjä naiset ja miehet ovat eri vuosien rippikirjoissa saaneet. Taulukoiden avulla on mahdollista hahmottaa lukutaidossa pitkällä aikavälillä tapahtuneita suuria kehityslinjoja, jotka eivät välttämättä paljastu laadullisen tutkimuksen keinoin. Pelkkä kvantitatiivinen analyysi ei kuitenkaan anna riittävän tarkkaa kuvaa taitojen kehittymisestä, vaan luotettavien tulosten saamiseksi on hyvin tärkeää analysoida myös muutosten taustalla olevia tekijöitä ja aineistoon liittyviä lähdekriittisiä ongelmia laadullisen tutkimuksen keinoin.

Graduni kannalta kvalitatiiviset metodit, kuten sisällönanalyysi ja vertailu ovatkin määrällisiä menetelmiä tärkeämpiä. Sisällönanalyysi on laadullisessa tutkimuksessa hyvin yleinen metodi, jonka avulla tutkitaan tekstien tai muiden aineistojen merkityksiä luokittelemalla ne temaattisiksi kokonaisuuksiksi ja tekemällä havaintojen pohjalta yhteenvetoja.⁹⁸ Omassa tutkimuksessani tämä tarkoittaa sitä, että ryhmittelen rippikirjoissa esiintyviä nurmolaisia esimerkiksi heidän sosiaalisen asemansa perusteella ja analysoin, mistä yhtäläisyydet ja eroavaisuudet eri sosiaaliryhmien lukutaidossa

---

⁹⁷ Saarenheimo 1994, 153.

⁹⁸ Tuomi & Sarajärvi 2009, 103–104.

voisivat johtua. Etenkin kirjoitustaitoa koskevassa osiossa tutkimuksen lähestymistapaa voidaan pitää myös mikrohistoriallisena, sillä analyysin keskiössä ovat pitkälti yksittäiset toimijat, jotka ovat pikemmin ryhmänsä poikkeuksellisia kuin tyypillisiä edustajia. Käytännössä tämä tarkoittaa sitä, että aineistosta nostetaan esiin vaikkapa kirjoitustaitoisia itsellisiä, joiden kokonaismäärä on ollut Nurmossa vuosina 1850–1880 hyvin vähäinen. Tällaisia poikkeavia yksilöitä tutkimalla on mahdollista sekä analysoida heidän henkilöhistoriaansa että käänteisesti pohtia sitä, miksi suurin osa samaan sosiaaliryhmään kuuluvista on ollut kirjoitustaidottomia.⁹⁹ Kaikki tutkijat eivät kuitenkaan pidä mikrohistoriaa varsinaisesti metodina, vaan laajempänä käsitteenä, joka liittyy esimerkiksi tutkimuksen lähtökohtiin ja sitä koskeviin strategisiin ratkaisuihin.¹⁰⁰

Sisällönanalyysin ohella hyvin keskeinen tutkimusmetodi on vertailu. Tieteellisesti määriteltynä vertailu merkitsee sitä, että jotakin yksittäistä ilmiötä, tapahtumaa tai muuta asiaa tarkastellaan kahdessa tai useammassa eri kohteessa. Tämän jälkeen analysoidaan kohteiden välisiä eroja ja yhtäläisyyksiä esittämällä niille samankaltaisia kysymyksiä. Vertailun avulla aineistosta voidaan havaita poikkeavuuksia, jotka eivät nousisi esiin ainoastaan yhtä kohdetta analysoimalla.¹⁰¹ Esimerkiksi se, että joku nurmolainen on saanut rippikirjaan lukutaitomerkin ”hyvä”, ei irrallaan tarkasteltuna kerro juuri mitään hänen osaamistasostaan, sillä papit eivät yleensä ole selventäneet, mitä eri merkintöjen saaminen käytännössä edellyttää.¹⁰² Sen sijaan vertaamalla hyvä-merkinnän saaneen henkilön tulosta muiden nurmolaisten lukutaitomerkitöihin voidaan selvittää, onko hän ollut parempi vai heikompi lukija kuin saman seurakunnan asukkaat keskimäärin. Tässä tutkimuksessa vertaillaan nurmolaisten luku- ja kirjoitustaitoa eri aikoina sekä lukutaidossa tapahtuneita muutoksia nurmolaisten iän, sukupuolen, sosiaalisen aseman ja asuinpaikan perusteella. Luku- ja kirjoitustaidon kehitystä verrataan myös toisiinsa esimerkiksi tutkimalla, onko

---

⁹⁹ Alapuro 2010, 158–160; Peltonen 2010, 137–140.

¹⁰⁰ Peltonen 1999, 21.

¹⁰¹ Hemminki 2014, 43–45.

¹⁰² Laine, Esko & Laine, Tuija 2010, 269.

niiden välillä korrelaatiota eli ovatko parhaat lukijat olleet myös taitavimpia kirjoittajia. Nurmolaisten luku- ja kirjoitustaitoa verrataan mahdollisuuksien mukaan myös naapuripitäjien asukkaiden sekä yleisemmin suomalaisten osaamistasoon. Tämä tapahtuu kuitenkin kirjallisuuden avulla, sillä tutkimuksen puitteissa ei ole mahdollista käydä läpi muiden paikkakuntien rippi- ja tuomiokirjoja.

Historiantutkimuksessa on aina tehtävä oikeutta tutkimuskohteille. Ensinnäkin tutkijan tulee välttää anakronismia eli asioiden sijoittamista väärään aikaan. Hän ei saa siirtää oman aikansa tai kulttuurinsa käsityksiä menneisyyteen, vaan hänen on analysoitava kutakin aihetta ja aikakautta sen omista lähtökohdista käsin.¹⁰³ Tässä pro gradu -tutkielmassa on esimerkiksi keskeistä ymmärtää, että Suomessa elettiin 1800-luvulla patriarkaalisessa yhteiskunnassa, jossa muun muassa aviomiesten ja -vaimojen, isäntäväen ja palkollisten sekä pappien ja seurakuntalaisten väliset suhteet olivat varsin erilaisia kuin tutkimuksen tekohetkellä 2020-luvun alussa.¹⁰⁴ Historiantutkijan tulee aina kontekstoida analysoimansa ilmiöt, sillä luotettavien tulkintojen tekeminen edellyttää sitä, että tutkittavat asiat on kytketty oikeaan aikaan ja ympäristöön. Omassa tutkimuksessani on esimerkiksi syytä pohtia, millä tavoin nurmolaisten luku- ja kirjoitustaidon kehittyminen olivat kytköksissä laajempiin yhteiskunnallisiin ilmiöihin, kuten kunnan ja seurakunnan tehtävien erottelemiseen.¹⁰⁵ Toisaalta tutkimuskohteiden oikeudenmukainen kohtelu ei tietenkään merkitse niiden varauksetonta myötäilemistä. Päinvastoin tutkijan on pidettävä mielessään lähdekriittiset kysymykset ja pohdittava esimerkiksi lähteiden aitoutta ja niiden laatijoiden tarkoitusperiä sekä sitä, ovatko lähteet ylipäättään päteviä vastaamaan niille asetettuihin kysymyksiin.¹⁰⁶

---

¹⁰³ Kalela 2000, 88–89.

¹⁰⁴ Lindmark 1995, 199.

¹⁰⁵ Soikkanen 1966, 159–160.

¹⁰⁶ Kalela 2000, 95–97.

2 LUKUTAITO – ESIVALLAN SANELEMA VÄLTTÄMÄTTÖMYYS

2.1 Tulevaisuuden toivot

Tässä alaluvussa analysoin lukutaidon ikäryhmittäistä kehittymistä Nurmossa vuosina 1854–1880. Rippikouluiän ylittäneet nurmolaiset on tutkimuksessa jaettu neljään ryhmään eli 15–24-, 25–44-, 45–64- sekä yli 65-vuotiaisiin. Kyseinen luokittelu perustuu siihen, että tutkimallani ajanjaksolla 15–24-vuotiaiden ajateltiin elävän nuoruuden ja aikuisuuden välistä siirtymäkautta, jonka aikana he esimerkiksi alkoivat maksaa henkirahaa ja huolehtia oman elantonsa hankkimisesta. Myös lapsuuskodista lähteminen ja naimisiinmeno sijoittuivat yleensä 15 ja 24 ikävuoden välille.¹⁰⁷ Esimerkiksi Nurmossa avioliitto solmittiin 1800-luvun lopulla tyypillisimmin 20–24 vuoden iässä.¹⁰⁸ Toinen analysoitava ikäryhmä eli 25–44-vuotiaat puolestaan edustaa niin sanottua varsinaista aktiiviväestöä, joka teki töitä, maksoi veroja ja huolehti sekä lasten että vanhusten elatuksesta.¹⁰⁹ Suomalaisen elinajanodote oli 1800-luvun jälkipuoliskolla tosin vain noin 35–45 vuotta¹¹⁰, mutta Nurmossa yli puolet kaikista kuolleista oli tuolloin lapsia. Näin ollen 25–44-vuotiaiden voidaan ajatella edustavan parhaassa työiässä olleita ihmisiä.¹¹¹ Kolmannen ryhmän muodostavat tutkimuksessani 45–64-vuotiaat, ja neljanteen kuuluvat 65 vuotta täyttäneet. Kyseisiä ryhmiä erottaa muun muassa se, että henkirahan maksaminen loppui tutkimallani ajanjaksolla 65 vuoden iässä¹¹², minkä lisäksi kuolleiden ja haudattujen luetteloissa vanhuus on yleensä merkitty ihmisten kuolinsyyksi vasta sen jälkeen, kun he ovat täyttäneet 65 vuotta.¹¹³

Myös toisenlaiset jaottelutavat olisivat mahdollisia, sillä monet ikään liittyvät käsitteet, kuten nuoruus, keski-ikä ja vanhuus ovat varsin abstrakteja, ja myös täysi-ikäisyyden ja

---

¹⁰⁷ Vilkuna 2010, 23.

¹⁰⁸ Läntinen 1994, 76–77.

¹⁰⁹ Vilkuna 2010, 20–22.

¹¹⁰ Tilastokeskus <https://www.stat.fi/org/tilastokeskus/elinajanodote.html>

¹¹¹ Luukko, Armas 1983, 224–225; Läntinen 1994, 83.

¹¹² Läntinen 1994, 63.

¹¹³ Vilkuna 2010, 42, 52.

eläkeiän kaltaisia rajoja voidaan pitää muuttuvina ja sopimuksenvaraisina.¹¹⁴ Esimerkiksi syytingille tai eläkkeelle jäämisen ikä riippui tutkimallani ajanjaksolla pitkälti henkilön yhteiskunnallisesta asemasta. Tyypillisesti sotilaita pidettiin vanhoina jo reilun 40 vuoden iässä, kun taas papit saattoivat työskennellä 65-vuotiaiksi asti.¹¹⁵ On myös huomattava, että eri tutkijat, kuten Päivi Happonen, Egil Johansson ja Daniel Lindmark käyttävät lukutaitotutkimuksissaan keskenään erilaisia ikäkausiluokitteluja.¹¹⁶ Esimerkiksi Lindmark on väitöskirjassaan jakanut Skyttsin kihlakunnan asukkaat iän perusteella kahdeksaan ryhmään, joista vanhimman muodostavat yli 80-vuotiaat¹¹⁷. Nurmossa 80 vuotta täyttäneitä on kuitenkin 1800-luvulla ollut niin vähän, ettei heitä olisi mielekästä analysoida erikseen, joten olen sijoittanut kaikki yli 65-vuotiaat samaan kategoriaan.¹¹⁸

Nurmolaisten on jaoteltu edellä mainittuihin ryhmiin sen perusteella, minkä ikäisiä he ovat olleet analysoimieni rippikirjojen päätös vuosina eli 1861, 1868 ja 1880. Esimerkiksi vuosien 1868–1880 rippikirjassa 15–24-vuotiaiden ryhmään kuuluvat siis vuosina 1856–1865 syntyneet henkilöt. Syy siihen, miksi olen määritellyt nurmolaisten iän rippikirjan lopetus-, eikä aloitusvuoden perusteella, on se, että ihmisten lukutaito testattiin kinkereillä vuosittain. Mikäli taidoissa tapahtui muutoksia, olisi ne ainakin periaatteessa kuulunut merkitä rippikirjoihin.¹¹⁹ Toisin sanoen vuosien 1868–1880 rippikirjan pitäisi kuvata lukutaidon tasoa Nurmossa vuonna 1880. Todellisuudessa papit eivät välttämättä aina tehneet korjauksia kovinkaan tunnollisesti¹²⁰, mutta siitä huolimatta rippikirjojen aloitusvuodet eivät sovellu tässä tapauksessa ihmisten ikäryhmien määrittelyyn. Mikäli jättäisin vuosien 1868–1880 rippikirjasta tutkimatta kaikki, jotka olivat alle 15-vuotiaita vuonna 1868, rajautuisivat pois vuonna 1854 syntyneet ja sitä nuoremmat henkilöt. Kuitenkin vuonna 1854 syntyneet ovat olleet rippikirjan

---

¹¹⁴ Nurmi ym. 2014, 186–188.

¹¹⁵ Vilkuna 2010, 20–21, 50–52.

¹¹⁶ Kts. esim. Happonen 2009, 158–160; Johansson 1969, 66; Lindmark 1995, 178.

¹¹⁷ Lindmark 1995, 178.

¹¹⁸ Läntinen 1994, 65.

¹¹⁹ Laine, Esko & Laine, Tuija 2010, 267–269.

¹²⁰ Alamäki 1996, 79.

päätösvuonna 1880 jo 26-vuotiaita, jolloin valtaosalla heistä on jo ollut vähintään tyydyttävä lukutaito.

Taulukko 1. Nurmolaisten lukutaidon kehitys ikäryhmittäin vuosina 1854–1880.

	Vuosien 1854–1861 rippikirja				Vuosien 1862–1868 rippikirja				Vuosien 1868–1880 rippikirja			
	Ikä vuonna 1861				Ikä vuonna 1868				Ikä vuonna 1880			
Lukutaito	15–24	25–44	45–64	Yli 65	15–24	25–44	45–64	Yli 65	15–24	25–44	45–64	Yli 65
Erittäin hyvä	n 24 6 %	n 58 9 %	n 24 9 %	n 8 6 %	n 62 12 %	n 92 12 %	n 47 12 %	n 13 9 %	n 59 10 %	n 77 7 %	n 20 5 %	n 5 3 %
Hyvä	n 14 3 %	n 25 4 %	n 2 1 %	n 1 1 %	n 73 15 %	n 133 17 %	n 59 15 %	n 8 6 %	n 124 20 %	n 109 11 %	n 36 8 %	n 7 4 %
Tyydyttävä	n 184 44 %	n 413 65 %	n 182 67 %	n 84 60 %	n 221 44 %	n 347 46 %	n 182 48 %	n 79 56 %	n 266 43 %	n 641 63 %	n 291 68 %	n 106 60 %
Välttävä	n 95 23 %	n 60 9 %	n 20 7 %	n 7 5 %	n 73 15 %	n 134 18 %	n 56 15 %	n 14 10 %	n 68 11 %	n 151 15 %	n 59 14 %	n 46 26 %
Mitätön	n 97 23 %	n 70 11 %	n 43 16 %	n 41 29 %	n 64 13 %	n 46 6 %	n 32 8 %	n 27 19 %	n 41 7 %	n 23 2 %	n 21 5 %	n 13 7 %
Ei lukutaitoa	n 6 1 %	n 6 1 %	n 1 0 %	-	n 10 2 %	n 9 1 %	n 5 1 %	-	n 59 10 %	n 13 1 %	n 1 0 %	-
Yhteensä	n 420 100 %	n 632 100 %	n 272 100 %	n 141 100 %	n 503 100 %	n 761 100 %	n 381 100 %	n 141 100 %	n 617 100 %	n 1014 100 %	n 428 100 %	n 177 100 %

Lähteet: Nurmon seurakunta. Nurmon seurakunnan arkisto: Rippikirja IAa:8 (1854–1861), Rippikirja IAa:10 (1862–1868), Rippikirja IAa:12 (1868–1880).

Lukutaidon kehittymistä kuvaavasta taulukosta selviää ensinnäkin, että nuorimman ikäryhmän eli 15–24-vuotiaiden lukutaito on parantunut tarkasteltavalla ajanjaksolla suhteellisesti eniten. Vuosien 1854–1861 rippikirjassa 53 % heistä on yltänyt

tydyttävään tai sitä parempaan lukutaitomerkin­tään. Sen sijaan kahdessa uudemmassa rippikirjassa tähän joukkoon on päässyt jo yli 70 % saman ikäryhmän edustajista. Positiivista kehitystä on tapahtunut myös muissa ikäryhmissä, mutta muutokset eivät ole olleet läheskään yhtä suuria. Esimerkiksi vanhimman ikäryhmän lukutaito näyttää pysyneen vuodesta toiseen lähes samana, sillä kolmeen parhaaseen lukutaitomerkin­tään on yltänyt sekä vanhimmassa että uusimmassa rippikirjassa 67 % yli 65-vuotiaista. Heidän kohdallaan kehitystä on tapahtunut vain siinä mielessä, että mitättömästi lukevien suhteellinen osuus on vähentynyt ja välttävasti lukevien puolestaan kasvanut.

Tutkimustulos on sikäli hyvin looginen, että vuonna 1872 Nurmon kappalaiseksi valitun Albert Tallrothin innostus rippikoulun, kiertokoulun ja myöhemmin kansakoulun kehittämistä kohtaan vaikutti luonnollisesti eniten nuorten lukutaitoon. Sen sijaan ikäihmisten kouluttamiseen kiinnitettiin melko vähän huomiota, eikä koululaitoksen uudistaminen juurikaan koskettanut heitä.¹²¹ Nuoria saattoi motivoida lukemaan opettelemisessa ensinnäkin se, että lukutaito oli ehtona rippikoulun läpäisemiselle ja ehtoolliselle osallistumiselle¹²², jotka puolestaan olivat avioliiton solmimisen, kummiksi pääsyn sekä julkisen viran saamisen edellytyksiä.¹²³ Lisäksi yhteiskunta kirjallistui 1800-luvun jälkipuoliskolla voimakkaasti, ja esimerkiksi kunnan ja seurakunnan luottamustoimissa sekä vähitellen yleistyvissä palvelualan ammateissa hyvästä lukutaidosta oli suurta hyötyä.¹²⁴ Sen sijaan iäkkäillä ihmisillä ei välttämättä ollut mitään erityistä syytä tai edes voimia lukutaidon kehittämiseen. Toisaalta on otettava huomioon, ettei samassa asuinpaikassa pysyviä vanhuksia yleensä kuulusteltu kinkereillä yhtä tarkasti kuin nuoria ihmisiä ja uusia seurakuntalaisia. Näin ollen heidän lukutaitomerkin­tojään ei välttämättä korjattu, vaikka jonkinlaista kehitystä tai

---

¹²¹ Takala 1965, 78.

¹²² Laine Esko & Laine Tuija 2010, 259.

¹²³ Alamäki 2004, 78; Murtorinne 1992, 75.

¹²⁴ Kauranen 2013, 39–50.

taantumista olisikin tapahtunut. Tämä saattaa joiltakin osin selittää yli 65-vuotiaiden lukutaidon staattisuutta.¹²⁵

Vaikka nuorten lukutaito näyttää Nurmossa vuosien 1854 ja 1880 välillä selvästi parantuneen, on tuloksiin syytä suhtautua pienellä varauksella. Ensinnäkään Linderoosin laatimia rippikirjoja ei voida pitää kovinkaan luotettavina, sillä hän oli uransa loppupuolella pahasti alkoholisoitunut, eikä kyennyt kunnolla hoitamaan kinkerikuulusteluja tai muita velvollisuuksiaan.¹²⁶ Koulutuksen puolestapuhujana tunnetun Albert Tallrothin viranhoitoa puolestaan hankaloitti hänen huono kuulonsa, joka vaikeutti myös lukutaidon kuulustelemista. Toisinaan rippikoululaiset saattoivat käyttää tätä heikkoutta hyväkseen, ja lahjoa puolelleen Matts Mandelinin, joka työskenteli Nurmossa lukkarina vuosina 1862–1895.¹²⁷ Pientä rahallista korvausta vastaan Mandelin saattoi kaunistella nuorten lukutaitoa papille, joka ei kyennyt kunnolla saamaan selvää vastauksista.¹²⁸ Tällaisesta toiminnasta ei tietenkään ole säilynyt kirjallisia sopimuksia, vaan tiedot perustuvat jälkikäteen tehtyihin haastatteluihin. Onkin melko mahdotonta selvittää, kuinka monien nuorten lukutaitomerkintöihin vilppi on vaikuttanut. Laatimastani taulukosta selviää kuitenkin, että nuorimman ikäryhmän ohella myös 25–64-vuotiaiden nurmolaisten lukutaito on kohentunut vuosien 1854 ja 1880 välillä selkeästi. Koska Tallrothia on useissa lähteissä kuvattu erittäin tarmokkaaksi ja myös varsin ankaraksi mieheksi, on todennäköistä, että lukutaidossa tapahtunut kehitys on pääosin aitoa ja lukkarin lahjomiseen on osallistunut vain pieni osa rippikoululaisista.¹²⁹

Taulukon kenties ristiriitaisin piirre on se, että yleisestä kehityksestä huolimatta lukutaidottomien 15–24-vuotiaiden määrä näyttää Nurmossa jatkuvasti kasvaneen.

---

¹²⁵ Alamäki 1996, 79.

¹²⁶ Luukko, Armas 1983, 476.

¹²⁷ Läntinen 1994, 675.

¹²⁸ Takala 1965, 107.

¹²⁹ Kts. esim. Luukko, Kerttu 1974, 229; Takala 1965, 66–67.

Vuosien 1868–1880 rippikirjan perusteella peräti kymmenesosa kyseisestä ikäryhmästä on ollut täysin vailla sisälukutaitoa. Yksittäisten ihmisten lukutaidottomuutta tai taitojen heikkenemistä on toki mahdollista perustella fyysisten tai psyykkisten sairauksien avulla. Hyvä esimerkki tästä on Ala-Louvon emäntä Charlotta Aulin, joka on vuosien 1854–1861 rippikirjassa määritelty jopa erittäin hyväksi lukijaksi¹³⁰. *Nurmon historiaissa* kuitenkin kerrotaan, että hän tuli mieleltään sairaaksi¹³¹, minkä seurauksena hänen lukutaitonsakin näyttää heikentyneen. Toisaalta on mahdollista, ettei hänen taitojaan ole edes kyetty kuulustelemaan, sillä vuosien 1868–1880 rippikirjan mukaan hän ei ole käynyt kertaakaan ehtoollisella, ja huomautussarakkeeseen pappi on tehnyt hänestä merkinnän ”galen”, joka voidaan suomentaa hulluksi tai mielenvikaiseksi.¹³² Vastaavasti esimerkiksi vuonna 1831 syntynyt itsellinen Johan Stark on jäänyt sekä sisä- että ulkolukutaidottomaksi, koska hän on rippikirjamerkintöjen mukaan ollut ”fånig” eli hölmö tai tyhmä.¹³³ Sama kohtalo on ollut vuonna 1862 syntyneellä Maria Juhontytär Ryssyllä, jota Tallroth on luonnehtinut käsitteellä ”slö” eli hidastajainen tai vetelä¹³⁴. Lisäksi lukutaidottomia on rippikirjoissa kuvattu esimerkiksi sanoilla ”sjuklig” eli sairaalloinen, ”bräcklig” eli raihmainen tai ”blind” eli sokea.¹³⁵

Fyysiset sairaudet ja mielenterveysongelmat eivät kuitenkaan yksinään riitä selittämään, miksi juuri nuorten lukutaidottomuus on kasvanut peräti kahdeksalla prosenttiyksiköllä siirryttäessä toisesta rippikirjasta kolmanteen. Todennäköisesti kyseisen ilmiön taustalla vaikuttavat ainakin 1860-luvun nälkävuodet, joiden aikana kiertokoulun pitämisestä jouduttiin luopumaan kirkonkylää lukuun ottamatta kaikissa Nurmon kinkerikunnissa.¹³⁶ Vanhemmat ihmiset eivät menettäneet lukutaitoaan nälkävuosina, mutta sen sijaan osa nuorista saattoi sairastua tai kuolla ennen lukemaan oppimista.¹³⁷ Tässä kohdin on hyvä

---

¹³⁰ NSA, rippikirja 1854–1861, s. 44.

¹³¹ Takala 1965, 77.

¹³² NSA, rippikirja 1868–1880, s. 188.

¹³³ NSA, rippikirja 1861–1868, s. 273.

¹³⁴ NSA, rippikirja 1868–1880, s. 351.

¹³⁵ Kts. esim. NSA, rippikirja 1854–1861, s. 41.

¹³⁶ Luukko, *Armas* 1983, 461–462; Läntinen 1994, 491.

¹³⁷ Jutikkala 2003, 511–513.

muistaa, että Nurmossa rippikirjoihin merkittiin myös alle 15-vuotiaiden lasten tiedot. Vaikka olen karsinut vuosien 1868–1880 rippikirjasta pois vuonna 1866 ja sitä myöhemmin syntyneet nurmolaiset, saattaa joukossa olla esimerkiksi 1860-luvun alussa syntyneitä, jotka ovat todellisuudessa menehtyneet jo ennen rippikouluiän saavuttamista. Heidän seulomisensa aineistosta on hyvin vaikeaa, sillä tutkimissani rippikirjoissa kuolleiden nimiä ei ole yliviivattu, eikä kuolinaikoja ole läheskään aina merkitty näkyviin. Näin ollen laatimassani taulukossa on mukana esimerkiksi muuan vuonna 1864 syntynyt Johan Simonpoika Keski-Penttilä, joka on rippikirjojen perusteella ollut lukutaidoton. On kuitenkin mahdollista, että hän on kuollut jo ennen 15 vuoden ikään ehtimistä. Hänen nimensä eteen on merkitty vuosien 1868–1880 rippikirjassa kuolemaa symboloiva risti, mutta ei minkäänlaista kuolinaikaa tai -syytä.¹³⁸ Teoriassa kuolleet olisi mahdollista rajata aineistosta pois kuolleiden ja haudattujen luetteloiden avulla.¹³⁹ Tällöin ongelmaksi kuitenkin muodostuisi se, että joukosta karsiutuisi myös suuri määrä lukutaidon saavuttaneita, esimerkiksi vanhuuteen kuolleita nurmolaisia. Kuolleiden ja haudattujen luetteloiden läpikäynti olisi myös varsin työlästä, sillä pelkästään nälkävuosien 1867–1868 aikana Nurmossa menehtyi 241 ihmistä.¹⁴⁰

Tutkimusaineistoon liittyvistä haasteista huolimatta valtaosa taulukossani lukutaidottomiksi merkityistä henkilöistä lienee todellisuudessakin ollut sellaisia. Tätä tulkintaa tukee esimerkiksi Aarre Läntisen laskelma, jonka mukaan Nurmossa on vuonna 1880 asunut 26 lukutaidotonta miestä ja 20 naista.¹⁴¹ Omassa taulukossani lukutaidottomien määrä on vuosien 1868–1880 rippikirjan perusteella jonkin verran suurempi eli 73 henkilöä. Ero selittynee kuitenkin pitkälti sillä, että Läntisen taulukko perustuu pelkästään vuoden 1880 väkilukutauluihin, kun taas oma analyysini pohjautuu rippikirjaan, joka sisältää tietoja 12 vuoden pituiselta ajanjaksolta. Näin ollen vaikkapa

---

¹³⁸ NSA rippikirja 1868–1880, s. 202.

¹³⁹ Happonen 2004, 56.

¹⁴⁰ Luukko, Armas 1983, 239.

¹⁴¹ Läntinen 1994, 73.

aineistostani löytyvä, vuonna 1872 menehtynyt itsellisen tytär Maria Santala tai muut ennen vuotta 1880 kuolleet lukutaidottomat eivät ole mukana Läntisen laskelmassa.¹⁴²

Huolimatta siitä, että kymmenesosa 15–24-vuotiaista nurmolaisista on vuosien 1868–1880 rippikirjan perusteella ollut lukutaidottomia, on nuorten taidoissa tapahtunut myös merkittävää kehitystä. Esimerkiksi vuosien 1854–1861 rippikirjassa kahteen parhaaseen lukutaitomerkitään on yltänyt vain 9 % nuorimman ikäryhmän edustajista, kun taas viimeisessä tutkimassani rippikirjassa samaan tulokseen on päässyt heistä jo 30 %. Kehityksen voimakkuutta korostaa se, että yleensä keskimääräisen lukutaidon parantuessa vaatimustaso on noussut ja arvostelukriteerit tiukentuneet.¹⁴³ Toisin sanoen vaikkapa merkinnän ”erittäin hyvä” on vuosina 1854–1861 voinut saavuttaa vähäisemmällä osaamisella kuin seuraavilla vuosikymmenillä. Tästä on todisteena esimerkiksi se, että vuosien 1854–1861 rippikirjan perusteella Nurmon lukkari Matts Mandelin on ollut sekä sisä- että ulkolukutaidoiltaan erinomainen.¹⁴⁴ Vuosien 1861–1868 rippikirjassa hänen taitonsa on sen sijaan arvioitu ainoastaan tyydyttäväksi.¹⁴⁵ Todennäköisesti lukkarin taidot eivät todellisuudessa ole heikentyneet, sillä hänen työnkuvaansa kuului keskeisenä osana ulkolukutaidon eli kristinopin opinkappaleiden sekä jossain määrin myös sisälukutaidon opettaminen lapsille¹⁴⁶. Tutkimuksessa onkin otettava huomioon, etteivät eri pappien tekemät merkinnät välttämättä ole täysin samassa linjassa keskenään, vaan Albert Tallroth lienee ollut arvosteluissaan Henrik Linderoosia ankarampi. Tämä voidaan päätellä esimerkiksi siitä, että erittäin hyviä lukijoita on ollut selkeästi enemmän keskimmäisessä kuin uusimmassa rippikirjassa. Vastaava ilmiö on havaittu myös muita paikkakuntia koskevissa tutkimuksissa, joissa on analysoitu seurakunnasta toiseen muuttaneiden ihmisten lukutaidon kehittymistä.¹⁴⁷

---

¹⁴² NSA, rippikirja 1868–1880, s. 354.

¹⁴³ Laine, Esko & Laine, Tuija 2010, 269.

¹⁴⁴ NSA, rippikirja 1854–1861, s. 75.

¹⁴⁵ NSA, rippikirja 1862–1868, s. 72.

¹⁴⁶ Luukko, Armas 1983, 459.

¹⁴⁷ Alamäki 1996, 78–79.

Nurmolaisten lukutaidossa tapahtuneet muutokset ovat pääosin samassa linjassa muita paikkakuntia koskevien tutkimustulosten kanssa, joskin Nurmossa sisälukutaito on omaksuttu melko myöhään. Esimerkiksi Daniel Lindmarkin tutkimassa Skyttsin kihlakunnassa 20–29-vuotiaista peräti 80,4 % on ollut sisälukutaitoisia jo vuonna 1731, mutta 60–69-vuotiaista vain 43,6 %.¹⁴⁸ Toisin sanoen opetus on sielläkin kohdistettu ensisijaisesti nuorille, mutta sisälukutaito on kehittynyt huomattavasti aiemmin kuin Nurmossa. Toisaalta tutkimustulokset eivät ole täysin vertailukelpoisia, sillä Lindmark ei taulukoissaan erottele erinomaisesti, hyvin, tyydyttävästi, välttävästi ja mitättömästi lukevia, vaan kaikki, joilla on rippikirjassa ylipäättään jonkinlainen taitomerkintä, on määritelty lukutaitoiksi. Toisin sanoen hänellä on sisälukutaidon suhteen vain kaksi kategoriaa: sisälukutaitoiset ja sisälukutaidottomat.

On varsin odotuksenmukaista, että ihmisten sisälukutaito on Skyttsin kihlakunnassa kehittynyt aiemmin kuin Nurmossa, sillä useissa tutkimuksissa on havaittu, että ruotsalaiset olivat 1800-luvun lopulle saakka lukutaidossa useita vuosikymmeniä suomalaisia edellä. Tätä selittää pitkälti se, että Suomen alueella hallinnon kieli oli ruotsi, mutta suurin osa väestöstä puhui suomen eri murteita. Näin ollen kiilu niin sanotun rahvaan ja sivistyneistön välillä oli Suomessa suurempi kuin Ruotsissa, jossa suurin osa väestöstä puhui äidinkielenään ruotsia. Käytännössä lukutaidon kehittymistä Suomessa hidasti esimerkiksi se, ettei suomenkielistä kirjallisuutta ollut saatavilla kovinkaan paljon, ja julkisissa tilanteissa, kuten kärkeillä, asiakirjat laadittiin pääosin ruotsiksi.¹⁴⁹ Toisaalta Nils Erik Villstrand on tutkimuksissaan esittänyt, etteivät kouluttamattomat ruotsinkieliset talonpojat välttämättä ymmärtäneet virallisesta, kirjoitetusta lakikielestä paljon sen enempää kuin suomenkielisetkään, sillä se oli hyvin erilaista kuin heidän puhumansa ruotsin murteet.¹⁵⁰

---

¹⁴⁸ Lindmark 1995, 178.

¹⁴⁹ Kauranen 2013, 31.

¹⁵⁰ Villstrand 2012, 227–229.

2.2 Naiset kärjessä, miehet takamatkalla

Suomessa elettiin 1800-luvulla patriarkalisessa eli isien johtamassa yhteiskunnassa. Kyseisen järjestelmän perusta voidaan löytää antiikin filosofiasta ja *Raamatun* teksteistä, mutta sen tärkein yksittäinen esitys on huoneentaulu, joka sisältyy Lutherin *Vähä katekismukseen*.¹⁵¹ Huoneentaulu koostuu raamatunlauseista, joiden avulla määritellään muun muassa aviomiesten ja vaimojen, lasten ja vanhempien sekä isäntä- ja palvelusväen välisiä suhteita. Huoneentaulu jakautuu kolmeen eri tasoon eli maalliseen hallintovaltaan, kirkkoon sekä kotitalouksiin.¹⁵² Lutherin tulkinnan mukaan Jumala on kotitaloudessa luovuttanut valtansa isälle, jonka tulee hallita perhettään ja palvelusväkeään ankarasti, mutta oikeudenmukaisesti.¹⁵³ Aviovaimoja ohjeistetaan huoneentaulussa esimerkiksi sanomalla: *”Vaimot, olkaa omille miehille alamaiset niin kuin Herralle. Sillä mies on vaimon pää, niin kuin myös Kristus on seurakunnan pää – hän, ruumiin vapahtaja. Niin kuin seurakunta on Kristukselle alamainen, niin olkoot vaimotkin miehille kaikessa alamaiset.”*¹⁵⁴ Patriarkalisessa yhteiskunnassa naiset eivät voineet saada kirkollista tai maallista hallintovaltaa, vaan kaikki seurakuntien ja kuntien johtajat olivat miehiä. Lisäksi naiset olivat leskiä lukuun ottamatta isänsä, aviomiehensä tai jonkun muun miespuolisen sukulaisensa holhouksen alla. Toisaalta naiset eivät patriarkalisessa yhteiskunnassa olleet täysin alistettuja, vaan kotitaloudessa hekin saattoivat toimia vallankäyttäjinä. Esimerkiksi äiti oli valta-asemassa lapsiinsa ja emäntä palkollisiinsa nähden.¹⁵⁵

Huoneentaulun ajatukset näkyvät tutkimissani rippikirjoissa selkeästi, sillä ihmiset on niissä ryhmitelty sosiaalisen aseman mukaiseen järjestykseen. Ensimmäisenä mainitaan korkeimmassa yhteiskunnallisessa asemassa olevat henkilöt, Nurmon oloissa siis talolliset perheineen. Heidän jälkeensä tulevat omissa ryhmissään torpparit,

---

¹⁵¹ Karonen 2002, 14–15.

¹⁵² Hanska ym. 2010, 13–14.

¹⁵³ Karonen 2002, 15.

¹⁵⁴ Vähä katekismuksen huoneentaulua siteerattu teoksessa Lindmark 1995, 199.

¹⁵⁵ Hanska ym. 2010, 13.

mäkitupalaiset, palkolliset ja muut säätyjen ulkopuoliset ihmiset.¹⁵⁶ Aviomiesten ja isien valta-asema ilmenee rippikirjoissa siten, että heidän nimensä mainitaan kunkin perheen kohdalla ensimmäisenä. Yleensä miehen nimen eteen on laitettu jokin yhteiskunnallista asemaa kuvaava määräite, kuten ”torp” eli torppari tai ”backst” eli mäkitupalainen. Muiden perheenjäsenten asema on määritelty suhteessa isään siten, että heidän nimiensä edessä on jokin etuliite, kuten ”hru” eli vaimo, ”son” eli poika tai ”dr” eli tytär. Lisäksi isän nimi on saatettu liittää viimeiseksi osaksi hänen lastensa nimeä niin sanotuksi patronyymiksi. Käytännössä tämä tarkoittaa, että lapsen nimeksi on rippikirjassa merkitty vaikkapa Maria Gustafsdotter tai Johan Eriksson¹⁵⁷. Kyseinen käytäntö hankaloittaa ihmisten identifiointia, sillä etenkin alimpien sosiaaliryhmien edustajille ei välttämättä ole rippikirjoissa laitettu ollenkaan sukunimeä, vaan pelkkä patronyymi. Näin ollen samassa seurakunnassa voi olla kirjoilla vaikkapa kymmeniä ”Matti Jaakonpoikia”, joiden erottelu on usein varsin haastavaa. Tämä aiheuttaa ongelmia esimerkiksi sukututkijoille, joiden tutkimuksissa samanimisten henkilöiden sekaantuminen voi johtaa väärin johtopäätöksiin.¹⁵⁸ Omassa gradussani yksittäisten henkilöiden sukujuurien selvittäminen ei sen sijaan ole kovin keskeistä, vaan riittää, että kykenen luokittelemaan nurmolaiset iän, sukupuolen, sosiaaliryhmän ja asuinpaikan perusteella.

Käytännössä patriarkaalinen järjestelmä näkyi 1800-luvun Suomessa esimerkiksi siten, että poikien koulutusta arvostettiin enemmän kuin tyttöjen. Lisäksi korkeassa yhteiskunnallisessa asemassa olevat pääsivät muita todennäköisemmin osallisiksi koulusivistyksestä. Taustalla oli muun muassa ajatus siitä, että miehet hoitivat yhteiskunnassa kaikki julkiset tehtävät, kun taas naiset työskentelivät lähtökohtaisesti kotona, eivätkä näin ollen hyötynet kirjasivistyksestä. Lisäksi koulunkäynti oli yleensä maksullista, mikä heikensi köyhien ja syrjäseuduilla asuvien opiskelumahdollisuuksia.¹⁵⁹ Kansakoulujen yleistymiseen saakka oli varsin tyypillistä, että vanhemmat opettivat

---

¹⁵⁶ Alamäki 1996, 77.

¹⁵⁷ NSA, rippikirja 1854–1861, s. 86.

¹⁵⁸ Kotilainen 2008, 85–89.

¹⁵⁹ Lahdes 1958, 200–210.

lapsiaan kotona. Maaseudulla pojille saatettiin opettaa esimerkiksi metsä- pelto- ja puutöitä ja tytöille puolestaan käsitöitä, ruuanlaittoa sekä navettatöitä tai muuta eläintenhoitoa. Sukupuolen, sosiaalisen aseman ja varakkuuden ohella koulutukseen vaikutti myös se, oliko lapsi perheensä esikoinen vai nuorempi lapsi. Esimerkiksi maatalon perijäksi kaavaillun pojan oli syytä oppia työnteon ohella komentamaan palkollisia ja valvomaan näiden toimintaa.¹⁶⁰ Seuraavaksi analysoin nurmolaisten lukutaidon kehittymistä sukupuolen perusteella ja peilaan saamiini tutkimustuloksia edellä kuvattuihin huoneentaulun opetukseen ja patriarkaalisuuden yhteiskunnan ihanteisiin.

Taulukko 2. Nurmolaisten lukutaidon kehitys sukupuolen perusteella vuosina 1854–1880.

Lukutaito	Vuosien 1854–1861 rippikirja		Vuosien 1862–1868 rippikirja		Vuosien 1868–1880 rippikirja	
	Miehet	Naiset	Miehet	Naiset	Miehet	Naiset
Erittäin hyvä	n 31 4 %	n 83 11 %	n 81 9 %	n 134 14 %	n 60 6 %	n 101 9 %
Hyvä	n 17 2 %	n 25 3 %	n 115 13 %	n 158 17 %	n 112 10 %	n 164 14 %
Tyydyttävä	n 378 54 %	n 485 64 %	n 369 43 %	n 460 50 %	n 608 57 %	n 696 60 %
Välttävä	n 104 15 %	n 78 10 %	n 182 21 %	n 95 10 %	n 199 19 %	n 125 11 %
Mitätön	n 171 24 %	n 80 11 %	n 100 12 %	n 69 7 %	n 59 6 %	n 39 3 %
Ei lukutaitoa	n 5 1 %	n 8 1 %	n 12 1 %	n 12 1 %	n 29 3 %	n 44 4 %
Yhteensä	n 706 100 %	n 759 100 %	n 859 100 %	n 928 100 %	n 1067 100 %	n 1169 100 %

Lähteet: Nurmon seurakunta. Nurmon seurakunnan arkisto: Rippikirja IAa:8 (1854–1861), Rippikirja IAa:10 (1862–1868), Rippikirja IAa:12 (1868–1880).

¹⁶⁰ Rahikainen 2010, 326–327.

Taulukosta selviää ensinnäkin, että naisten lukutaito on koko tarkastelujakson ajan ollut Nurmossa selkeästi parempi kuin miesten. Esimerkiksi vuosien 1854–1861 rippikirjassa tyydyttävän tai sitä paremman lukutaitomerkin on saanut naisista 78 %, mutta miehistä vain 60 %. Sukupuolten välinen tasoero on suurimmillaan vanhimmassa rippikirjassa, minkä jälkeen se lähtee hiljalleen tasoittumaan. Ero on kuitenkin havaittavissa vielä vuosien 1868–1880 rippikirjastakin, sillä sen mukaan naisista 85 % ja miehistä 73 % on lukenut vähintään tyydyttävästi. Edellä mainittujen lukujen perusteella nurmolaiset miehet ovat olleet vuonna 1880 heikompia lukijoita kuin naiset pari vuosikymmentä aiemmin eli vuosina 1854–1861. Toisaalta on otettava huomioon, että arvostelukriteerit ovat luultavasti keskimääräisen osaamistason noustessa tiukentuneet, eikä eri rippikirjojen merkintöjä siten voida suoraan rinnastaa toisiinsa. Esimerkiksi ”erittäin hyvän” lukutaitomerkin saavuttaminen on todennäköisesti vaatinut parempaa osaamista vuonna 1880 kuin tarkastelujakson alussa 1854.¹⁶¹

Nurmolaisten naisten lukutaidon paremmuutta miehiin verrattuna on sikäli vaikea selittää, että kirjallisuuden perusteella suurin osa nurmolaisista arvosti 1800-luvulla enemmän miesten kuin naisten koulutusta. Toisaalta Nurmossa ei vielä tutkimallani ajanjaksolla ollut kansakouluja, vaan lukemista opetettiin pääsääntöisesti kotona sekä rippikoulussa, lukkarinkoulussa, tavauskoulussa ja kiertokoulussa.¹⁶² Nurmon kiertokoulun oppilaiden sukupuolijakaumasta ei ole saatavilla tilastoa tutkimiltani vuosilta 1854–1880, mutta sen sijaan tiedetään, että vuonna 1882 kiertokouluun osallistui 209 nurmolaista tyttöä ja 185 poikaa. Näin ollen tyttöjen mahdollisuus kiertokoulun käymiseen lienee ollut yhtä hyvä kuin poikien.¹⁶³

---

¹⁶¹ Alamäki 1996, 85.

¹⁶² Takala 1965, 77.

¹⁶³ Läntinen 1994, 494–496.

Kansakoulujen perustaminen on usein Suomen historioissa ja paikallishistorioissa esitetty eräänlaisena merkkipaaluna, joka merkitsi suurta edistysaskelta tavallisen kansan kouluttamisessa.¹⁶⁴ Pitkällä aikavälillä tarkasteltuna väite pitääkin epäilemättä paikkansa, sillä kansakouluissa lähtökohtana oli lasten kokonaisvaltainen sivistäminen, ja heille alettiin opettaa sisälukutaidon ja uskonnollisten opinkappaleiden lisäksi myös muita oppiaineita, kuten kirjoitusta, laskentoa, maantiedettä, voimistelua ja käsitöitä.¹⁶⁵ On kuitenkin huomattava, että oppivelvollisuus astui Suomessa voimaan vasta vuonna 1921, ja sitä ennen kansakoulun suorittaminen oli vapaaehtoista. Näin ollen koulujen perustaminen näyttääkin alkuvaiheessa hyödyttäneen ensisijaisesti poikia ja varakkaiden perheiden lapsia. Esimerkiksi Lapualla vuonna 1869 perustetun kansakoulun ensimmäisistä oppilaista 41 oli poikia ja ainoastaan 8 tyttöjä.¹⁶⁶ Sama ilmiö voidaan havaita myös muualla Suomessa, sillä esimerkiksi Tampereen seudulla toimineissa Ahlmanin pitäjänkouluissa tyttöoppilaiden määrä oli vuosina 1815–1886 huomattavasti alhaisempi kuin poikien.¹⁶⁷

Miesten lukutaidon heikkoutta naisiin verrattuna saattaa Nurmossa selittää se, että yhteiskunnalliset olot olivat erityisesti 1840- ja 1850-luvulla varsin epävakaiset. Häjyt eli puukkojunkkarit riehuivat tuolloin ympäri Etelä-Pohjanmaata, ja Nurmossa rikoksia tehtiin jopa enemmän kuin monissa naapuripitäjissä. Esimerkiksi juopottelu, tappelut ja varkaudet lisääntyivät merkittävästi 1830-luvulta alkaen, eikä esivallalla ollut resursseja puuttua tilanteeseen. Nurmossa häjyt hyökkäsivät useiden rikkaiden talollisten kimppuun, pahoinpitelivät kappalainen Henrik Linderoosin ja murtautuivat kirkkoon. Häjyt pyrkivät selkeästi kapinoimaan yhteisön sääntöjä vastaan, ja ainakin Linderoosin mukaan heillä oli myös ”lähes poikkeuksetta heikko luku- ja kristinopintaito”. Esimerkkeinä hän mainitsee 1820- tai 1830-luvulla syntyneet Juho Juhonpoika Collinin, Juho Kisanpoika Latikan, Matti Yrjönpoika Latikan, Yrjö Yrjönpoika Hemmingin, Antti

---

¹⁶⁴ Kaarninen 2014, 282–285.

¹⁶⁵ Jalava 2011, 83–85.

¹⁶⁶ Karttunen 1972, 19.

¹⁶⁷ Lahdes 1958, 201.

Ala-Louvon, Matti Jaakonpoika Penttilän, Juho Kustaa Kustaanpoika Yli-Louvon sekä Mikko Kaaponpoika Hemmingin.¹⁶⁸

Häyjien toimintaan osallistui käytännössä pelkästään miehiä, mikä saattaa osittain selittää, miksi naiset olivat Nurmossa niin paljon miehiä parempia lukijoita. Kyseinen teoria sopii yhteen myös sen havainnon kanssa, että sukupuolten välinen taitotason ero kaventuu jatkuvasti tutkimallani aikavälillä. Häjyilyn pahin vaihe loppui Nurmossa 1850-luvulla, minkä jälkeen olot alkoivat hiljalleen rauhoittua. Tilannetta tasoitti esimerkiksi Niilo Kustaa Malmbergin ja Lapuan nimismiehenä toimineen Aleksander Favorinin sekä myöhemmin myös Albert Tallrothin määrätietoinen toiminta¹⁶⁹. Toisaalta häjyily ei riitä yksinään selittämään sukupuolten välisiä lukutaitoeroja. Tämä johtuu siitä, että todisteita naisten paremmuudesta on saatu myös sellaisilta alueilta, joilla puukkojunkkarit eivät mellastaneet. Esimerkiksi Egil Johansson on tutkimuksissaan todennut, että miesten lukutaito oli Ruotsissa naisia parempi vielä 1700-luvun alkupuolella, mutta sen jälkeen tilanne alkoi kääntyä päinvastaiseksi.¹⁷⁰

Sukupuolten välisiä lukutaitoeroja voidaan joiltakin osin selittää motivaatioon liittyvillä seikoilla. Perinteisessä suomalaisessa maatalousyhteiskunnassa johtavassa asemassa olivat yleensä miehet, jotka kykenivät selviämään ankarissa olosuhteissa ja hallitsemaan yhteisönsä jäseniä esimerkiksi karismansa, rohkeutensa tai fyysisen voimansa avulla. Koulutustason kohotessa tällaisten ominaisuuksien merkitys alkoi kuitenkin vähentyä, ja yhteiskunnan johtopaikoille nousivat entistä useammin sivistyneet ja koulutetut ihmiset.¹⁷¹ Esimerkiksi Nurmon kuntakokouksen esimiesten ja varaesimiesten sekä kunnallislautakunnan puheenjohtajien tuli olla luku- ja kirjoitustaitoisia, sillä heidän toimenkuvaansa kuului muun muassa kokospöytäkirjojen laatiminen ja virallisen

---

¹⁶⁸ Luukko, Armas 1983, 372–375, 381.

¹⁶⁹ Takala 1965, 47–51, 66–67.

¹⁷⁰ Johansson 2009, 48–49.

¹⁷¹ Laine, Esko & Laine, Tuija 2010, 264–265.

kirjeenvaihdon hoitaminen.¹⁷² Vaikka sukupuolten välinen sisälukutaidon osaamisero kapeni Nurmossa vuosien 1854–1880 välillä, voidaan väittää, ettei tilanne ole vielä nykyäänkään täysin tasaväkinen. Esimerkiksi vuoden 2018 PISA-tutkimukset osoittavat, että 9. luokkalaiset suomalaistytöt ovat selvästi poikia parempia lukijoita. Koulunumeroilla mitattuna eroa on kokonaisen arvosanan verran, sillä tyttöjen keskimääräinen arvosana on 8,4 ja poikien 7,4.¹⁷³

---

¹⁷² Läntinen 1994, 465, 475.

¹⁷³ Kauppinen & Marjanen 2020, 46.

2.3 Hyvä renki, parempi isäntä

Tässä luvussa tutkitaan, millä tavoin eri sosiaaliryhmien lukutaito kehittyi Nurmossa vuosien 1854 ja 1880 välillä. Aatelis- ja porvarissäätyyn kuuluvia ihmisiä ei Nurmossa tuolloin asunut, joten heitä ei ole mukana tutkimusaineistossa. Muiden sosiaaliryhmien luokittelussa on käytetty apuna Suomen historian emeritusprofessori Viljo Rasilan määritelmää, jonka mukaisesti talonpoikaisväestöön kuuluvat isäntien ja emäntien ohella kaikki heidän kotona asuvat lapsensa sekä syytingillä olevat vanhukset.¹⁷⁴ Vastaavasti torpparien, mäkitupalaisten ja itsellisten lapset on tässä tutkimuksessa laskettu kuuluviksi vanhempiansa kanssa samaan sosiaaliryhmään, mikäli he asuvat lapsuuskodissaan. Sen sijaan palkollisiksi lähteneet ja naimisiin menneet lapset on luokiteltu heidän viimeisimmän sosiaalisen asemansa mukaisesti siten, että esimerkiksi rengeiksi ryhtyneet torpparien pojat on laskettu kuuluviksi palkollisiin.¹⁷⁵

Nurmossa hyvässä yhteiskunnallisessa asemassa olivat talolliset, jotka omistivat tilansa ja viljelemänsä maat sekä vastasivat niille asetetuista veroista ja muista maksuista.¹⁷⁶ *Nurmon historia II:n* mukaan talonpojistoon kuului tutkimukseni päätösvuonna 1880 yhteensä 1091 henkilöä, mikä vastaa noin 36 % Nurmon tuolloisesta asukasluvusta.¹⁷⁷ Torppareita oli puolestaan 1850-luvulla noin 27 prosenttia eli hieman yli neljännes nurmolaisista¹⁷⁸, mutta vuoteen 1880 mennessä heidän osuutensa kasvoi 36 prosenttiin¹⁷⁹. Torpparien asema poikkesi talollisista siten, että he eivät kuuluneet mihinkään säätyyn eivätkä omistaneet maata. Sen sijaan he vuokrasivat viljeltäväkseen osan jostakin maatilasta ja vastineeksi tekivät päivätöitä vuokraisännilleen tai maksoivat heille korvauksia rahana tai torpan tuotteina. Nurmossa torpparien asema oli varsin hyvä, sillä monet heistä olivat läheistä sukua isännilleen.¹⁸⁰ Etelä-Pohjanmaalla olivat

---

¹⁷⁴ Rasila 2003, 451–452.

¹⁷⁵ Wilmi 2018, 57.

¹⁷⁶ Rasila 2003, 456–457.

¹⁷⁷ Läntinen 1994, 67.

¹⁷⁸ Luukko, Armas 1983, 235.

¹⁷⁹ Läntinen 1994, 108.

¹⁸⁰ Luukko, Armas 1983, 203–213; 235.

tavanomaisia niin sanotut perintötorpat, mikä tarkoitti sitä, että talonpojat saivat muodostaa ulkotiluksilleen torppia nuorempien lastensa perintöosuuden vastikkeeksi. Perintötorpat kuuluivat muodollisesti päätilansa alaisuuteen, mutta olivat käytännössä melko erillisiä ja itsenäisesti hoidettuja, mikä selittää torpparien hyvää asemaa.¹⁸¹

Maaseudun alempien sosiaaliryhmien, kuten mäkitupalaisten, käsityöläisten, itsellisten ja palkollisten luokittelu on sangen vaikeaa, sillä tutkijat käyttävät keskenään erilaisia jaotteluja.¹⁸² *Nurmon historia I:n* kirjoittaja professori Armas Luukko on esimerkiksi määritellyt käsityöläiset mäkitupalaisten alaluokaksi¹⁸³, kun taas väitöskirjassaan Hollolan käsityöläisiä tutkinut Merja Uotila näkee nämä kaksi ryhmää selkeästi erillisinä. Hänen mukaansa käsityötaitoiset mäkitupalaiset eivät olleet varsinaisia käsityöläisiä, vaan pikemminkin sekatyöläisiä, jotka hankkivat elantonsa useista eri lähteistä.¹⁸⁴ Itsellisten ja palkollisten toimenkuvat olivat puolestaan Nurmossa 1800-luvun puolivälissä niin samankaltaisia, että osa itsellismiehistä päätettiin siirtää kirkonkirjojen luokituksissa renkien joukkoon, vaikei heidän asemassaan käytännössä tapahtunut mitään muutosta.¹⁸⁵ Tämä hankaloittaa tutkimuksen tekemistä, sillä yksittäiset henkilöt on rippikirjoissa ja tutkimuskirjallisuudessa voitu sijoittaa jopa kolmeen eri sosiaaliryhmään. Hyvä esimerkki tästä on vuonna 1782 syntynyt Johan Gabrielinpoika Järnström, joka on luokiteltu rippikirjoissa vaihtelevasti joko itselliseksi¹⁸⁶ tai mäkitupalaiseksi¹⁸⁷. *Nurmon historioissa* hänestä käytetään nimityksiä seppä ja käsityöläinen.¹⁸⁸

Rippikirjoista on mahdollista tunnistaa selkeästi talolliset ja torpparit, joita analysoinkin omina ryhminään. Kuten edeltävä esimerkkikin kertoo, on mäkitupalaiset ja itselliset

---

¹⁸¹ Rasila 2003, 373–374.

¹⁸² Kts. esim. Vahtola 2004, 213–214; Wilmi 2003, 223–237.

¹⁸³ Luukko, Armas 1983, 233.

¹⁸⁴ Uotila 2014, 100.

¹⁸⁵ Luukko, Armas 1983, 234.

¹⁸⁶ NSA rippikirja 1854–1861, 49.

¹⁸⁷ NSA rippikirja 1862–1868, 63.

¹⁸⁸ Luukko, Armas 1983, 219–220.

kuitenkin usein sekoitettu keskenään esimerkiksi siten, että Henrik Linderoos on määritellyt jonkun henkilön itselliseksi, mutta Albert Tallroth mäkitupalaiseksi tai päinvastoin. Koska järkevää erottelua ei ole mahdollista tehdä, olen analyysissäni yhdistänyt näiden kahden ryhmän edustajat toisiinsa. Maaseudun sosiaalisessa hierarkiassa sekä mäkitupalaiset että itselliset luokitellaan talollisten ja torpparien alapuolelle, joten tekemäni jaottelu on sikäli johdonmukainen. Kyseisten ryhmien edustajia yhdistää muun muassa se, etteivät he omistaneet maata eivätkä kuuluneet mihinkään säätyyn. Yleensä mäkitupalaisilla ja itsellisillä ei ollut vuokrattuja viljelysmaita, minkä vuoksi he eivät olleet yhtä omavaraisia kuin torpparit. Toisaalta heillä ei ollut myöskään vuosittaisia palkollissopimuksia, kuten piiiolla ja rengeillä. Jotkut tutkijat pitävätkin itsellisiä eräänlaisena kaatoluokkana, johon voidaan sijoittaa muun muassa kalastajia, paimenia, sotamiesten vaimoja, vaivaisia, työkyvyttömiä ja muita, jotka eivät selkeästi kuulu mihinkään muuhun sosiaaliryhmään.¹⁸⁹

Palkollisten joukkoon on tutkimuksessani laskettu piijat ja rengit, jotka työskentelivät kotinsa ulkopuolella. Suurin osa heistä oli 15–25-vuotiaita ja naimattomia. Yleensä palkolliset pestattiin vuodeksi kerrallaan, ja heidän joukossaan oli sekä talollisten että alempien sosiaaliryhmien lapsia. Palkollisina työskennellessään nuoret oppivat monia tärkeitä taitoja, sillä heidän tehtäviinsä kuului muun muassa viljelyyn, karjanhoitoon, puu- ja tekstiilitöihin sekä ruuanlaittoon liittyviä askareita. Yleensä palkolliset asuivat isäntäväkensä kanssa samoissa tiloissa, ja heidän palkkansa koostui rahan ohella ylläpidosta sekä esimerkiksi kankaista, vaatteista ja jalkineista. Palkollisuutta pidettiin eräänlaisena siirtymävaiheena lapsuudesta aikuisuuteen, sillä avioitumisen jälkeen valtaosa piiiosta ja rengeistä siirtyi perheineen asumaan omaan torppaan, mäkitupaan tai muuhun asumukseen. Joskus palkolliset saattoivat nousta jopa talollisen asemaan, mikäli he onnistuivat solmimaan avioliiton leskeksi jääneen maatalon isännän tai emännän kanssa. Tämä oli kuitenkin melko harvinaista.¹⁹⁰

---

¹⁸⁹ Miettinen 2018, 210–212.

¹⁹⁰ Wilmi 2018, 56–58.

Eräs lukutaitotutkimukseen liittyvistä haasteista on se, että samat henkilöt saattavat esiintyä rippikirjoissa hyvinkin monella eri sivulla ja erilaisissa sosiaalisissa asemissa. Ihmisten liikkumista seurakunnan sisällä on mahdollista seurata rippikirjojen *kommen ifrån-* ja *afgått-*sarakkeiden avulla. Esimerkiksi vuonna 1845 syntynyt nurmolainen Juho Jaakonpoika Luoma on vuosien 1868–1880 rippikirjassa merkitty ensin talollisen pojaksi¹⁹¹, minkä jälkeen hän on työskennellyt renkinä Yli-Penttilässä¹⁹², Mäki-Tepossa¹⁹³ ja Ojelmiston pappilassa¹⁹⁴. Tämän jälkeen hän on avioitunut pappilassa piikana työskennelleen Maria Matintytär Martikkalan kanssa. Naimisiin mentyään he ovat ryhtyneet torppareiksi ja ottaneet käyttöönsä nimen Malkakorpi¹⁹⁵. Kyseinen esimerkki havainnollistaa hyvin sosiaaliryhmien luokittelun vaikeutta, joskin edellä kuvattu polku lapsuuskodista palkollisvaiheen kautta torppariksi on ollut 1800-luvun Nurmossa varsin tyypillinen. Lukutaidon tutkimisen kannalta olisi kuitenkin ongelmallista, mikäli samat henkilöt laskettaisiin mukaan useita kertoja. Tästä syystä esimerkiksi edellä mainitut Juho ja Maria Malkakorpi on taulukossani määritelty heidän viimeisimmän sosiaalisen asemansa perusteella torppareiksi, ja laskelmassa on otettu huomioon vain heidän tuoreimmat lukutaitomerkintänsä.

Nurmolaisten sosiaalinen jakauma on laatimassani taulukossa hieman erilainen kuin Armas Luukon *Nurmon historia I* -teoksessa. Tämä johtuu siitä, että Luukko on jakanut nurmolaiset peräti 12 eri sosiaaliryhmään, kun taas omassa taulukossani ryhmiä on vain neljä. Ratkaisuani voidaan perustella siten, että esimerkiksi opettajia, ylioppilaita, koulupoikia, käsityöläisiä, sotilaita ja laivamiehiä, joita Luukko tarkastelee omina ryhminään, on asunut Nurmossa erittäin vähän. Esimerkiksi vuonna 1860 Nurmossa oli Luukon mukaan kirjoilla viisi käsityöläistä ja neljä sotilasta tai laivamiestä.¹⁹⁶ Heidän

---

¹⁹¹ NSA 1868–1880, s. 406.

¹⁹² NSA 1868–1880, s. 224.

¹⁹³ NSA 1868–1880, s. 144.

¹⁹⁴ NSA 1868–1880, s. 474.

¹⁹⁵ NSA 1868–1880, s. 237.

¹⁹⁶ Luukko, Armas 1983, 235.

lukutaitoan ei olisi mielekästä analysoida erikseen, sillä yksittäisten henkilöiden painoarvo muodostuisi kohtuuttoman suureksi, mikäli kokonaista sosiaaliryhmää koskevat johtopäätökset tehtäisiin muutamien ihmisten rippikirjamerkintöjen pohjalta.

Taulukko 3. Nurmolaisten lukutaidon kehitys sosiaalisen aseman perusteella vuosina 1854–1880¹⁹⁷.

Lukutaito	Vuosien 1854–1861 rippikirja				Vuosien 1862–1868 rippikirja				Vuosien 1868–1880 rippikirja			
	Talolliset	Torpparit	Mäki tup. ja itsell.	Palkolliset	Talolliset	Torpparit	Mäki tup. ja itsell.	Palkolliset	Talolliset	Torpparit	Mäki tup. ja itsell.	Palkolliset
Erittäin hyvä	n 39 10 %	n 41 7 %	n 12 5 %	n 22 8 %	n 74 15 %	n 60 10 %	n 46 12 %	n 34 13 %	n 69 11 %	n 43 6 %	n 28 6 %	n 21 5 %
Hyvä	n 6 2 %	n 17 3 %	n 9 4 %	n 10 4 %	n 87 17 %	n 85 14 %	n 61 15 %	n 40 15 %	n 92 14 %	n 73 11 %	n 47 9 %	n 64 16 %
Tyydyttävä	n 244 65 %	n 336 60 %	n 125 50 %	n 158 57 %	n 243 49 %	n 311 50 %	n 163 41 %	n 112 42 %	n 381 58 %	n 396 60 %	n 296 58 %	n 231 57 %
Välttävä	n 29 8 %	n 64 11 %	n 38 15 %	n 51 18 %	n 59 12 %	n 93 15 %	n 80 20 %	n 46 17 %	n 84 13 %	n 94 14 %	n 82 16 %	n 64 16 %
Mitätön	n 54 14 %	n 101 18 %	n 61 25 %	n 35 13 %	n 31 6 %	n 64 10 %	n 43 11 %	n 31 12 %	n 21 3 %	n 29 4 %	n 29 6 %	n 19 5 %
Ei lukutaitoa	n 4 1 %	n 4 1 %	n 3 1 %	n 2 1 %	n 7 1 %	n 9 1 %	n 7 2 %	n 1 0 %	n 9 1 %	n 30 4 %	n 27 5 %	n 6 1 %
Yhteensä	n 376 100 %	n 563 100 %	n 248 100 %	n 278 100 %	n 501 100 %	n 622 100 %	n 400 100 %	n 264 100 %	n 656 100 %	n 665 100 %	n 509 100 %	n 405 100 %

¹⁹⁷ Itsellisten ja palkollisten suhteellinen osuus Nurmon koko asukasluvusta on laatimassani taulukossa hieman todellista alhaisempi ja talollisten ja torpparien puolestaan korkeampi. Tämä johtuu siitä, että olen jättänyt analysoimatta kaikki sellaiset palkolliset ja itselliset, joiden tarkkaa asuinpaikkaa, lukutaitomerkitä tai muita tutkimuksen kannalta oleellisia tietoja ei ole mahdollista selvittää. Näin ollen esimerkiksi palkollisten osuudeksi tulee vuosien 1854–1861 rippikirjan perusteella 19 %, vaikka *Nurmon historian I. osassa* on arvioitu, että tuohon aikaan Nurmon täysi-ikäisestä miesväestöstä noin 26 % olisi ollut renkejä. Lähde: Luukko, Armas 1983, 235.

Lähteet: Nurmon seurakunta. Nurmon seurakunnan arkisto: Rippikirja IAa:8 (1854–1861), Rippikirja IAa:10 (1862–1868), Rippikirja IAa:12 (1868–1880).

Taulukosta selviää, että vuosien 1854 ja 1880 välillä kaikkien sosiaaliryhmien lukutaito on keskimäärin parantunut. Vanhimman rippikirjan mukaan vähintään tyydyttävästi on lukenut 77 % talollisista, 70 % torppareista, 59 % mäkitupalaisista ja itsellisistä sekä 69 % palkollisista. Viimeisessä eli vuosien 1868–1880 rippikirjassa vastaavat luvut ovat useita prosenttiyksikköjä korkeammat, sillä kolmeen parhaaseen lukutaitomerkitään on yltänyt talollisista 83 %, torppareista 77 %, mäkitupalaisista ja itsellisistä 73 % ja palkollisista 78 %. Välttävästi ja mitättömästi lukevien sekä lukutaidottomien joukossa talollisia on puolestaan kaikkien kolmen rippikirjan perusteella vähiten ja mäkitupalaisia ja itsellisiä eniten. Torpparit ja palkolliset asettuvat näiden tulosten välimaastoon, sillä vuosien 1868–1880 rippikirjan perusteella molempien ryhmien edustajista 22 % on lukenut välttävästi tai sitä huonommin.

Viimeksi mainitut luvut osoittavat, että lukutaito oli Nurmossa keskimäärin sitä parempi, mitä korkeampaan sosiaaliryhmään henkilö kuului. Talolliset olivat vuosina 1854–1880 parempia lukijoita kuin muut nurmolaiset, ja myös kirjat yleistyivät aiemmin varakkaissa talonpoikaisperheissä kuin köyhempien ihmisten keskuudessa.¹⁹⁸ Torpparien ja palkollisten lukutaito näyttää puolestaan olleen keskenään suunnilleen yhtä hyvä, mitä selittänee ainakin se, että heidän sosiaalinen taustansa oli usein varsin samankaltainen. Molempien joukossa oli runsaasti talollisten lapsia, ja suuri osa torppareista oli nuorempina työskennellyt palkollisina.¹⁹⁹ Vaikka torpparit olivat periaatteessa maaseudun sosiaalisessa hierarkiassa palkollisten yläpuolella, ei heillä tutkimallani ajanjaksolla ollut Nurmossa sen parempia kouluttautumismahdollisuuksia kuin palkollisillakaan. Lisäksi palkollisten suhteellisen hyvää lukutaitoa voi selittää se, että suurin osa heistä oli 15–25-vuotiaita eli nuorta ikäluokkaa, joka hyötyi eniten

---

¹⁹⁸ Villstrand 2012, 229–231.

¹⁹⁹ Wilmi 2018, 57.

koulutuksen tehostamisesta. On myös loogista, että mäkitupalaisten ja itsellisten lukutaito on rippikirjojen perusteella ollut heikompi kuin muiden sosiaaliryhmien, sillä heidän joukkoonsa on laskettu esimerkiksi vaivaiset ja työkyvyttömät, joiden lukutaito näyttää olleen keskimäärin varsin huono.²⁰⁰

Tutkimallani ajanjaksolla opetus perustui Nurmossa lähinnä kirkolliseen kansanopetukseen, minkä lisäksi vanhemmat saattoivat opettaa lapsiaan kotona.²⁰¹ Tutkimieni rippikirjojen perusteella näyttääkin siltä, että samoihin perheisiin on usein kertynyt paljon hyviä lukijoita. Vuosien 1868–1880 rippikirjan perusteella esimerkiksi kauppias Juho Petäjämäen²⁰², tulevan kunnanvaltuuston puheenjohtaja Aleks Hemmingin²⁰³ sekä Nurmon ensimmäisen kansakoulun johtokuntaan kuuluneen Heikki Soinin²⁰⁴ kaikilla rippikouluiän ylittäneillä perheenjäsenillä on sukupuolesta riippumatta ollut erittäin hyvä tai hyvä lukutaito. Onkin ymmärrettävää, että korkeassa sosiaalisessa asemassa olleet henkilöt ovat arvostaneet koulutusta ja lukutaitoa, sillä he ovat itse tarvinneet sitä omissa töissään ja luottamustoimissaan.²⁰⁵ Toisaalta läheskään kaikki hyvät lukijat eivät ole olleet edellä mainittujen kaltaisia merkkihenkilöitä. Esimerkiksi nurmolaisella leskiemäntä Kaisa Perälällä sekä kaikilla hänen lapsillaan on rippikirjojen perusteella ollut erittäin hyvä lukutaito, minkä lisäksi monet hänen lapsenlapsistaan ovat osanneet lukea tyydyttävästi jo alle kymmenvuotiaina.²⁰⁶

Huolimatta siitä, että hyvä lukutaito näyttää olevan yhteydessä korkeaan yhteiskunnalliseen asemaan, eivät erot eri sosiaaliryhmien lukutaidossa ole Nurmossa kuitenkaan olleet kovin suuria. Esimerkiksi vuosien 1854–1861 rippikirjassa kahden parhaan lukutaitomerkinnän saaneiden joukossa talollisten ja palkollisten suhteellinen

---

²⁰⁰ Miettinen 2018, 217–219.

²⁰¹ Läntinen 1994, 490–491.

²⁰² NSA 1868–1880, s. 194.

²⁰³ NSA 1868–1880, s. 1.

²⁰⁴ NSA 1868–1880, s. 262.

²⁰⁵ Laine, Esko & Laine, Tuija 2010, 264–265.

²⁰⁶ NSA, rippikirja 1868–1880, s. 249.

osuus on täsmälleen yhtä suuri eli 12 %. On kuitenkin otettava huomioon, että parhaiden lukijoiden absoluuttinen määrä on varsin vähäinen, minkä vuoksi yksittäiset henkilöt vaikuttavat tutkimustuloksiin merkittävästi. Sama pätee ainakin jossain määrin myös lukutaidottomiin, joiden joukossa torpparit sekä mäkitupalaiset ja itselliset ovat etenkin vuosien 1868–1880 rippikirjassa yliedustettuina. Itsellisten joukossa lienee ollut eniten sairauksien vuoksi lukutaidottomiksi jääneitä ”vaivaisia”, mutta toisaalta tällaisia henkilöitä löytyy myös muista sosiaaliryhmistä. Esimerkiksi vuosien 1854–1861 rippikirjassa Kaisa Juhontytär Mäki-Teppo -nimisen talollisen lesken sisälukutaidottomuutta on selitetty tekemällä rippikirjan huomautussarakkeeseen merkintä ”blint” eli sokea. Hänen kohdallaan huono näkö lienee kuitenkin johtunut korkeasta iästä, sillä hän on syntynyt vuonna 1772 ja siten ollut rippikirjan täyttöhetykellä vähintään 82-vuotias. Todennäköisesti hän on nuorempana ollut lukutaitoinen, sillä hän on päässyt naimisiin, minkä ei olisi pitänyt olla lukutaidottomille mahdollista. Päätelmää tukee myös se, että hänen ehtoollismerkintänsä vuosilta 1854–1860 ovat täysin kunnossa.²⁰⁷

Eräs mielenkiintoinen tutkimustulos on se, että monien Nurmon kunnan johtohenkilöiden lukutaito on ollut varsin heikko. Esimerkiksi Nurmon ensimmäisen kunnallislautakunnan jäsenet²⁰⁸ Matti Martikkala²⁰⁹, Kustaa Kalistaja²¹⁰ ja Jaakko Teppo²¹¹ näyttävät vuosien 1861–1868 rippikirjan perusteella olleen vain välttäviä tai tyydyttäviä lukijoita. Kyseistä ilmiötä saattaa selittää se, että kunnan johtohenkilöt olivat keskimäärin melko iäkkäitä. Esimerkiksi edellä mainitut kunnallislautakunnan jäsenet olivat syntyneet 1820- tai 1830-luvulla, eivätkä he siten päässeet nauttimaan nälkävuosien jälkeen tehostuneesta rippikoulu- tai kiertokouluopetuksesta. Toisaalta kuntakokouksen esimiesten sekä kunnallislautakunnan puheenjohtajien tuli olla luku- ja

---

²⁰⁷ NSA, rippikirja 1854–1861, s. 41.

²⁰⁸ Kunnallislautakunnan kokoonpano löytyy esim. Luukko, Armas 1983, 354.

²⁰⁹ NSA, rippikirja 1861–1868, s. 33.

²¹⁰ NSA, rippikirja 1861–1868, s. 104.

²¹¹ NSA, rippikirja 1861–1868, s. 51.

kirjoitustaitoisia, sillä heidän toimenkuvaansa kuului muun muassa kokouspöytäkirjojen laatiminen ja virallisen kirjeenvaihdon hoitaminen.²¹²

Nurmolaisten lukutaitoa koskevat tutkimustulokset ovat samassa linjassa esimerkiksi ruotsalaisen Egil Johanssonin tulosten kanssa, joskin hänen tutkimassaan Bygdeåssa erot eri sosiaaliryhmien osaamistasossa ovat olleet suurempia kuin Nurmossa. Johanssonin mukaan Bygdeån ylivoimaisesti parhaita lukijoita olivat 1860-luvulla virkamiehet ja heidän jälkeensä itsenäiset talonpojat. Selkeästi heitä heikompia olivat torpparit, käsityöläiset, mäkitupalaiset ja itselliset.²¹³ On kuitenkin huomattava, ettei nurmolaisten lukutaitoa koskevia tutkimustuloksia voida suoraan verrata Bygdeån asukkaiden tuloksiin, sillä väestön sosiaalinen rakenne oli kyseisillä paikkakunnilla erilainen. Lisäksi Bygdeåssa oli jo 1860-luvulla kouluja, jotka oletettavasti hyödyttivät erityisesti hyväosaisten lapsia. Sen sijaan Nurmossa erittäin harvat ihmiset pääsivät osallisiksi koulusivistyksestä ennen vuotta 1884, jolloin kuntaan perustettiin ensimmäinen kansakoulu.²¹⁴

---

²¹² Läntinen 1994, 465, 475.

²¹³ Johansson 1972, 199–200.

²¹⁴ Luukko, Kerttu 1974, 233.

2.4 Kirkko keskellä kylää

Tässä alaluvussa analysoin nurmolaisten lukutaidon kehittymistä kappeliseurakunnan eri osissa ja pohdin, mistä alueelliset eroavaisuudet voisivat johtua. Tutkimuksessa nurmolaiset on jaettu viiteen ryhmään sen perusteella, minkä kinkerikunnan alueella he ovat tutkimallani ajanjaksolla asuneet. Vaikka kinkerikuntajaottelu tehtiin alun perin seurakunnallisin perustein, noudattelivat myös kylähallinnon alueet eli niin sanotut oltermanninläänit Nurmossa 1800-luvulla samaa aluejakoa²¹⁵. Kinkerikuntien ja oltermanninläänien sulautuminen yhtenäisiksi hallinnollisiksi kokonaisuuksiksi oli Etelä-Pohjanmaalla varsin tyypillistä, ja sen on ajateltu kertovan maallisen ja kirkollisen vallan kiinteistä vuorovaikutussuhteista.²¹⁶ Lukutaidon tutkiminen kinkerikunnittain on perusteltua myös siitä syystä, että seurakunta oli jaettu kinkerikuntiin nimenomaan lukukinkerien järjestämistä varten. Lisäksi kiertokoulun piirijako toteutettiin Nurmossa kinkerikuntajaon pohjalta.²¹⁷

Tutkimallani ajanjaksolla Nurmo oli jaettu viiteen kinkerikuntaan, joista ensimmäiseen kuuluivat lähimpänä Lapuan rajaa olevat Nurmojoen alajuoksun talot Hemminki, Martikkala ja Latikka (sekä Hippi ja Koskela, jotka on rajattu tämän tutkimuksen ulkopuolelle, koska ne kuuluivat Lapuan kunnallishallinnon alaisuuteen). Toisen kinkerikunnan, jota kutsuttiin myös kirkkoruoduksi, muodostivat Nurmon kirkonkylän talot Jaskari, Teppo, Loukko ja Ojelmiston pappila. Kolmanteen kinkerikuntaan kuuluivat Keski-Nurmon talot Penttilä, Luukko, Kalistaja ja Soini. Neljännen kinkerikunnan muodostivat Autio, Ryssy, Kukkola, Huumo ja Luoma. Viimeinen eli viides kinkerikunta sijaitsi Nurmonjoen yläjuoksulla, ja siihen kuuluivat Saari, Kortnesniemi, Knuuttila ja Isokoski. Viimeksi mainittu talo oli hieman erillään muista nurmolaistaloista, lapualaisten ulkosarkojen takana.²¹⁸ Talojen tarkat sijainnit selviävät alla olevasta vuosien 1900–1903 tilannetta kuvaavasta kartasta. Täsmälleen tutkimallani ajanjaksolta

---

²¹⁵ Luukko, Armas 1983, 355–362.

²¹⁶ Kallio 1982, 163–164.

²¹⁷ Takala 1965, 77.

²¹⁸ Luukko, Armas 1983, 463–464.

ei ole karttaa saatavilla, mutta edellä mainittujen talojen sijainti ei ole muuttunut vuosien 1850–1900 välillä lainkaan, joten kartta on siinä suhteessa täysin käyttökelpoinen. Olen numeroinut talot ja merkinnyt ne karttaan seuraavalla tavalla:

Sinisellä merkityt talot 1–3 kuuluvat ensimmäiseen kinkerikuntaan.

1 Hemminki

2 Martikkala

3 Latikka

Vihreällä merkityt talot 4–7 kuuluvat toiseen kinkerikuntaan.

4 Jaskari

5 Teppo

6 Loukko

7 Ojelmisto eli pappila

Keltaisella merkityt talot 8–11 kuuluvat kolmanteen kinkerikuntaan.

8 Penttilä

9 Luukko

10 Kalistaja

11 Soini

Oranssilla merkityt talot 12–16 kuuluvat neljänteen kinkerikuntaan.

12 Autio

13 Ryssy

14 Kukkola

15 Huumo

16 Luoma

Punaisella merkityt talot 17–20 kuuluvat viidenteen kinkerikuntaan.

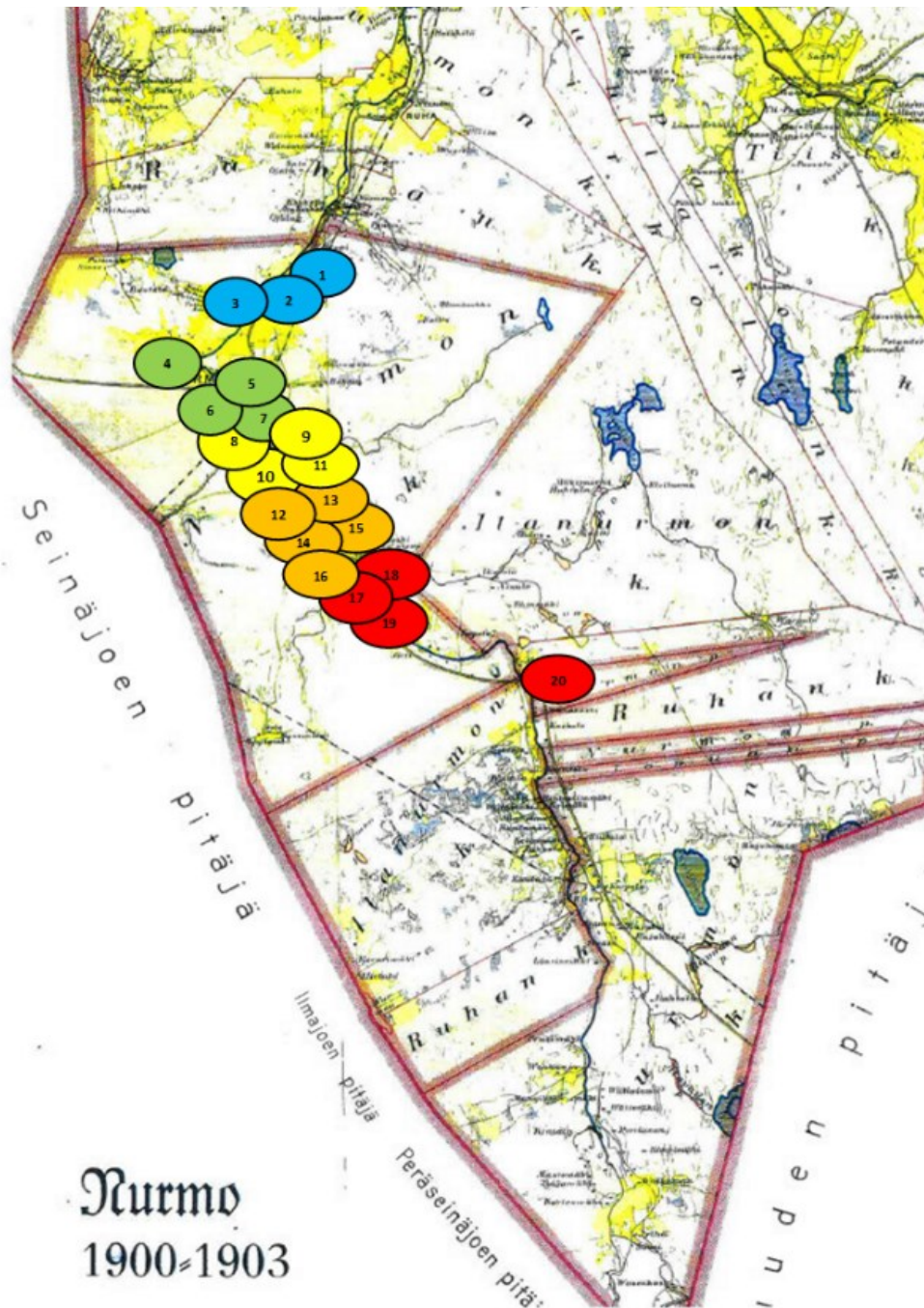
17 Saari

18 Kortesiemi

19 Knuuttila

20 Isokoski

Kartta 1. Nurmo 1900–1903.

Lähde: Kansalliskirjasto Finna: Lapuan kihlakunta Waasan lääniä. Karta öfver Lappo härad i Vasa län / upprättad å öfverstyrelsen för landtmäteriet åren 1900–1903. Maanmittauksen ylihallitus 1908.

https://www.doria.fi/bitstream/handle/10024/115915/Lapuan_kihlakunta_Waasan_laania_Karta_ofver_Lappo_harad_i_Va.pdf?sequence=1&isAllowed=y

Tutkimuksessani nurmolaiset on laskettu kuuluviksi sen kantatalon alaisuuteen, jonka yhteyteen heidät on rippikirjoissa merkitty. Tämä johtuu siitä, että kinkerikuntajaon mukaan torpparit, mäkitupalaiset, itselliset ja palkolliset kuuluivat samaan kinkerikuntaan kantatalonsa asukkaiden kanssa, ja heidän oli myös osallistuttava isäntäväkensä kanssa samoille kinkereille.²¹⁹ On kuitenkin otettava huomioon, etteivät kinkerikunnat olleet maantieteellisesti täysin yhtenäisiä, vaan osa torpista sijaitsi talojen ulkosaroilla kantatiloista erillään. Sen sijaan mäkituvat perustettiin Nurmossa yleensä päätilojen läheisyyteen, sillä niiden asukkaat eivät olleet yhtä itsenäisiä ja isännistä riippumattomia kuin torpparit.²²⁰

Palkollisten sijoittaminen yksittäisiin kinkerikuntiin on sikäli hieman keinotekoista, että he saattoivat vaihtaa palvelus- ja asuinpaikkaa jopa vuoden välein.²²¹ Esimerkiksi muuan torpparintytär Liisa Tukkimäki on vuosien 1868 ja 1880 välillä ehtinyt asua kaikissa Nurmon kinkerikunnissa, sillä hän on lapsuuskodista lähdettyään työskennellyt piikana Kalistajassa²²², Ryssyssä²²³, Latikassa²²⁴, Hemmingissä²²⁵, Jaskarissa²²⁶ sekä Kortesiemessä²²⁷. Myös muiden sosiaaliryhmien edustajat saattoivat toki muuttaa kinkerikunnasta toiseen, mutta heidän liikkuvuutensa ei ollut läheskään yhtä vilkasta kuin palkollisten. Tutkija Päivi Alamäen mukaan palkollisten muuttoinnokkuutta voidaan joissakin tapauksissa selittää nimenomaan lukukinkerien välttelemisellä. Kyseinen ratkaisu oli kuitenkin varsin lyhytnäköinen, sillä uuden tulokkaan taidot saatettiin testata seuraavilla kinkereillä tarkemmin kuin samassa paikassa pitkään asuneiden.²²⁸ Teoriassa piijat ja rengit olisi mahdollista rajata tämän luvun lukutaitotaulukosta kokonaan pois,

---

²¹⁹ Luukko, Armas 1983, 464.

²²⁰ Läntinen 1994, 110.

²²¹ Wilmi 2003, 231–232.

²²² NSA, rippikirja 1868–1880, s. 306.

²²³ NSA, rippikirja 1868–1880, s. 359.

²²⁴ NSA, rippikirja 1868–1880, s. 52.

²²⁵ NSA, rippikirja 1868–1880, s. 1.

²²⁶ NSA, rippikirja 1868–1880, s. 100.

²²⁷ NSA, rippikirja 1868–1880, s. 440.

²²⁸ Alamäki 1996, 79.

mutta toisaalta olisi ongelmallista, mikäli tutkittava perusjoukko olisi erilainen kuin kolmessa edellisessä luvussa. Tästä syystä palkolliset on sijoitettu kinkerikuntiin heidän viimeisimmän tiedossa olevan asuinpaikkansa perusteella ja esimerkiksi edellä mainittu Liisa Tukkimäki on määritelty tuoreimman palvelupaikkansa Korttesniemen perusteella viidennen kinkerikunnan asukkaaksi.

Taulukko 4. Nurmolaisten lukutaidon kehitys kinkerikunnittain 1854–1880.

Lukutaito	Vuosien 1854–1861 rippikirja					Vuosien 1862–1868 rippikirja					Vuosien 1868–1880 rippikirja				
	1. kk.	2. kk.	3. kk.	4. kk.	5. kk.	1. kk.	2. kk.	3. kk.	4. kk.	5. kk.	1. kk.	2. kk.	3. kk.	4. kk.	5. kk.
Erittäin hyvä	n 21 9 %	n 40 11 %	n 28 8 %	n 16 5 %	n 9 4 %	n 40 13 %	n 78 16 %	n 46 11 %	n 29 9 %	n 21 9 %	n 31 7 %	n 57 10 %	n 36 6 %	n 22 5 %	n 15 6 %
Hyvä	n 4 2 %	n 13 4 %	n 9 3 %	n 10 3 %	n 6 3 %	n 49 16 %	n 82 17 %	n 63 15 %	n 49 14 %	n 30 13 %	n 56 13 %	n 89 15 %	n 75 13 %	n 41 10 %	n 16 7 %
Tyydyttävä	n 135 58 %	n 227 62 %	n 211 58 %	n 176 59 %	n 114 54 %	n 131 43 %	n 204 42 %	n 192 46 %	n 189 56 %	n 113 49 %	n 248 58 %	n 338 57 %	n 338 59 %	n 245 59 %	n 135 58 %
Välttävä	n 30 13 %	n 36 10 %	n 44 12 %	n 43 14 %	n 29 14 %	n 47 15 %	n 82 17 %	n 76 18 %	n 36 11 %	n 37 16 %	n 56 13 %	n 80 13 %	n 83 15 %	n 67 16 %	n 38 16 %
Mitätön	n 40 17 %	n 46 13 %	n 60 17 %	n 52 17 %	n 53 25 %	n 34 11 %	n 39 8 %	n 36 9 %	n 34 10 %	n 26 11 %	n 20 5 %	n 20 3 %	n 21 4 %	n 21 5 %	n 16 7 %
Ei lukutaitoa	n 1 0 %	n 3 1 %	n 4 1 %	n 3 1 %	n 2 1 %	n 4 1 %	n 6 1 %	n 8 2 %	n 3 1 %	n 3 1 %	n 17 4 %	n 10 2 %	n 17 3 %	n 17 4 %	n 12 5 %
Yhteensä	n 231 100 %	n 365 100 %	n 356 100 %	n 300 100 %	n 213 100 %	n 305 100 %	n 491 100 %	n 421 100 %	n 340 100 %	n 230 100 %	n 428 100 %	n 594 100 %	n 570 100 %	n 412 100 %	n 232 100 %

Lähteet: Nurmon seurakunta. Nurmon seurakunnan arkisto: Rippikirja IAa:8 (1854–1861), Rippikirja IAa:10 (1862–1868), Rippikirja IAa:12 (1868–1880).

Taulukosta ilmenee ensinnäkin, että parhaita lukijoita on koko tarkastelujakson ajan asunut suhteellisesti eniten toisessa kinkerikunnassa. Tulos on hyvin looginen, sillä

kyseisen ”kirkkoruodun” alueella asuivat muun muassa papit ja lukkarit, joiden perheenjäsenten lukutaito näyttää olleen huomattavasti keskimääräistä parempi. Esimerkiksi kappalainen Henrik Linderoosin²²⁹ sekä varalukkari ja kiertokoulunopettaja Johan Halmisen²³⁰ vaimo ja lapset ovat rippikirjojen perusteella olleet erinomaisia sekä sisä- että ulkoluvussa. Heidän lisäksi muun muassa kirkkoväärti Herman Mäki-Tepon perheessä on ollut useita hyviä lukijoita²³¹. Vaikka kirkollinen kansanopetus oli teoriassa suunnattu tasaisesti kaikille ihmisille, lienee kirkonkylän asukkailla kuitenkin ollut muita paremmat mahdollisuudet päästä osallisiksi seurakunnan järjestämästä opetuksesta. Ensinnäkin siellä asuvilla oli lyhyin matka Nurmon kirkkoon, jossa järjestettiin Niilo Kustaa Malmbergin johdolla niin sanottua tavauskoulua, jossa opeteltiin lukemisen alkeita²³². Lisäksi nälkävuosien aikana kiertokoulun pitämisestä jouduttiin luopumaan kaikkialla muualla paitsi kirkonkylässä²³³. On myös hyvä huomata, että Nurmon ensimmäisen ja toisen kinkerikunnan asukkailla oli alle 20 kilometrin matka Lapuan kirkkoon, joten heidän oli suhteellisen helppo käydä halutessaan myös siellä. Sen sijaan viidennen kinkerikunnan laitamien asukkaille kyseinen matka oli yli kaksi kertaa pidempi. Toisaalta Lapuan kirkkoon pääsy ei ollut edes pitäjien rajalla asuville nurmolaisille itsestäänselvyys, sillä Lapuan nimismies Aleksander Favorin yritti ajoittain estää heitä pääsemästä Lapuan kirkkoon, joka oli Malmbergin saarnatessa ääriään myöten täynnä emäseurakunnan asukkaita.²³⁴

Keskimääräisesti heikoin lukutaito näyttää olleen viidennen kinkerikunnan asukkailla, mikä onkin alueen syrjäisyyden vuoksi ymmärrettävää. Toisaalta Nurmon viidennen kinkerikunnan alueella on asunut muutamia perheitä, joiden jäsenten lukutaito on ollut erittäin hyvä. Esimerkiksi Isokosken talon vuonna 1812 syntynyt isäntä Gustaf sekä hänen vaimonsa Lisa ja rippikouluikään ehtineet lapset ovat kaikki olleet erinomaisia

---

²²⁹ NSA rippikirja 1854–1861, s. 56.

²³⁰ NSA rippikirja 1862–1868, s. 72.

²³¹ NSA rippikirja 1862–1868, 56.

²³² Luukko Armas, 1983, 460–461.

²³³ Luukko, Armas 1983, 461–462; Läntinen 1994, 491.

²³⁴ Takala 1965, 48–49.

lukijoita.²³⁵ Tämä on melko yllättävää, sillä Isokosken talo sijaitsi irrallaan muista nurmolaistaloista, kaikkein kauimpana Nurmon kirkonkylästä. Mikäli vanhemmat ovat arvostaneet lukemista, ovat he kuitenkin luultavasti pyrkineet siirtämään taitonsa myös lapsilleen, mikä selittää lukutaidon kasautumista tiettyihin perheisiin.²³⁶ Isokosken talon asukkaiden lisäksi viidennessä kinkerikunnassa myös vuonna 1819 syntyneiden Johan ja Kaisa Kortesiemen perheessä kaikilla rippikoulun käyneillä on joko paras tai toiseksi paras lukutaitomerkitä. Kyseisessä perheessä lapset näyttävät olleen vielä vanhempiaankin parempia lukijoita, sillä Johanin ja Kaisan taidot on arvioitu hyviksi ja lasten taidot erinomaisiksi.²³⁷

Ensimmäisen ja kolmannen kinkerikunnan asukkaiden lukutaidon kehitys muistuttaa toisiaan melko paljon, mikä on siinä mielessä ymmärrettävää, että molemmat alueet sijaitsivat suunnilleen yhtä kaukana Nurmon kirkonkylästä. Ne muistuttivat toisiaan myös sikäli, että häjyt mellastivat molemmissa kinkerikunnissa ankarasti 1840- ja 1850-luvulla, mikä puolestaan johti vastareaktionä siihen, että samojen alueiden asukkaista monet omaksuivat herännäisyyden. Näin kävi esimerkiksi ensimmäisen kinkerikunnan Hemmingissä ja kolmannen kinkerikunnan Penttilässä.²³⁸ Kyseisissä kinkerikunnissa eri talojen välillä onkin suuria eroja siinä, miten hyvin niiden asukkaat ovat osanneet lukea. Esimerkiksi ensimmäisen kinkerikunnan Salomon Latikan talossa on asunut monia erinomaisia ja hyviä lukijoita²³⁹, kun taas häjyihin kuuluneen Johan Rintalan²⁴⁰ perheenjäsenistä valtaosa on saanut sisäluvusta vain merkinnän ”lähes tyydyttävä”, mikä on huomattavasti keskivertoa heikompi suoritus²⁴¹. Periaatteessa koulunkäyntimahdollisuudet olivat saman kinkerikunnan sisällä hyvin tasaveroiset, joten eri henkilöiden lukutaidoissa ilmenevät eroavaisuudet johtunevat pikemminkin

---

²³⁵ NSA rippikirja 1854–1861, s. 149.

²³⁶ Laine, Esko & Laine, Tuija 2010, 263–264.

²³⁷ NSA rippikirja 1862–1868, s. 147.

²³⁸ Luukko Armas 1983, 474.

²³⁹ NSA rippikirja 1868–1880, s. 35.

²⁴⁰ Tunnetaan joissakin lähteissä myös nimellä Juho Latikka. Kts. esim. Luukko, Armas 1983, 381.

²⁴¹ NSA rippikirja 1854–1861, s. 200.

yksilöiden lahjakkuudesta ja heidän arvoistaan kuin koulutuksesta.²⁴² Esimerkiksi edellä mainittu erinomainen lukija Salomon Latikka oli yksi innokkaimmista kansakoulun kannattajista Nurmossa, ja hän kuului pitkään myös ensimmäisen kansakoulun johtokuntaan²⁴³. Kolmannen kinkerikunnan alueella asui myös Heikki Matinpoika Soini, joka oli yksi niistä harvoista nurmolaisista, jotka olivat päässeet opiskelemaan Lapuan kansakoulussa.²⁴⁴ Hänen lukutaitonsa on rippikirjojen perusteella ollut erinomainen, ja vuonna 1874 hänet valittiinkin Nurmon kiertokoulunopettajaksi.²⁴⁵

Neljännän kinkerikunnan asukkaat ovat olleet keskimäärin hieman heikompia lukijoita kuin kolmessa ensimmäisessä kinkerikunnassa asuneet nurmolaiset. Heidän taitonsa ovat kuitenkin olleet paremmat kuin syrjäisimmän eli viidennen kinkerikunnan alueella. Tulos on hyvin johdonmukainen, sillä esimerkiksi mahdollisuudet tavauskoulussa käymiseen ovat lähtökohtaisesti olleet sitä heikommät, mitä kauempana kirkonkylästä ihmiset ovat asuneet. Toisaalta alueelliset erot eivät ole kovin suuria, vaan esimerkiksi vuosien 1868–1880 rippikirjan perusteella neljännän ja viidennen kinkerikunnan asukkaiden lukutaito on ollut lähes samalla tasolla. Neljännessä kinkerikunnassa tyydyttävästi tai sitä paremmin on tuolloin lukenut 74 % asukkaista ja viidennessä kinkerikunnassa 71 %. Ensimmäisessä ja kolmannessa kinkerikunnassa vastaava osuus on ollut 78 % ja toisessa kinkerikunnassa 82 %. Todennäköisesti erot ovat kasvaneet kansakoulujen perustamisen myötä, sillä kirkonkylässä kansakoulu aloitti toimintansa vuonna 1884, mutta pitäjän eteläpäässä Ylijoella vasta viisitoista vuotta myöhemmin eli 1899²⁴⁶. Vaikka kirkonkylän kouluun sai periaatteessa tulla oppilaita kaikkialta Nurmosta, ei esimerkiksi ensimmäisenä lukuvuonna 1884–1885 kauimpana sijainneista Knuuttilan ja Isokosken taloista lähetetty kouluun yhtäkään lasta.²⁴⁷

---

²⁴² Takala 1965, 76–78.

²⁴³ Luukko, Kerttu 1974, 231.

²⁴⁴ Takala 1965, 77.

²⁴⁵ NSA, rippikirja 1868–1880, s. 270.

²⁴⁶ Läntinen 1994, 534–535.

²⁴⁷ Luukko, Kerttu 1974, 234.

Asuinpaikalla näyttää siis olleen jonkinlaista vaikutusta nurmolaisten lukutaitoon, mikä onkin varsin odotuksenmukainen tutkimustulos. Esimerkiksi Nils Erik Villstrand on Ruotsin valtakuntaa koskevissa tutkimuksissaan havainnut, että lukutaito on yleensä edennyt asutuskeskuksista syrjäseuduille ja rannikolta sisämaahan.²⁴⁸ Saman ilmiön on huomannut Päivi Alamäki tutkiessaan keskisuomalaisten lukutaitoa. Hänen mukaansa esimerkiksi Karstulan kappeliseurakunnan alueella asui 1720-luvulla vain muutamia sisälukutaitoisia ihmisiä, kun taas Saarijärven emäpitäjän asukkaista jo 20 % osasi lukea.²⁴⁹ Toisaalta on hyvä muistaa, että nurmolaisten tarkan asuinpaikan selvittäminen on monissa tapauksissa varsin haastavaa. Ensinnäkin palkollisten sijoittuminen eri kinkerikuntiin on melko sattumanvaraista, sillä he ovat saattaneet vaihtaa asuin- ja palveluspaikkaa jopa vuoden välein. Lisäksi on otettava huomioon, että Nurmossa torpat eivät läheskään aina sijainneet päätilojensa yhteydessä, vaan jopa kymmenien kilometrien päässä olleilla ulkosaroilla.²⁵⁰ Näistä epävarmuustekijöistä huolimatta tutkimustulokset ovat varsin johdonmukaisia, sillä lukutaito on kaikkien analysoimieni rippikirjojen perusteella ollut toisessa kinkerikunnassa paras ja viidennessä heikoin.

---

²⁴⁸ Villstrand 2012, 228.

²⁴⁹ Alamäki 1996, 84.

²⁵⁰ Luukko, Armas 1983, 195–203.

3 KIRJOITUSTAITO – SOSIAALISEN NOUSUN MAHDOLLISTAJA

3.1 Ammattilaisten avun varassa

Kirjoitustaito omaksuttiin Suomessa huomattavasti myöhemmin kuin lukutaito. Tämä johtuu siitä, että luterilaisen kirkon edustajat uskoivat lukutaidon varjelevan kansaa katolilaisuudelta, pietismiltä ja muilta vääraoppisina pitämiltään aatteilta. He olettivat, että lukutaitoiset seurakuntalaiset voisivat itse tutustua *Raamatun* teksteihin ja samalla vakuuttua uskonsa perusteista. Tämän vuoksi lukutaitoa opetettiin kansalle jo 1600-luvulla, joskin sillä tarkoitettiin alkuvaiheessa lähinnä kristinuskon keskeisten opinkappaleiden ulkolukua.²⁵¹ Sen sijaan kirjoitustaidolla ei ollut vastaavaa teologista merkitystä eikä sen opettamista näin ollen pidetty tarpeellisena. Tästä syystä kirjoitustaito alkoikin yleistyä Suomessa vasta 1800-luvun lopulla, jolloin opetuksen järjestäminen siirrettiin kuntien vastuulle. Samanaikaisesti yhteiskunta professionalistui ja esimerkiksi monissa palvelualan ammateissa alettiin edellyttää lukutaidon ohella myös kirjoitus- ja laskutaitoa. Voidaankin väittää, että lukutaidon oppiminen perustui lähtökohtaisesti esivallan antamiin määräyksiin, kun taas kirjoitustaidon taustalla oli useimmiten henkilön oma tarve tai halu oppia kirjoittamaan.²⁵²

Tässä luvussa analysoidaan nurmolaisten kirjoitustaidon kehittymistä tuomiokirjojen liitteiden, kuten erilaisten anomusten, valitusten ja sopimusten avulla. Tällaisia asiakirjoja saivat periaatteessa laatia oikeusjutun asianosaiset itse, mutta käytännössä vain harvat heistä pystyivät siihen. Esimerkiksi tutkimukseni päätösvuonna 1880 Suomen maaseudun asukkaista alle kymmenesosa oli kirjoitustaitoisia. Suurissa kaupungeissa tilanne oli huomattavasti parempi, sillä helsinkiläisistä 65 % ja tamperelaisista 47 % osasi tuolloin kirjoittaa.²⁵³ Nurmon kaltaisilla paikkakunnilla oli

---

²⁵¹ Laine, Esko & Laine, Tuija 2010, 258.

²⁵² Kauranen 2013, 32–33.

²⁵³ Kauranen 2013, 36.

kuitenkin hyvin tavanomaista, että papit, pitäjänkirjurit tai muut kirjoitustaitoiset laativat tekstejä toisten ihmisten puolesta, yleensä rahallista korvausta vastaan.²⁵⁴

Tutkimuksessani asiakirjat on jaettu kolmeen ryhmään sen perusteella, ovatko ne Nurmon pappien ja lukkarien, Lapuan pitäjänkirjurien vai nurmolaisten talonpoikien, torpparien, mäkitupalaisten ja itsellisten laatimia. Periaatteessa myös palkolliset ovat mukana tutkimuksessa, mutta käytännössä heidän laatimiaan tekstejä ei löydy analysoimastani aineistosta. Yllä esitetty jaottelu perustuu siihen, että papit ja lukkarit olivat seurakunnan viranhaltijoita, joiden tehtävänä oli muun muassa opettaa kansaa ja toimia eräänlaisina välittäjinä, jotka muunsivat puhutun sanan kirjoitetuksi ja päinvastoin.²⁵⁵ Pappien koulutus oli korkeampi kuin lukkarien, mutta tutkimallani ajanjaksolla lukkareiltakin edellytettiin Nurmossa hyvää luku- ja kirjoitustaitoa, sillä heidän tehtäviinsä kuului esimerkiksi kiertokoulun sekä rippikouluun valmistavan lukkarinkoulun pitäminen.²⁵⁶

Pitäjänkirjurien rooli oli erilainen kuin pappien ja lukkarien, sillä he olivat talonpoikien vaaleilla valitsemia luottamusmiehiä. Heidän toimenkuvaansa kuului tyypillisesti pitäjänkokousten kutsujen ja pöytäkirjojen laatiminen, asiakirjojen säilytyksestä huolehtiminen, pitäjänkassan hoitaminen sekä pitäjän asukkaiden edustaminen oikeudessa. Lisäksi ihmiset saattoivat hankkia pitäjänkirjureilta maksua vastaan luku-, tulkkaus- ja kirjoitusapua. Nurmolaisilla ei ilmeisesti 1800-luvulla ollut varaa tai tarvetta oman pitäjänkirjurin palkkaamiseen, sillä tutkimani aineiston perusteella Lapuan kirjurit Aleksander Favorin ja Nils Rahm ovat kirjoittaneet myös heidän puolestaan.²⁵⁷ Sekä Favorin että Rahm olivat taustaltaan nimismiehiä, kuten 30 % muistakin Pohjanmaan

---

²⁵⁴ Rantanen 2008, 82.

²⁵⁵ Rantanen 2008, 82.

²⁵⁶ Luukko, Armas 1983, 459–462.

²⁵⁷ Lehtinen 1984, 54; Rantanen 2008, 82–83.

pitäjänkirjureista. Tällainen asetelma, jossa talonpoikien edunvalvojana toimi kruunun nimismies, oli teoriassa melko ongelmallinen, mutta käytännössä varsin yleinen.²⁵⁸

Lukutaidosta poiketen kirjoitustaidon kehittymistä kuvaavassa taulukossa ei ole eroteltu toisistaan esimerkiksi eri ikä- tai sosiaaliryhmiin kuuluvia nurmolaisia. Kovin hienojakoinen jaottelu ei tässä yhteydessä toimisi, sillä kirjoitustaitoisten nurmolaisten määrä oli 1800-luvulla hyvin vähäinen. Vielä tutkimuksen päätösvuonnakin vain neljä prosenttia heistä osasi kirjoittaa.²⁵⁹ Tämän vuoksi kaikenikäisten ja eri puolilla Nurmoa asuneiden talollisten, torpparien, mäkitupalaisten ja itsellisten kirjoittamat asiakirjat on laatimassani taulukossa sijoitettu samaan kategoriaan. Leipätekstissä heidän taustojaan kuitenkin analysoidaan melko tarkasti, sillä kirjoittajien vähäinen määrä tarjoaa kiinnostavan mahdollisuuden henkilöhistoriallisen tutkimuksen tekemiseen.

Taulukko 5. Nurmolaisten kirjoitustaidon kehittyminen talvi- ja syyskäräjien tuomiokirjojen liitteiden perusteella vuosina 1850–1880.

	Nurmon pappien ja lukkarien kirjoittamat liitteet	Lapuan pitäjänkirjurien kirjoittamat liitteet	Nurmolaisten talollisten, torpparien, mäkitupalaisten ja itsellisten kirjoittamat liitteet	Yhteensä
Talvi- ja syyskäräjät 1850	n 33 75 %	n 11 25 %	-	n 44 100 %
Talvi- ja syyskäräjät 1860	n 31 62 %	n 19 38 %	-	n 50 100 %
Talvi- ja syyskäräjät 1870	n 15 37 %	-	n 26 63 %	n 41 100 %
Talvi- ja syyskäräjät 1880	n 26 39 %	-	n 40 61 %	n 66 100 %

Lähteet: Keski-Pohjanmaan alisen tuomiokunnan Lapuan kärjäkunnan varsinais- ja ilmoitusasiain pöytäkirjat (1850): C2a:82, Keski-Pohjanmaan alisen tuomiokunnan Lapuan

²⁵⁸ Rantanen 2008, 86.

²⁵⁹ Luukko, Armas 1983, 469–470; Läntinen 1994, 73.

käräjäkunnan varsinais- ja ilmoitusasiain pöytäkirjat (1860): C2a:102, Alavuden tuomiokunnan Lapuan käräjäkunnan varsinaisasiain pöytäkirjat (1870): C4a:12 ja Alavuden tuomiokunnan Lapuan käräjäkunnan varsinaisasiain pöytäkirjat (1880): C4a:22.

Taulukosta ilmenee ensinnäkin, että vuosina 1850 ja 1860 nurmolaiset eivät ole itse kirjoittaneet käräjille yhtäkään asiakirjaa, vaan kaikki heitä koskevat tuomiokirjojen liitteet ovat olleet joko Nurmon pappien ja lukkarien tai Lapuan pitäjänkirjurien laatimia. Tästä huolimatta osa nurmolaisista on varmasti jo tuolloin ollut kirjoitustaitoisia. Ensimmäinen todiste nurmolaisten kansanmiesten kirjoitustaidosta on nimittäin vuodelta 1802, jolloin lisäksi Ranta -niminen torppari laati suomenkielisen torpankontrahdin eli vuokrasopimuksen. Lisäksi tiedetään, että 1830-luvun alussa noin kolme prosenttia nurmolaisista miehistä osasi kirjoittaa, joten ei liene mahdollista, että kirjoitustaito olisi sen jälkeen tyystin hävinnyt.²⁶⁰ Tästä syystä tutkimuksen lähtökohdaksi onkin otettava, että kirjoitustaitoisten nurmolaisten määrä ollut suurempi kuin niiden, jotka ovat laatineet tuomiokirjojen liitteitä.

Vaikka osa nurmolaisista on todennäköisesti osannut kirjoittaa jo vuosina 1850 ja 1860, ovat heidän taitonsa kuitenkin olleet keskimäärin heikot. Tuomiokirjojen liitteiden perusteella suurin osa nurmolaisista ei ole tuolloin osannut kirjoittaa edes nimeään, vaan he ovat vahvistaneet asiakirjat allekirjoitusten sijaan puumerkeillään. Näin ovat tehneet esimerkiksi isännät Jakob Latikka, Johan Penttilä ja Jakob Huumo vuonna 1860 arvioituaan Korttesniemen tilan peltojen ja niittyjen määrän sekä arvon. Kyseisen asiakirjan on laatinut Nurmon varalukkari Johan Halminen.²⁶¹ Tutkimustulos on samassa linjassa *Nurmon historioissa* esitettyjen tietojen kanssa, sillä niissä kerrotaan, että esimerkiksi ensimmäisten kuntakokousten pöytäkirjoissa 1860-luvun lopussa ja 1870-luvun alussa monet pöytäkirjojen allekirjoitukset on korvattu puumerkeillä.²⁶² Toisaalta tutkimastani tuomiokirja-aineistosta löytyy muutamia asiakirjoja, joissa nurmolaiset

---

²⁶⁰ Luukko Armas 1983, 469.

²⁶¹ KA, Lapuan syyskäräjien pöytäkirjan liite 1860, s. 697.

²⁶² Luukko, Kerttu 1974, 228.

ovat käyttäneet samanaikaisesti sekä allekirjoitusta että puumerkkiä. Näin ollen puumerkki ei välttämättä todista, että sen käyttäjä olisi ollut kirjoitustaidoton.²⁶³

Kuva 1. Varalukkari Johan Halmisen laatima asiakirja vuodelta 1860.

The image shows a handwritten document from 1860, numbered 697. It contains a table with columns for 'Maa' (Land) and 'Tupat' (Houses). The table lists various land parcels and their corresponding house numbers. Below the table, there is a 'Summa' (Total) row and several lines of handwritten text in cursive script, including names and signatures.

	Maa		Tupat	
	lyhyt	pitkä	lyhyt	pitkä
Varlukkari Johan Halmisen...	6	72	201	37
...	7			60
...	5	15	29	
...	2	20	8	
...	1		3	
...	2		2	45
...	1	1	3	60
...	4			60
...				1 21
Summa				249 86

Below the table, the text includes: "Summa", "Maa", "Tupat", "Johan Halmisen", "Varlukkari", "Johan Halmisen", "Varlukkari", "Johan Halmisen", "Varlukkari".

Lähde: Keski-Pohjanmaan alisen tuomiokunnan Lapuan kärjäkunnan varsinais- ja ilmoitusasian pöytäkirjat (1860): C2a:102–103, s. 697.

Kirjoitustaidon suhteen nurmolaiset olivat merkittävästi jäljessä esimerkiksi lapualaisia, ilmajokisia ja isokyröläisiä, jotka kykenivät 1800-luvun puolivälissä laatimaan monia pitkiäkin asiakirjoja itsenäisesti. Nurmolaisten heikkomuus johtunee ensinnäkin siitä, että Lapua, Ilmajoki ja Isokyrö olivat vanhoja suurpitäjiä, joissa esimerkiksi hallintoon liittyviä virallisia asiakirjoja oli laadittu jo edellisillä vuosisadoilla.²⁶⁴ Lisäksi on

²⁶³ Kts. esim. KA, Lapuan talvikäräjien pöytäkirjan liite 1870, s. 558.

²⁶⁴ Luukko, Armas 1983, 15.

muistettava, että ensimmäinen kansakoulu perustettiin Nurmoon vasta vuonna 1884 eli huomattavasti myöhemmin kuin naapuripitäjiin. Esimerkiksi Ilmajoella kansakoulu oli aloittanut toimintansa jo vuonna 1860, Lapualla 1869 ja Seinäjoella 1871. Lähiseudun asukkaista ainoastaan peräseinäjokiset perustivat koulunsa nurmolaisia myöhemmin.²⁶⁵

Ne nurmolaiset, jotka ovat osanneet kirjoittaa nimensä itse, ovat usein laittaneet sen alle huomautuksen ”kirjoitti omakätisesti”. Näin on tehnyt esimerkiksi torppari Matti Paloniemi toimiessaan vuonna 1860 todistajana eräässä Kustaa Hemmingin ja Yrjö Latikan välisessä riita-asiassa, joka koski Latikan metsien luvatonta hakkuuta.²⁶⁶ Kyseistä ilmausta ”kirjoitti omin käsin” on käytetty jo keskiajalla, ja sen tarkoituksena on ollut asiakirjan aitouden sekä sovitun asian vahvistaminen. Samaan tarkoitukseen on käytetty myös sinettejä, mutta niitä nurmolaisilla ei näytä olleen käytössään.²⁶⁷ Merkinnet omakätisistä kirjoituksista ovat tutkimukseni kannalta sikäli hyödyllisiä, että ne auttavat tunnistamaan eri kirjoittajia ja heidän käsialojaan. Monissa tapauksissa kirjoittajien identifioiminen on varsin haastavaa, sillä esimerkiksi pitäjänkirjurit eivät ole merkinneet nimeään läheskään kaikkiin nurmolaisten puolesta laatimiinsa asiakirjoihin. Yleensä heidän tekstinsä on kuitenkin mahdollista tunnistaa siistin käsialan, oikeakielisyyden, tekstien kaavamaisen rakenteen sekä asiakirjoissa käytetyn musteen avulla.

Suurin osa nurmolaisia koskevista vuosien 1850 ja 1860 tuomiokirjojen liitteistä käsittelee taloudellisia asioita, kuten vaatimuksia velkojen maksusta, laskelmia talojen peltomääristä ja niiden arvosta sekä käräjille suunnattuja laskuja todistajina toimineiden kyytimaksuista ja menetetyistä päiväpalkoista. Lisäksi joukossa on pappien laatimia mainetodistuksia, jotka sisältävät tietoa seurakuntalaisten käytöksestä ja kristinopin taidoista.²⁶⁸ Valtaosa liitteistä on pappien ja lukkarien laatimia, mutta muutamissa tapauksissa nurmolaiset ovat turvautuneet myös lapualaisten pitäjänkirjurien apuun.

---

²⁶⁵ Läntinen 1994, 496.

²⁶⁶ KA, Lapuan talvikäräjien pöytäkirjan liite 1860, s. 602.

²⁶⁷ Heikkilä 2010, 334–339.

²⁶⁸ KA Lapuan syyskäräjien pöytäkirjan liite 1850, s. 389.

Pitäjänkirjureita väitöskirjassaan *Pennförfare i periferin – österbottniska sockenskrivare 1721–1868* tutkinut Arja Rantanen on tullut siihen tulokseen, että sekä pappien että pitäjänkirjurien tehtävänä oli toimia eräänlaisina välittäjinä, jotka muunsivat puhutun sanan kirjoitetuksi ja päinvastoin. Tässä suhteessa onkin ymmärrettävää, että he hoitivat osin päällekkäisiä tehtäviä. Rantasen mukaan pappien ja kirjurien asema kuitenkin poikkesi toisistaan sikäli, että pappien tuli kaikissa kirjoituksissaan pyrkiä poliittiseen korrektiuteen ja varoa laatimasta esivaltaa vastaan kohdistettuja asiakirjoja. Pitäjänkirjurien rooli oli erilainen, sillä he olivat tavallisten ihmisten valitsemaa luottamusmiehiä, joiden tehtävänä oli välittää kansan toivomat viestit eteenpäin. He eivät siis joutuneet henkilökohtaisesti vastuuseen, vaikka olisivatkin laatineet esivaltaa loukkaavia kirjoituksia.²⁶⁹ Tutkimassani aineistossa tämä seikka ei kuitenkaan nouse esille, sillä esimerkiksi nurmolaisten tekemät kantelut kohdistuvat toisiin nurmolaisiin, eivät esivallan edustajiin.

Pappien, lukkarien ja pitäjänkirjurien laatimien tekstien väliltä voidaan kuitenkin löytää muita eroavaisuuksia. Ensinnäkin kirjurien tekstit ovat kaikkein kaavamaisimpia, mikä saattaa johtua siitä, että heillä on voinut olla käytössään oppaita, joiden perusteella he ovat asiakirjoja laatineet. Tunnettu esimerkki on Robert Trappin vuonna 1833 julkaisema *Den unge juristen, eller Juridisk handbok för medborgare af alla klasser i Finland*²⁷⁰, joka sisältää satoja aakkosjärjestykseen luokiteltuja ohjeita ja kaavoja muun muassa velka- ja kauppakirjojen, testamenttien sekä rikoksiin liittyvien armonanomusten ja valitusten laatimiseen. Kyseinen teos suomennettiin vuonna 1847 nimellä *Asianajaja eli lainopillinen käsikirja Suomen kansalle*.²⁷¹ Useimmiten kirjurien laatimat tekstit ovat myös käsialaltaan selkeitä ja kieliopillisesti virheettömiä. Toinen kiinnostava ero kirjoittajien välillä liittyy siihen, millä kielellä asiakirjat on laadittu. Valtaosa 1850- ja 1860-lukujen tuomiokirjojen liitteistä on ruotsinkielisiä, sillä kappalainen Henrik Linderoos on laatinut asiakirjoja yksinomaan ruotsiksi. Sen sijaan

---

²⁶⁹ Rantanen 2008, 81–83.

²⁷⁰ Trapp 1833.

²⁷¹ Trapp 1847.

lukkarit, pitäjänkirjurit ja myöhemmin niin sanotut tavalliset nurmolaiset ovat kirjoittaneet suomeksi. Kirjurien tuli tosin osata myös ruotsia, mutta Nurmossa he näyttävät kirjoittaneen suomeksi, mikä onkin alueen yksikielisyyden vuoksi ymmärrettävää.²⁷²

3.2 Ensiaskel omiin voimin

Taulukon perusteella nurmolaisten kirjoitustaito on alkanut kohentua 1860-luvulla, sillä vuosina 1870 ja 1880 he ovat kirjoittaneet jo valtaosan kaikista liitteistä itse. Muutos on todennäköisesti yhteydessä siihen, että Nurmoon perustettiin oma kunnallishallinto tammikuussa 1868. Sen jälkeen nurmolaiset joutuivat itse laatimaan esimerkiksi kuntakokousten pöytäkirjoja ja tilinpitoon liittyviä asiakirjoja, joiden kirjoittaminen oli aiemmin ollut lapualaisten vastuulla. Ainakin kuntakokouksen esimieheltä sekä kunnallislautakunnan puheenjohtajalta edellytettiin hyvää kirjoitustaitoa, sillä he toimivat yleensä myös kokousten sihteereinä.²⁷³ Monet vuosien 1870 ja 1880 parhaista nurmolaisista kirjoittajista ovatkin hoitaneet kunnallisia ja seurakunnallisia luottamustehtäviä ja käyttäneet kirjoitustaitoaan sekä yksityisten että yhteisten asioiden hoitamiseen.

Vuoden 1870 talvi- ja syyskäräjille asiakirjoja ovat kirjoittaneet esimerkiksi Nurmon kuntakokouksen esimies Iisakki Lundqvist ja varaesimies Juho Teppo²⁷⁴ sekä kunnallislautakunnan esimies Mikko Jaskari.²⁷⁵ Kyseiset miehet ovat olleet Nurmossa varsin korkeassa yhteiskunnallisessa asemassa, sillä Iisakki Lundqvist ja Juho Teppo ovat

---

²⁷² Rantanen 2008, 84.

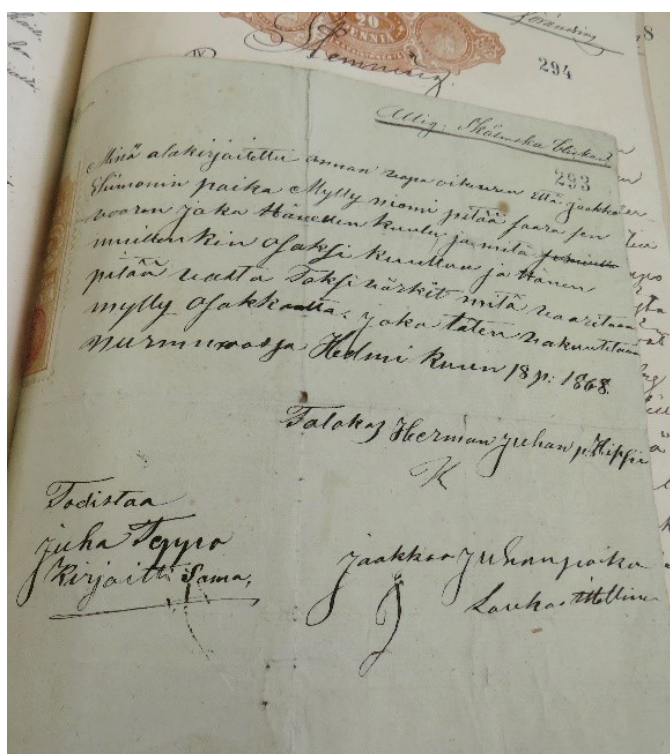
²⁷³ Läntinen 1994, 465, 475.

²⁷⁴ Tuomiokirjojen liitteissä nimi on muodossa Juha Teppo, mutta Nurmon historioissa samasta henkilöstä käytetään Juho-nimeä. Kts. esim. Läntinen 1994, 465.

²⁷⁵ Luukko, Kerttu 1974, 231.

olleet maakauppiaita ja Mikko Jaskari puolestaan suuren maatalon isäntä.²⁷⁶ Heidän käräjille laatimissaan asiakirjoissa käsitellään pääosin arkielämään ja talouteen liittyviä asioita, kuten voidaan huomata kuvista 2 ja 3. Toisessa kuvassa on Juho Tepon laatima vakuutus, jonka hän on kirjoittanut talollinen Herman Juhanpoika Hipin puolesta. Kyseisen asiakirjan mukaan Hippi antaa Jaakko Myllyniemelle oikeuden myllyn käyttöön, kunhan tämä suorittaa vastineeksi tarvittavat taksvärkit. Kolmannessa kuvassa on puolestaan Mikko Jaskarin laatima luettelo veloista, jotka Juha Juhanpoika Martikkalan täytyy eri henkilöille, kuten Heikki Koskelalle, Hermannin Matinpöika Kalistajalle sekä Matti Juhanpoika Joupille maksaa. Vaikka Juho Tepolla tai Mikko Jaskarilla ei ole ollut mitään virallista kirjurin koulutusta, he ovat kuitenkin jo vuonna 1870 kyenneet laatimaan asiakirjoja myös muiden nurmolaisten puolesta.²⁷⁷

Kuva 2. Nurmolaisten Juho Tepon laatima asiakirja vuodelta 1868.

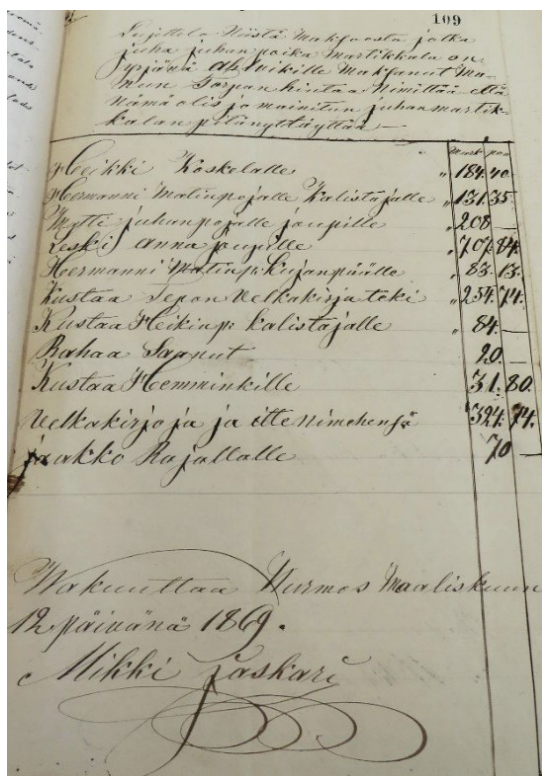

Lähde: Alavuden tuomiokunnan Lapuan kärjäkunnan varsinaisasiain pöytäkirjat (1870): C4a:12, s. 294.

²⁷⁶ Läntinen 1994, 465.

²⁷⁷ Ala-Kulju ym. 1963, 234–235.

Kuva 3. Nurmolaisten Mikko Jaskarin laatima asiakirja vuodelta 1869.

Lähde: Alavuden tuomiokunnan Lapuan kärjäkunnan varsinaisasiain pöytäkirjat (1870): C4a:12, s. 109.

Rippikirjojen perusteella edellä mainitut miehet eivät ole olleet erityisen lahjakkaita lukijoita, vaan esimerkiksi vuonna 1829 syntyneen Mikko Jaskarin sisälukutaito on vuosien 1868–1880 rippikirjassa arvioitu hyväksi, ja valtaosa ulkoluvun osa-alueista ainoastaan tyydyttäväksi. Esimerkiksi Mikko Jaskarin vaimo Anna näyttää olleen taitavampi ulkolukija kuin puolisonsa, sillä hän on hallinnut muun muassa Daavidin psalmit ja *Vähä katekismuksen* sisällön huomattavasti miestänsä paremmin.²⁷⁸ Todennäköisesti luku- ja kirjoitustaidon opettelemisessa ihmisiä ovatkin motivoineet hyvin erilaiset seikat. Uskonnollisten opinkappaleiden ulkoa opetteleminen ei välttämättä ole kiinnostanut esimerkiksi kunnallisia luottamustoimia havittelevia henkilöitä, joille hyvästä kirjoitustaidosta on puolestaan ollut todella paljon hyötyä.

²⁷⁸ NSA, rippikirja 1868–1880, s. 110.

Toisaalta kirjoitustaidon opettelemiseen ovat saattaneet kannustaa myös taloudelliset seikat, kuten se, ettei kirjoitustaitoisten ole tarvinnut maksaa asiakirjojen laatimisesta palkkiota kirjurille. Testamentin, kauppakirjan tai sopimuksen laatiminen maksoi suunnilleen 25 kopeekkaa tai enemmänkin, mikäli asiakirja oli monisivuinen.²⁷⁹ Summa vastasi maatalousväestöön kuuluvien miesten yhtä tai kahta päiväpalkkaa riippuen siitä, tekivätkö he töitä jalkaisin vai hevosen kanssa ja söivätkö he omia eväitään vai talon ruokia.²⁸⁰ Kirjurille maksamisen sijaan kirjoitustaitoiset nurmolaiset saattoivat itse ryhtyä laatimaan asiakirjoja muille ihmisille korvausta vastaan. Mikko Jaskarin ja Juho Tepon lisäksi hyvä esimerkki tällaisesta toiminnasta on vuonna 1859 syntynyt mäkitupalainen Matti Saranpää, jota luonnehditaan *Eteläpohjalaisia elämäkertoja* -teoksessa itseoppineeksi asianajajaksi. Kuvaus on sikäli osuva, että Saranpää kävi kansakoulua Seinäjoella ainoastaan vuoden, mutta kykeni siitä huolimatta hoitamaan esimerkiksi maanmittaukset sekä perukirjojen ja muiden virallisten asiakirjojen laatimisen nurmolaisien puolesta.²⁸¹ Vuoden 1880 talvi- ja syyskäräjille hän onkin kirjoittanut lähes puolet kaikista nurmolaisia koskevista asiakirjoista. Valitettavasti rahanhimo koitui myöhemmin 1890-luvulla Saranpään kohtaloksi, sillä hän alkoi väärentää nurmolaisille Amerikan passeja. Hän jäi kuitenkin rikoksestaan kiinni, jolloin hän sai sakot ja menetti kansalaisluottamuksensa lopullisesti. Tämän jälkeen hän ei voinut enää esimerkiksi toimia oikeudessa todistajana.²⁸²

Taulukosta ilmenee, että pitäjänkirjurit eivät ole enää vuosina 1870 ja 1880 laatineet käräjille lainkaan nurmolaisia koskevia asiakirjoja. Tämä johtuu siitä, että pitäjänkirjureista luovuttiin Pohjanmaalla 1860-luvun lopulla kunnallishallinnon perustamisen myötä. Tämän jälkeen he saattoivat toki hyödyntää kirjoitustaitoaan esimerkiksi kunnallislautakunnan palveluksessa, sillä ihmisten keskimääräinen kirjoitustaito oli edelleen heikko.²⁸³ Vaikka edellä mainitulla Matti Saranpäällä ei ollut

---

²⁷⁹ Rantanen 2008, 83.

²⁸⁰ Vattula ym. 1983, 407, 470.

²⁸¹ Ala-Kulju ym. 1965, 688.

²⁸² Läntinen 1994, 92; Tuomaala 1974, 137.

²⁸³ Rantanen 2008, 82.

virallista pitäjänkirjurin asemaa, voidaan kuitenkin väittää, että hän hoiti Nurmossa kunnallishallinnon perustamisen jälkeen monia sellaisia tehtäviä, jotka olivat aiemmin kuuluneet Lapuan pitäjänkirjureille.

Valtaosa nurmolaisia koskevista tuomiokirjojen liitteistä vuosilta 1870 ja 1880 käsittelee taloudellisiin asioihin liittyviä riitoja ja hakemuksia. Sen sijaan rikosasioita ei käsitellä liitteissä juuri lainkaan, mikä on sikäli ymmärrettävää, että esimerkiksi omaisuus- ja väkivaltarikokset olivat yleisen syytteen alaisia, eivätkä epäillyt yleensä kyenneet hankkimaan kirjallisia todisteita syyttömyytensä tueksi. Täyteen näyttöön vaadittiin vuoden 1734 lain mukaan kaksi esteetöntä todistajaa, jotka eivät siis saaneet olla esimerkiksi rikoksen ilmiantajia tai muuten jäävejä.²⁸⁴ Rutiininomaisista pikkurikkomuksista ja juopumuksista määrättiin useimmiten sakko, kun taas vakavimmat rikokset, kuten tapot, käsiteltiin välikäräjillä, jotka on rajattu tämän tutkimuksen ulkopuolelle.²⁸⁵

Aiheidensa puolesta nurmolaisten itse laatimat asiakirjat eivät poikkea pappien, lukkarien ja pitäjänkirjurien kirjoittamista teksteistä, vaan esimerkiksi velkoja, palkkoja ja kyytimaksuja käsitellään kaikkien ryhmien laatimissa asiakirjoissa. Kielellisiä eroavaisuuksia voidaan kuitenkin löytää runsaasti. Ensinnäkin lukkarit, pitäjänkirjurit ja niin sanotut tavalliset nurmolaiset ovat laatineet asiakirjat suomeksi, kun taas kaikki pappien laatimat tekstit ovat ruotsinkielisiä. Kyseinen ero ilmenee myös nimien kirjoitusasussa, sillä papit ovat yleensä käyttäneet ihmisistä ruotsinkielisiä nimiä, kun taas nurmolaiset itse ovat kirjoittaneet nimensä suomenkielisessä muodossa. Esimerkiksi Nurmon ensimmäisen kunnallislautakunnan puheenjohtajasta käytetään pappien laatimissa rippikirjoissa nimeä Michel Jaskari²⁸⁶. Itse kirjoittamissaan vuosien 1870 ja 1880 tuomiokirjojen liitteissä hän on merkinnyt etunimekseen Mikki²⁸⁷, ja 1900-luvun lopulla kirjoitetuissa *Nurmon historioissa* hänet puolestaan tunnetaan

---

²⁸⁴ Koskivirta 2001, 102-.

²⁸⁵ Saarenheimo 1994, 156–158.

²⁸⁶ NSA, rippikirja 1868–1880, s. 110.

²⁸⁷ KA, Lapuan talvikäräjien pöytäkirjan liite 1870, s. 169.

Mikkona²⁸⁸. Myös lautamiehet Juho Koskela ja Juho Teppo ovat itse kirjoittaneet etunimensä suomenkieliseen muotoon, vaikka papit käyttivät heistä rippikirjoissa ruotsinkielistä Johan-nimeä.²⁸⁹

Osa tutkijoista pitää tuomiokirjojen analysoimisen haasteena asiakirjojen epäselvyyttä ja ortografiaan eli oikeinkirjoitukseen liittyviä virheitä, jotka hankaloittavat etenkin vieraskielisten tekstien lukemista²⁹⁰. Oman tutkimukseni kannalta tällaiset seikat ovat kuitenkin hyvin kiinnostavia, sillä niiden perusteella voidaan tehdä tulkintoja ihmisten kirjoitustaidon kehittymisestä. Tutkimassani aineistossa pappien, lukkarien ja kirjurien tekstit on kirjoitettu selkeällä yleiskielellä, kun taas nurmolaisten itse laatimissa asiakirjoissa esiintyy myös runsaasti murre sanoja. Etelä-Pohjanmaan murre näkyy esimerkiksi nurmolaisten käyttämissä ilmauksissa *ittellinen (itsellinen)*, *saara (saada)*, *vooro (vuoro)* *toristus asias (todistusasiassa)*, *peltua (peltoa)*, *Nurmoosta (Nurmosta)*, *tykönä (luona)* ja *tavallises reirus (tavallisessa kunnossa)*.²⁹¹

Lisäksi nurmolaisten laatimissa asiakirjoissa on melko paljon alkukirjaimiin ja yhdyssanoihin liittyviä kirjoitusvirheitä, mikä käy hyvin ilmi alla olevasta muurari Esaias Liljan laatimasta laskusta vuodelta 1880. Etenkin yhdyssanavirheitä on Liljan tekstissä todella paljon, sillä hän on kirjoittanut erikseen ilmaukset *alle kirjoittaneen*, *vaiva kyytti*, *päivä palkoista*, *kihla kunnan*, *toristus asias*, *Marras kuun* sekä *Muuri mestari*. Toisaalta Lilja on kuitenkin ollut sosiaalisen taustansa huomioon ottaen todella taitava kirjoittaja, sillä rippikirjoissa hänet on luokiteltu itselliseksi²⁹². Useissa tutkimuksissa on todettu, että kirjoitustaito on 1800-luvulla ollut yhteydessä korkeaan sosiaaliseen asemaan²⁹³, joten virheistä huolimatta Liljan kirjoitustaito on ollut huomattavasti parempi kuin samassa asemassa olleilla nurmolaisilla keskimäärin. Lisäksi on otettava huomioon,

---

²⁸⁸ Läntinen 1994, 475.

²⁸⁹ NSA, rippikirja 1868–1880, s. 154, 501.

²⁹⁰ Virrankoski 1970, 124–125.

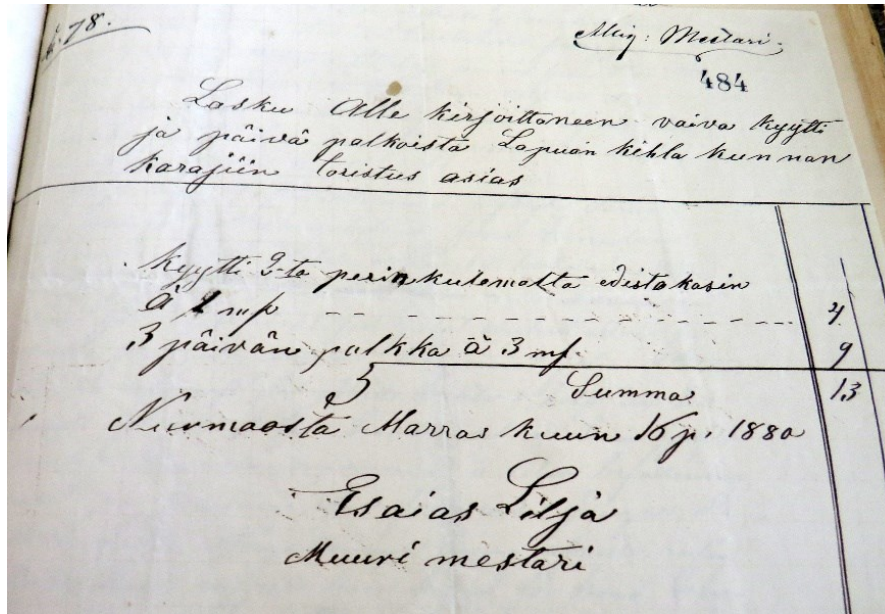
²⁹¹ KA, Lapuan syyskäräjien pöytäkirjan liite 1880, s. 484.

²⁹² NSA, rippikirja 1868–1880, s.184.

²⁹³ Kaarninen 2014, 280.

ettei 1800-luvun tekstejä voida arvostella nykypäivän kriteereillä, sillä suomen kieltä ei ollut vielä tuolloin normalisoitu, vaan asiantuntijat kiistelivät esimerkiksi siitä, oliko silloinen kirjakieli rakennettu liiaksi länsimurteiden pohjalle. Pääperiaatteet vakiinnutti vasta Emil Nestor Setälän *Suomen kielioppi*, joka julkaistiin vuonna 1898.²⁹⁴

Kuva 4. Nurmolaisen Esaias Liljan laatima asiakirja vuodelta 1880.

Lähde: Alavuden tuomiokunnan Lapuan kärjäkunnan varsinaisasiain pöytäkirjat (1880): C4a:22, s. 484.

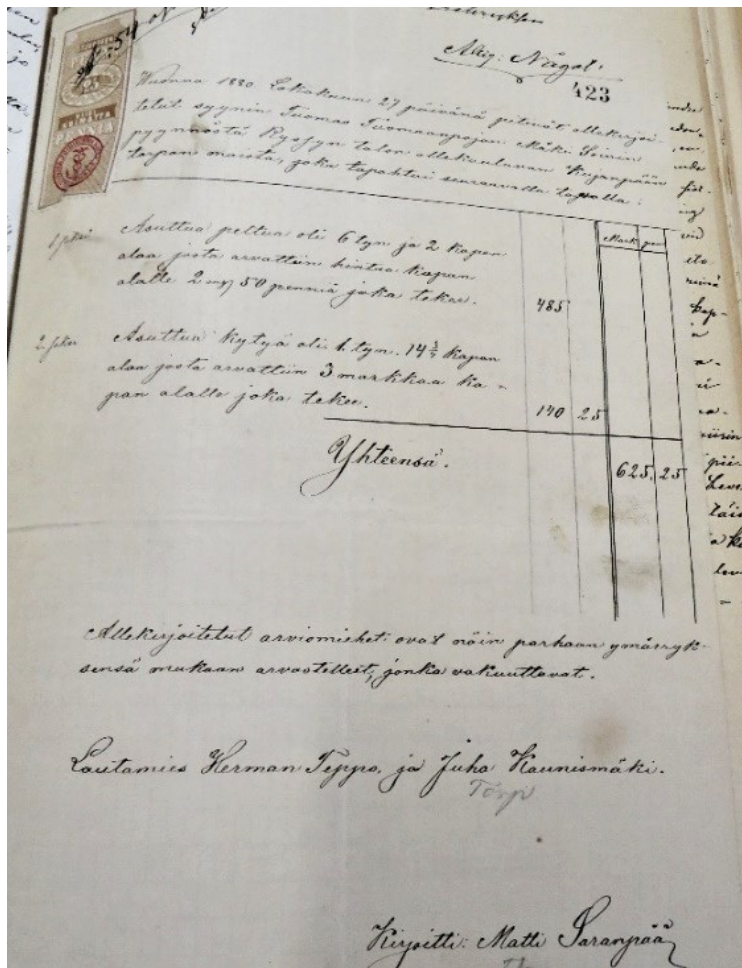
Oikeinkirjoituksen lisäksi kirjurien, pappien ja lukkarien laatimat tekstit ovat myös käsialaltaan muiden tekstejä helppolukuisempia, joskin myös nurmolaisilla Matti Saranpäällä ja Mikko Jaskarilla on ollut poikkeuksellisen kaunis ja selkeä käsiala. Molemmat heistä ovat laatineet asiakirjoja myös muiden nurmolaisten puolesta²⁹⁵, joskin Saranpää on valitettavasti jättänyt monet laatimistaan asiakirjoista anonyymeiksi. Hänen tekstinsä on kuitenkin monissa tapauksissa mahdollista tunnistaa nimenomaan käsialan perusteella. Tämän voi havaita kuvien 5 ja 6 asiakirjoja vertaamalla. Kuvassa 5 on Saranpään laatima arvio Kujanpää-nimisen torpan maista ja niiden arvosta. Kyseisen

²⁹⁴ Lehtikoinen & Kiuru 1991, 6.

²⁹⁵ Ala-Kulju ym. 1963, 234–235.

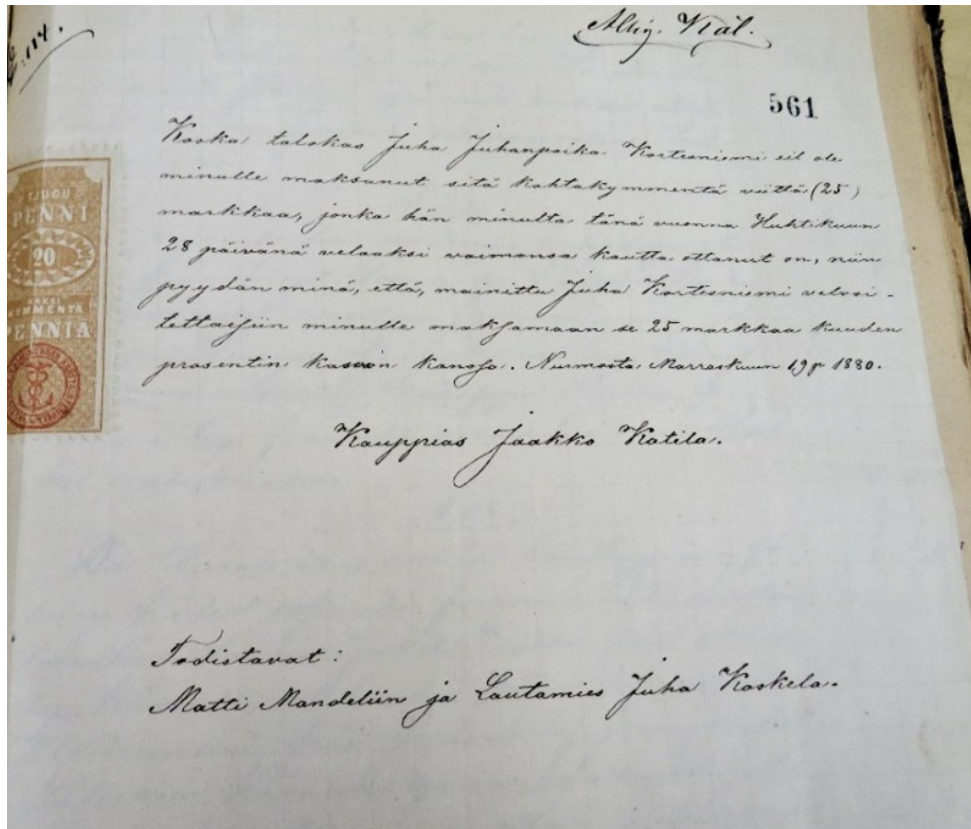
asiakirjan alakulmaan hän on merkinnyt myös oman nimensä. Kuvassa 6 on puolestaan kauppias Jaakko Katilan vaatimus siitä, että Juha Korttesniemen tulisi maksaa hänelle 25 markan suuruinen velkansa. Todistajiksi on merkitty Nurmon lukkari Matts Mandelin ja lautamies Juho Koskela. Kyseinen asiakirja ei kuitenkaan ole Jaakko Katilan, vaan Matti Saranpään laatima, mikä voidaan huomata vertaamalla kuvien 5 ja 6 käsialoja. Esimerkiksi Saranpään J-, K-, L- ja T-kirjaimet ovat varsin persoonallisia ja tunnistettavia.

Kuva 5. Nurmolaisen Matti Saranpään laatima asiakirja vuodelta 1880.

Lähde: Alavuden tuomiokunnan Lapuan kärjäkunnan varsinaisasiain pöytäkirjat (1880): C4a:22, s. 423.

Kuva 6. Nurmolaisen Matti Saranpään anonyymiksi jättämä asiakirja vuodelta 1880.

Lähde: Alavuden tuomiokunnan Lapuan käräjäkunnan varsinaisasiain pöytäkirjat (1880): C4a:22, s. 561.

On vaikea päätellä, minkä vuoksi Saranpäättä on pyydetty laatimaan kuvassa 6 oleva asiakirja, sillä kauppias Jaakko Katila ja lukkari Matts Mandelin ovat todistettavasti olleet itsekin kirjoitustaitoisia²⁹⁶. Jaakko Katila oli tuohon aikaan Nurmon menestynein kauppias, eikä hän olisi voinut pärjätä työssään ilman hyvää luku- ja kirjoitustaitoa.²⁹⁷ Sama pätee lukkariin, jonka vastuulla oli muun muassa kiertokoulun pitäminen.²⁹⁸ Juhon Koskelan kirjoitustaito on vuonna 1880 ollut ilmeisesti melko heikko, mutta vähintään nimensä hänkin on kyennyt kirjoittamaan. Tämä voidaan päätellä siitä, että hän on samana vuonna tehnyt Ryssyn talon maita ja niiden arvoa koskevaan asiakirjaan

²⁹⁶ Kts. esim. KA, Lapuan syyskäräjien pöytäkirjan liite 1880, 136.

²⁹⁷ Läntinen 1994, 289.

²⁹⁸ Takala 1965, 76–77.

merkinnän ”todistaa Lautamiäs Juho Koskela omakätisesti”²⁹⁹. Kuvassa 6 oleva asiakirja ei ole myöskään kieleltään tai rakenteeltaan erityisen monimutkainen, joten on hieman yllättävää, ettei Jaakko Katila ole laatinut sitä itse. Onkin mahdotonta sanoa jälkikäteen, minkä vuoksi Saranpää on merkinnyt asiakirjaan jopa Katilan ja todistajien nimet, vaikka jokainen heistä olisi kyennyt allekirjoittamaan sen henkilökohtaisestikin.

Voidaan siis sanoa, että nurmolaisten kirjoitustaidossa tapahtui vuosina 1850–1880 kehitystä, joka kuitenkin kosketti vain pientä osaa heistä. Tutkimustulos on varsin odotuksenmukainen, sillä esimerkiksi Egil Johansson on osoittanut, että kirjoitustaito yleistyi Ruotsissa ja Suomessa noin 150 vuotta myöhemmin kuin lukutaito.³⁰⁰ Toisaalta on otettava huomioon, etteivät tuomiokirjojen liitteet kerro koko totuutta nurmolaisten kirjoitustaidosta. Tutkimastani tuomiokirja-aineistosta ei esimerkiksi löydy yhdenkään nurmolaisen naisen laatimia asiakirjoja, vaikka *Nurmon historia II:ssa* on arvioitu, että Nurmossa olisi vuonna 1880 asunut 21 kirjoitustaitoista naista.³⁰¹ Välttämättä heidän kirjoitustensa puuttuminen ei kuitenkaan kerro osaamattomuudesta, vaan siitä, että tutkimallani ajanjaksolla alle 25-vuotiaat naimattomat naiset olivat isänsä ja naimisissa olevat puolestaan aviomiehensä holhouksessa. Tämän vuoksi he eivät yleensä myöskään edustaneet itseään käräjillä.³⁰² Periaatteessa lieneekin mahdollista, että naiset olisivat osallistuneet asiakirjojen laatimiseen kotona, mutta virallisiin papereihin olisi merkitty ainoastaan miehen nimi. Toisaalta tiedetään, että kirjoitustaito yleistyi Suomessa aiemmin miesten kuin naisten keskuudessa. Syynä tähän oli ainakin se, että pojat pääsivät alkuvaiheessa tyttöjä useammin kansakouluun. Lisäksi miehet olivat yliedustettuina kunnallisissa luottamustoimissa, kansanliikkeiden johtopaikoilla sekä monissa kirjoitustaitoa edellyttäneissä ammateissa, kuten kauppiaina ja lääkäreinä.³⁰³

---

²⁹⁹ KA, Lapuan talvikäräjien pöytäkirjan liite 1880, s. 423.

³⁰⁰ Johansson 1977, 60.

³⁰¹ Läntinen 1994, 73.

³⁰² Jyränki 2010, 313.

³⁰³ Kauranen 2013, 36–40.

4 MITÄ KYLVÄÄ, SITÄ NIITTÄÄ – TAITOJEN PERIITYMINEN SUKUPOLVELTA TOISELLE

Aiemmissa luvuissa olen analysoinut nurmolaisten luku- ja kirjoitustaidon kehittymistä 1850-luvulta 1880-luvun alkuun sekä pohtinut muutosten mahdollisia syitä. Tässä luvussa luon katsauksen siihen, millaisia pidemmän aikavälin seurauksia luku- ja kirjoitustaidon kehittymisellä on nurmolaisille ollut. Selvitän ensinnäkin, mitä koulujen perustamisesta on Nurmossa alkuvaiheessa seurannut ja tutkin, millaisista perheistä Nurmon ensimmäiset kansakoululaiset olivat lähtöisin. Samalla analysoin, ovatko parhaiden lukijoiden tai kirjoittajien lapset hyötäneet jollakin tavalla vanhempiensa etevyydestä tai ovatko vastaavasti lukutaidottomat jääneet perheettömiksi tai muuten syrjäytyneeseen asemaan.

Nurmon ensimmäinen kansakoulu aloitti toimintansa 15.1.1884 Juho Yli-Luukon talossa. Opettajana toimi Ulvilasta Nurmoon muuttanut Benjamin Hassinen, joka muistetaan tunnollisena, ankarana ja kunnioitusta herättäneenä miehenä. Hän ei kuitenkaan toiminut virassa pitkään, vaan muutti Hartolaan jo syksyllä 1885.³⁰⁴ Ensimmäisenä lukuvuonna Nurmon kansakouluun hyväksyttiin 54 oppilasta, joista 31 oli poikia ja 23 tyttöjä. Oppilaiden sukupuolijakauma oli siis huomattavasti tasaisempi kuin esimerkiksi Lapualla, jossa ensimmäisistä kansakoululaisista vain kuudesosa oli tyttöjä.³⁰⁵ Nuorimmat kouluun hyväksytyt nurmolaiset olivat 10-vuotiaita ja vanhimmat rippikoulun käyneitä 16-vuotiaita.³⁰⁶

Nurmon kansakoulun ensimmäisistä oppilaista 38 oli talollisten lapsia. Lisäksi mukana olivat kirkkoherra Albert Tallrothin poika Konrad Tallroth ja hänen sisarentyttärensä Sigrid Sandberg.³⁰⁷ Loput 14 oppilasta olivat torpparien ja itsellisten lapsia. Kyseisistä

---

³⁰⁴ Luukko, Kerttu 1974, 232–237.

³⁰⁵ Karttunen 1972, 19.

³⁰⁶ Läntinen 1994, 523.

³⁰⁷ Kts. Läntinen 1994, 523.

lukuista voidaan päätellä, että valtaosa kansakoululaisista oli lähtöisin suhteellisen hyväosaisista perheistä. Köyhien ja syrjäkylillä asuvien koulunkäyntiä yritettiin Nurmossa tukea siten, että he saivat tulla kouluun muita pienemmällä lukuvuosimaksulla tai jopa ilmaiseksi. Käytännössä kuitenkin melko harvat hyödynsivät tätä mahdollisuutta, sillä ensimmäisenä lukuvuonna vain kolme oppilasta pääsi kouluun maksutta. Myös kodin syrjäinen sijainti saattoi vaikeuttaa joidenkin nuorten koulunkäyntiä, sillä esimerkiksi viidennessä kinkerikunnassa sijainneista Knuuttilan ja Isokosken taloista ei lähetetty ensimmäisinä vuosina kouluun ainoatakaan lasta.³⁰⁸ Toisaalta on huomattava, ettei kiertokoulua suinkaan lakkautettu 1880-luvulla, vaan se säilyi Nurmossa kansakoulujen rinnalla aina vuoteen 1934 saakka. Näin ollen myös syrjäseuduilla asuneet saattoivat päästä osalliseksi opetuksesta, vaikka he eivät olisi kansakoulua käyneetkään.³⁰⁹

Ensimmäisten kansakoululaisten joukossa oli monien Nurmon kunnan ja seurakunnan merkkihenkilöiden lapsia. Edellä mainitun kirkkoherra Tallrothin lisäksi muun muassa suntio Salomon Granskog, kirkkoneuvoston jäsen Herman Leppilahti, kiertokoulunopettaja Heikki Soini, kunnallislautakunnan puheenjohtaja Matti Martikkala, varapuheenjohtaja Matti Soini sekä lautakunnan jäsenet Jaakko Teppo, Herman Luukko ja Juho Ryssy lähettivät lapsiaan kouluun heti sen aloitettua toimintansa. Monet näistä miehistä kuuluivat myös Nurmon kansakoulun ensimmäiseen johtokuntaan, jonka puheenjohtajana toimi kirkkoherra Tallroth.³¹⁰ On varsin loogista, että koulutus kasautui alkuvaiheessa tällaisiin hyväosaisiin perheisiin, sillä useissa tutkimuksissa on havaittu, että varakkaat vanhemmat lähettivät 1800-luvulla lapsiaan kouluun huomattavasti innokkaammin kuin köyhät ja tilattomat.³¹¹ Rahan ohella tähän vaikuttivat epäilemättä asenteet, sillä vanhemmat pyrkivät yleensä opettamaan lapsilleen sellaisia tietoja ja taitoja, joita he itse tarvitsivat omissa ammateissaan.³¹²

---

³⁰⁸ Luukko, Kerttu 1974, 232–234.

³⁰⁹ Takala 1965, 79.

³¹⁰ Läntinen 1994, 533.

³¹¹ Kts. esim. Lahdes 1958, 204–210.

³¹² Hanska, Vainio-Korhonen & Rahikainen 2010, 12–13.

Alkuvaiheessa monet nurmolaisvanhemmat pelkäsivät, että koulu tekisi lapsista laiskoja ”puoliherroja”, jotka kieltäytyisivät tavallisista maataloustöistä.³¹³ Koulun ensimmäisenä toimintavuonna osa oppilaista joutuikin jättämään opintonsa kesken, koska heitä tarvittiin kotona hiekanajossa, peltotöissä tai muissa askareissa.³¹⁴

Monissa nurmolaisperheissä hyvä luku- ja kirjoitustaito sekä vaikutusvalta näyttävät periytyneen vanhemmilta lapsille. Esimerkiksi kappalainen Albert Tallrothin pojasta Maurista (myöh. Honkajuuri) tuli Suomalaisen puolueen kansanedustaja (1909–1914), varatuomari ja Kansallis-Osake-Pankin pääjohtaja (1934–1948). Toinen poika, Mikko Tallroth, ryhtyi poliisimestariksi, ja kolmannesta pojasta, Konradista, tuli ensimmäinen nurmolaislähtöinen ammattinäyttelijä ja elokuvaohjaaja. Heidän sisarensa Anni puolestaan avioitui kenttäpiispa Johannes Björklundin kanssa.³¹⁵ Vuosien 1881–1890 rippikirjan perusteella kaikilla Tallrothin lapsilla on ollut erittäin hyvä tai hyvä lukutaito, ja vanhimmat heistä ovat saaneet myös merkinnän hyvästä kirjoitustaidosta. Konradin lisäksi pikkuveli Axel Tallroth näyttää käyneen Nurmon kansakoulua, sillä huomautussarakkeeseen on hänen kohdalleen tehty merkintä ”i folkskola”.³¹⁶

Kirkkoherra Tallrothin lasten ohella myös monien Nurmon ensimmäisen kunnallislautakunnan jäsenten jälkeläiset kohosivat 1900-luvun alussa varsin korkeaan yhteiskunnalliseen asemaan. Paras esimerkki lienee Mikko Jaskarin poika ja kaima Mikko Jaskari nuorempi, joka tuli kotitalonsa isännäksi 25-vuotiaana. Hän hankki isänsä jalanjäljissä vaikutusvaltaa kotiseudullaan ja oli mukana perustamassa esimerkiksi Nurmon maamiesyhdistystä, osuuskauppaa ja säästöpankkia. Hän kuului vuosina 1919–1933 kunnanvaltuustoon, minkä lisäksi hän toimi paloapuyhdistyksen esimiehenä, puhelinosakeyhtiön johtokunnan jäsenenä sekä useissa seurakunnan luottamustoimissa, kuten kirkonisäntänä ja Herättäjäyhdistyksen johtokunnassa. Hän

---

³¹³ Kajander 2020, 119–120; Moilanen 2008, 76.

³¹⁴ Läntinen 1994, 496.

³¹⁵ Ala-Kulju ym. 1965, 756–757; Läntinen 1994, 665–666.

³¹⁶ NSA rippikirja 1881–1890, s. 612.

kohosi lopulta jopa valtakunnallisesti merkittävään asemaan, kun hänet valittiin kolme kertaa kokoomuksen edustajaksi valtiopäiville. Mikko Jaskari oli kiistatta vuosikymmenten ajan yksi Nurmon kunnallisen elämän merkittävimmistä henkilöistä, ja hänen asemansa oli vielä vaikutusvaltaisempi kuin hänen isällään.³¹⁷ Hänen poikansa, joka myös oli nimeltään Mikko Jaskari, tuli puolestaan 1920- ja 1930-luvulla tunnetuksi toimiessaan Akateemisen Karjala-Seuran ja Suomen Lukon sihteerinä. Tämä Mikko Jaskari muistetaan erityisesti siitä, että hän organisoi lokakuussa 1930 presidentti Ståhlbergin kyydityksen ja joutui sen seurauksena puoleksitoista vuodeksi kuritushuoneeseen.³¹⁸

Eräs 1900-luvun ansioituneimmista nurmolaissyntyisistä kirjoittajista oli Hannes Teppo. Hänen isänsä maanviljelijä Juho Heikki Teppo (ent. Leppilahti) kuului vuosina 1893–1906 Nurmon Kirkonkylän koulun johtokuntaan. Lisäksi hän oli yksi sanomalehti Ilkan ja osuusteurastamo Itikan perustajajäsenistä.³¹⁹ Hannes Teppo pääsi heti ylioppilaaksi kirjoitettuaan eli vuonna 1919 töihin Ilkka-lehden toimitukseen. Kunnianhimoinen mies halusi jatkaa opintojaan Helsingin yliopistossa, josta hän valmistui vuonna 1926 pääaineenaan suomen kieli ja kirjallisuus. Valmistumisen jälkeen hän toimi muutamia vuosia opettajana, mutta päätyi sittemmin Helsinkiin Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kansanrunousarkiston virkailijaksi ja sieltä *Nykysuomen sanakirjan* toimittajaksi. Lisäksi hän toimi kuolemaansa saakka Suomen Akatemian kielilautakunnan jäsenenä ja julkaisi useita teoksia, kuten *Etelä-Pohjalaisen osakunnan 25-vuotisjulkaisun* ja *Sukunimioppaan*.³²⁰ Hannes Tepon lisäksi esimerkiksi nurmolainen Vilho Rantanen ryhtyi 1900-luvun alkupuolella kirjailijaksi. Hän ei kuitenkaan kyennyt elättämään itseään pelkästään kirjoittamalla, vaan teki sen ohella muita töitä.³²¹ Jaakko Katilan poika lisäksi Katila puolestaan pääsi vuonna 1899 ylioppilaaksi Vaasan suomalaisesta

---

³¹⁷ Ala-Kulju ym. 1963, 235.

³¹⁸ Läntinen 1994, 419.

³¹⁹ Läntinen 1994, 533.

³²⁰ Ala-Kulju ym. 1965, 776–777.

³²¹ Läntinen 1994, 560.

lyseosta. Hän opiskeli muutamia vuosia yliopistossa, mutta päätyi lopulta isänsä jäljissä kaupan alalle.³²²

Vaikka monien hyvien lukijoiden ja kirjoittajien lapset näyttävät päässeen varsin vaikutusvaltaiseen asemaan, ei kehitys kuitenkaan ole ollut itsestään selvää. Esimerkiksi kirjoitustaitoisen itsellisen Esaias Liljan lapsia ei löydy Nurmon kansakoululaisten joukosta lainkaan. Vuosien 1868–1880 rippikirjan perusteella hänen vanhimmat lapsensa näyttävät olleen piikoja ja renkejä, minkä jälkeen monet heistä ovat päätyneet torppareiksi.³²³ Voidaankin olettaa, että lahjakkuuden ohella myös varakkuus ja sosiaalinen asema vaikuttivat suuresti siihen, millaiseen asemaan hyvien lukijoiden ja kirjoittajien lapset päätyivät. Yksittäisen esimerkin perusteella ei tietenkään voida tehdä kovin pitkälle meneviä johtopäätöksiä, mutta useat muutkin tutkimukset ovat osoittaneet, että alkuvaiheessa kansakoulujen perustaminen hyödytti erityisesti talollisten ja muiden suhteellisen hyväosaisten ihmisten lapsia.³²⁴ Toisaalta on otettava huomioon, ettei läheskään kaikkien vuosien 1854–1880 parhaiden nurmolaisten lukijoiden ja kirjoittajien jälkeläisiä ole mahdollista jäljittää tutkimuskirjallisuuden tai Nurmon seurakunnan rippikirjojen avulla. Esimerkiksi kunnallislautakunnan puheenjohtaja ja kauppias Juho Petäjämäen kuusi vanhinta lasta kuoli nälkävuosien aikaisiin kulkutauteihin alle kolmen vuoden iässä eli ennen lukemaan oppimista. Pian tämän jälkeen Petäjämäki muutti Seinäjoelle vaimonsa kotitaloon, eikä hänen tai muiden perheenjäsenten tietoja näin ollen löydy esimerkiksi Nurmon seurakunnan rippikirjasta vuosilta 1881–1890.³²⁵

Rippikirjojen perusteella täysin lukutaidottomat ovat päätyneet Nurmossa varsin huonoon asemaan. Esimerkiksi ”tyhmyyden” vuoksi lukutaidoton itsellinen Johan

---

³²² Läntinen 1994, 500.

³²³ NSA, rippikirja 1868–1880, s. 135.

³²⁴ Kts. esim. Lahdes 1958, 204–210.

³²⁵ Luukko, Armas 1983, 239.

Stark³²⁶ sekä ”hidasjärkinen” Maria Juhontytär Ryssy³²⁷ näyttävät jääneen naimattomiksi ja lapsettomiksi. On vaikea sanoa, millainen heidän diagnoosinsa olisi nykypäivän lääketieteellisillä kriteereillä, mutta joka tapauksessa vaikuttaa siltä, että he ovat joutuneet eräänlaiseen negatiiviseen kierteeseen. Sairaus tai kehityshäiriö on estänyt heitä oppimasta lukemaan, mikä puolestaan on johtanut siihen, etteivät he ole voineet perustaa perhettä tai päästä julkisiin virkoihin. Erityisesti koulutustason kohotessa lukutaidon merkitys on kasvanut, mikä on saattanut asettaa heidät entistä heikompaan asemaan. Toisaalta sairaidenkaan lasten tulevaisuus ei Nurmossa ollut täysin toivoton, sillä 1880-luvulta lähtien vanhemmat saattoivat hakea kunnalta avustusta heidän kouluttamiseensa. Muutamia nurmolaisia opiskelikin tuolloin Kuopion sokeainkoulussa ja aistivallisten koulussa.³²⁸

Luku- ja kirjoitustaidon paranemisen myötä nurmolaisten riippuvuus papeista ja kirjureista väheni, kun he pystyivät itse lukemaan ja kirjoittamaan tekstejä omalla äidinkielellään eli suomeksi. Tämä ei kuitenkaan tarkoittanut sitä, etteikö pappeja tai uskontoa olisi enää Nurmossa arvostettu. Päinvastoin monet koulujen perustajista ja opettajista olivat myös hartaita uskovaisia ja seurakunnan luottamushenkilöitä. He eivät ajatelleet koulun olevan kirkon kilpailija, vaan pyrkivät siihen, että ne tukisivat toistensa tavoitteita.³²⁹ Albert Tallrothin kuoleman jälkeen myös Nurmon kirkkoherrat Berndt Söderman ja Isak Roos toimivat Kirkonkylän koulun johtokunnan puheenjohtajina, mikä kertoo siitä, että kirkon ja koulun yhteistyö jatkui tiiviinä 1900-luvun puolellakin.³³⁰

Vielä 1800-luvulla oli hyvin tyypillistä, että ihmiset omistivat vain muutamia kirjoja, kuten virsikirjan, katekismuksen ja almanakan.³³¹ Tilanne alkoi kuitenkin muuttua 1900-luvun alkupuolella lukutaidon yleistyessä. Opettaja Matti Luukko piti tuolloin Nurmossa

---

³²⁶ NSA, rippikirja 1861–1868, s. 273.

³²⁷ NSA, rippikirja 1868–1880, s. 351.

³²⁸ Läntinen 1994, 502.

³²⁹ Luukko, Kerttu 1974, 231.

³³⁰ Läntinen 1994, 532–533.

³³¹ Villstrand 2012, 228.

kirjakauppaa, jonka valikoimaan kuului muun muassa oppikirjoja ja muita koulussa tarvittavia välineitä.³³² Lisäksi lukutaidon yleistyminen johti Suomessa kirjastojen määrän voimakkaaseen kasvuun.³³³ Nurmossa ensimmäinen kirjasto perustettiin vuonna 1898 Kirkonkylän kansakoulun yhteyteen, ja aluksi sen hoitaminen oli opettaja Matti Pelttarin vastuulla. Vähitellen toimintaa ryhdyttiin laajentamaan, ja uusia kirjoja hankittiin esimerkiksi iltamien ja arpajaisten pitämisestä saaduilla rahoilla. Vaikka uskonnollista kirjallisuutta luettiin edelleen yleisesti, hankittiin kirjastoihin myös kaunokirjallisia teoksia.³³⁴

Ammattikentän monipuolistuminen joudutti omalta osaltaan luku- ja kirjoitustaidon paranemista. Vaikka valtaosa nurmolaisista sai vielä 1900-luvun alkuvuosikymmeninä elantonsa maanviljelyksestä ja siihen liittyvistä sivuelinkeinoista, omaksuttiin pitäjässä myös aivan uusia ammatteja. Koulun ohella esimerkiksi postissa tarvittiin aiempaa enemmän työntekijöitä, kun kirjeiden ja sanomalehtien määrä alkoi 1900-luvun alussa luku- ja kirjoitustaidon yleistyessä kasvaa. Hyvin suosittuja lehtiä Nurmossa olivat esimerkiksi kokoomuslainen Vaasa-lehti sekä maalaisliiton Ilkka. Koulujen ja postin lisäksi muun muassa kaupoissa ja pankeissa tarvittiin hyvän luku-, kirjoitus- ja laskutaidon omaavia ihmisiä.³³⁵

Kansallisen heräämisen myötä tavalliset ihmiset aktivoituivat ja ryhtyivät perustamaan erilaisia yhdistyksiä, kuten työväenyhdistyksiä, naisyhdistyksiä, raittiusseuroja, osuuskuntia, vapaapalokuntia sekä nuoriso- ja urheiluseuroja. Näiden yhdistysten tavoitteena oli ajaa jäsentensä etuja tai jotakin heille tärkeää asiaa, kuten raittiutta tai tasa-arvoa.³³⁶ Nurmossakin monien yhdistysten, kuten nuoriso- ja urheiluseurojen toiminta oli 1900-luvun alussa varsin vireää³³⁷. Myös näissä yhdistyksissä tarvittiin luku-

---

³³² Läntinen 1994, 557.

³³³ Mäkinen 2009, 34.

³³⁴ Läntinen 1994, 554–557.

³³⁵ Läntinen 1994, 405.

³³⁶ Alapuro & Stenius 1989, 8–12.

³³⁷ Läntinen 1994, 576.

ja kirjoitustaitoisia henkilöitä huolehtimaan esimerkiksi kokouspöytäkirjojen pitämisestä, talousarvion laatimisesta sekä erilaisten ohjelmanumeroiden toteuttamisesta. Varsin monien yhdistysten johdossa olikin sivistyneitä ja koulutettuja henkilöitä, kuten kansakoulunopettajia. Esimerkiksi opettaja Matti Pelttari ja ylioppilas lisäksi Katila olivat aktiivisesti mukana Nurmon nuorisoseuran toiminnassa. Raittiusseuran johtokuntaan puolestaan kuuluivat 1900-luvun alussa muun muassa Mikko Jaskari (nuorempi) sekä opettaja Matti Luukko.³³⁸

---

³³⁸ Läntinen 1994, 567–570.

5 JOHTOPÄÄTÖKSET

Nurmon kappeliseurakunnan olot olivat 1800-luvun puolivälissä varsin kaoottiset. Väkivaltaisuudet, varkaudet ja alkoholinkäyttö lisääntyivät, eikä esivallalla ollut riittäviä keinoja tilanteen hillitsemiseksi. Ongelmaa pahensi se, etteivät rikoksiin sortuneet ainoastaan puukkojunkkarit, vaan myös monet muut nurmolaiset. Jopa muutamia kunnan ja seurakunnan merkkihenkilöitä, kuten lautamiehiä ja lukkareita, sakotettiin käräjillä juopumuksesta. Tällaisena aikana seurakunta olisi kaivannut vahvaa ja määrätietoista johtajaa, mutta valitettavasti kappalainen Henrik Linderoos ei näitä ehtoja täyttänyt. Sen sijaan hän itse näytti nurmolaisille huonoa esimerkkiä juopottelemalla ja laiminlyömällä tehtäviään, kuten jumalanpalvelusten ja rippikoulun pitämistä sekä kinkerikuulusteluja. Tästä syystä onkin ymmärrettävää, että nurmolaisten sivistystaso oli vielä 1800-luvun puolivälissä varsin alhainen. Esimerkiksi Nurmossa vuonna 1852 vierailut piispa Edward Bergenheim totesi lausunnossaan seuraavasti: *”Kolmena viimeisenä vuonna rippikoulua käyneiden sisäluku on välttävä, ulkoluku heikko ja käsityskyky kehittymätön.”*³³⁹

Häjiilyn pahin vaihe päättyi Nurmossa 1860-luvulla, jolloin esimerkiksi pahoinpitelyjen määrä väheni romahdusmaisesti. Nälkävuosien jälkeen yhteiskunnalliset olot alkoivat muutenkin kehittyä voimakkaasti, kun Nurmoon perustettiin oma kunnallishallinto. Maallisten ja hengellisten asioiden hoito erotettiin tuolloin toisistaan, joskin käytännössä samat henkilöt käyttivät usein valtaa sekä kunnassa että seurakunnassa. Eräs tällainen mahtimies oli ”Nurmon piispana” tunnettu Albert Tallroth, joka valittiin seurakunnan kappalaiseksi vuonna 1872. Hän ryhtyi määrätietoisesti kehittämään rippikoulu- ja pyhäkoulutyötä sekä kiertokoulua, minkä lisäksi hän oli yksi kansakoulun innokkaimmista kannattajista Nurmossa. Muutosten toteuttaminen oli kuitenkin työlästä, sillä esimerkiksi koulun perustaminen edellytti kuntalaisten mielipiteiden

---

³³⁹ Edward Bergenheimin lausuntoa lainattu teoksessa Luukko, Armas 1983, 467.

muokkaamista, rahallisen pääoman keräämistä ja monia muita valmisteluja.³⁴⁰ Koska hallinnolliset muutokset vaikuttivat ihmisten todelliseen osaamistasoon melko hitaasti, olen tässä tutkielmassa analysoinut pitkäköö ajanjaksoa 1850-luvulta 1880-luvulle ja paikoin jopa 1900-luvulle saakka.

Tutkimuksessani selvisi ensinnäkin, että luku- ja kirjoitustaito kehittyivät Nurmossa eriaikaisesti ja pitkälti myös eri syistä. Lukutaitoa oli opetettu Ruotsin valtakunnassa kansalle jo 1600-luvulla, sillä luterilaisen kirkon tavoitteena oli, että seurakuntalaiset voisivat itse tutustua *Raamatun* teksteihin. Tutkimallani ajanjaksolla kirkko ja maallinen hallinto olivat kiinteästi kytköksissä toisiinsa, ja lukutaito oli ehtona rippikoulun läpäisemiselle ja ehtoolliselle osallistumiselle, jotka puolestaan olivat avioliiton solmimisen, kummiksi pääsyn sekä julkisen viran saamisen edellytyksiä. Näin ollen lukutaidon opetteleminen ei ollut vapaaehtoista, vaan eräänlainen ylhäältäpäin saneltu välttämättömyys. Sen sijaan kirjoitustaidolla ei ollut vastaavaa uskonnollista merkitystä, eivätkä papit pitäneet sen opettamista kovinkaan tarpeellisena. Kirjoitustaito alkoikin yleistyä vasta 1800-luvun lopulla, jolloin vastuu kansanopetuksen järjestämisestä siirrettiin kirkolta kunnille. Maallisen hallinnon näkökulmasta oli huomattavasti hyödyllisempää opettaa ihmisille kirjoitustaitoa kuin uskonnollisia opinkappaleita. Usein kirjoitustaidon hankkimiseen liittyi myös henkilökohtaisia motiiveja, sillä esimerkiksi nurmolaiset Mikko Jaskari, Juho Teppo ja Matti Saranpää onnistuivat saavuttamaan sen avulla valtaa, rahaa ja arvostusta.

Rippikirjojen perusteella nurmolaisten sisälukutaito kohentui vuosien 1854 ja 1880 välillä selvästi. Erityisesti nuorten ikäluokkien taidot parantuivat, mikä onkin varsin looginen tutkimustulos, sillä rippikoulussa ja kiertokoulussa tehdyt uudistukset vaikuttivat luonnollisesti eniten heidän lukutaitoonsa. Sen sijaan yli 65-vuotiaiden lukutaidossa ei tutkimallani aikavälillä tapahtunut juuri minkäänlaista muutosta. Tämä

---

³⁴⁰ Luukko, Kerttu 1974, 230–234.

johtunee siitä, ettei ikäihmisten kouluttamiseen kiinnitetty juurikaan huomiota eikä koululaitoksen uudistaminen ainakaan suoranaisesti hyödyttänyt heitä. Toisaalta samassa asuinpaikassa pysyneitä vanhuksia ei yleensä kuulusteltu kinkereillä yhtä tarkasti kuin nuoria seurakuntalaisia. Näin ollen heidän lukutaitomerkintöjään ei välttämättä muutettu, vaikka jonkinlaista kehitystä tai taantumusta olisikin tapahtunut.

Rippikirjojen mukaan nurmolaiset naiset olivat vuosina 1854–1880 selvästi miehiä parempia lukijoita. Tämä johtunee osittain siitä, että Nurmossa ei ollut tutkimallani ajanjaksolla kansakouluja, vaan lukutaitoa opetettiin lähinnä rippikoulussa, joka sekä tyttöjen että poikien oli suoritettava voidakseen mennä naimisiin. Myös kiertokouluun osallistui Nurmossa suunnilleen yhtä paljon tyttöjä ja poikia. Naisten lukutaidon paremmuutta voidaan lisäksi selittää motivaatioon liittyvillä seikoilla. Perinteisessä suomalaisessa maatalousyhteiskunnassa miehet eivät välttämättä tavoitelleet sivistystä tai lukutaitoa, vaan esimerkiksi fyysistä voimaa, karismaa tai rohkeutta. Koulutustason kohotessa tällaisten ominaisuuksien merkitys alkoi vähentyä, ja yhteisöjen johtoon nousivat entistä useammin koulutetut, luku- ja kirjoitustaitoiset ihmiset.³⁴¹ Naiset eivät kuitenkaan välttämättä päässeet hyödyntämään hyvää lukutaitoaan kodin ulkopuolella, sillä lähtökohtaisesti heidän juridinen ja poliittinen asemansa oli merkittävästi heikompi kuin miesten.³⁴²

Talolliset olivat vuosina 1854–1880 parempia lukijoita kuin alempiin sosiaaliryhmiin kuuluneet nurmolaiset. Tämä on varsin loogista, sillä korkeassa yhteiskunnallisessa asemassa olleet henkilöt saattoivat tarvita lukutaitoa esimerkiksi luottamustoimissaan. Lisäksi heillä oli muita paremmat taloudelliset mahdollisuudet kirjojen hankkimiseen. Sosiaaliryhmien väliset osaamiserot eivät kuitenkaan rippikirjojen perusteella olleet Nurmossa kovin suuria, mikä johtunee siitä, että kirkollinen kansanopetus oli suunnattu kaikkien sosiaaliryhmien edustajille. Kansakoulun perustamisen jälkeen talollisten

---

³⁴¹ Laine, Esko & Laine, Tuija 2010, 264–265.

³⁴² Karonen 2002, 22.

etumatka muihin kasvoi selvästi, sillä alkuvaiheessa yli 70 % Nurmon kirkonkylän kansakoululaisista oli talollisten lapsia.³⁴³ Torpparit ja palkolliset olivat tutkimieni rippikirjojen perusteella suunnilleen yhtä hyviä lukijoita, mitä selittänee ainakin se, että heidän sosiaalinen taustansa oli usein varsin samankaltainen. Molempien joukossa oli paljon talollisten lapsia, ja valtaosa torppareista oli nuorempana työskennellyt palkollisina. Heikoin lukutaito näyttää olleen mäkitupalaisilla ja itsellisillä, mikä onkin varsin odotuksenmukainen tutkimustulos. Heidän joukkoonsa on nimittäin laskettu esimerkiksi vaivaiset, työkyvyttömät ja toisten hyväntekeväisyyden varassa elävät ihmiset. Tällaiset henkilöt olivat usein huonoja lukijoita tai täysin lukutaidottomia.

Tutkimallani ajanjaksolla Nurmo oli jaettu viiteen kinkerikuntaan, jotka toimivat myös maallisen hallinnon rajoina, sillä muun muassa kiertokoulupiirit määräytyivät niiden mukaan. Parhaat lukijat löytyivät rippikirjojen perusteella kirkonkylästä, niin sanotusta toisesta kinkerikunnasta. Tulos on varsin ennalta-arvattava, sillä kyseisellä alueella asuivat esimerkiksi papit ja lukkarit, joiden perheenjäsenten lukutaito oli selvästi keskivertoa parempi. Toisen kinkerikunnan asukkailla oli lyhyin matka Nurmon kirkkoon, jossa järjestettiin Niilo Kustaa Malmbergin johdolla tavauskoulua. Lisäksi kiertokoulu toimi kirkonkylässä nälkävuosista huolimatta, vaikka se kaikissa muissa kinkerikunnissa hetkellisesti lakkautettiin. Heikoin lukutaito oli ymmärrettävästi viidennen kinkerikunnan asukkailla, joiden kodit sijaitsivat kauimpana Nurmon kirkonkylästä. Toisaalta myös syrjäseuduilla asui yksittäisiä henkilöitä ja perheitä, joiden lukutaito oli erinomaisella tasolla. Tutkimusaineiston perusteella vaikuttaakin siltä, että hyvä lukutaito kasautui usein samoihin perheisiin. Tämä viittaa siihen, että lukemisesta innostuneet vanhemmat halusivat opettaa kyseisen taidon kunnolla myös lapsilleen.

Konseptituomiokirjojen liitteiden perusteella nurmolaisien kirjoitustaito oli tutkimallani ajanjaksolla varsin heikko. Vuosina 1850 ja 1860 kaikki nurmolaisia koskevat

---

³⁴³ Luukko, Kerttu 1974, 233.

tuomiokirjojen liitteet olivat pappien, lukkarien tai pitäjänkirjurien laatimia. Valtaosa nurmolaisista ei ilmeisesti tuolloin osannut kirjoittaa edes nimeään, vaan he käyttivät allekirjoitusten sijaan puumerkkejä. Kirjoitustaito alkoi hiljalleen yleistyä Nurmossa 1860-luvulla tai ainakin se muuttui tuolloin aiempaa julkisemmaksi. Muutos oli kytköksissä siihen, että Nurmoon perustettiin vuonna 1868 oma kunnallishallinto. Sen myötä Lapuan pitäjänkirjurin toimi lakkautettiin ja nurmolaisten täytyi itse ryhtyä huolehtimaan esimerkiksi kokouspöytäkirjojen ja virallisten kirjeiden laatimisesta. Monet 1870- ja 1880-luvun parhaista kirjoittajista olivatkin kunnan ja seurakunnan luottamusmiehiä, jotka pystyivät kirjoitustaitonsa ansiosta hoitamaan nurmolaisten yhteisiä asioita. Laajemmin kirjoitustaito alkoi kuitenkin yleistyä vasta vuosisadan lopulla, kun kirjoittamista alettiin opettaa kiertokoulussa ja Nurmon ensimmäisissä kansakouluissa.

Aiheidensa puolesta nurmolaisten itse kirjoittamat asiakirjat eivät eroa pappien, lukkarien ja pitäjänkirjurien laatimista teksteistä. Kaikkien ryhmien kirjoituksissa yleisimpiä aiheita ovat talouteen liittyvät anomukset, riidat ja valitukset. Merkittävä ero on kuitenkin se, että pappien kirjoitukset ovat ruotsinkielisiä, kun taas muut ovat kirjoittaneet suomeksi. Tutkimallani ajanjaksolla suomenkielisten asiakirjojen määrä tuomiokirja-aineistossa kasvaa merkittävästi, mikä lienee yhteydessä 1800-luvulla vaikuttaneeseen suomenmielisyyteen sekä kansan kirjoitustaidon paranemiseen. Nurmolaiset ovat esimerkiksi useimmiten kirjoittaneet nimensä suomenkieliseen muotoon, kun taas rippikirjoissa ja muissa pappien laatimissa teksteissä käytetään ruotsinkielisiä nimiä. Nurmolaisten itse kirjoittamille asiakirjoille on leimallista murre sanojen käyttö, minkä lisäksi heidän teksteissään esiintyy jonkin verran kirjoitusvirheitä. Tutkimani tuomiokirja-aineisto on kuitenkin sikäli ongelmallinen, ettei se kerro juuri mitään esimerkiksi naisten kirjoitustaidosta. Tämä johtuu siitä, että leskiä lukuun ottamatta naiset olivat holhouksenalaisia, eivätkä he näin ollen päässeet edustamaan itseään käräjille.

Voidaan väittää, että hyvä luku- ja kirjoitustaito tarjosivat nurmolaisille mahdollisuuden kohentaa asemaansa paikallisyhteisössä ja joissakin tapauksissa jopa valtakunnallisesti. Erityisesti kirjoitustaito oli 1800-luvun lopulla harvinaisuus, joka erotti tavallisen kansan ylempien säätyjen edustajista. Mikäli esimerkiksi talonpoika tai torppari oppi kirjoittamaan, hän saattoi saavuttaa sosiaaliryhmälleen poikkeuksellista vaikutusvaltaa ja arvostusta.³⁴⁴ Melko usein tällaiset ominaisuudet näyttivät periytyneen sukupolvelta toiselle, joskin lahjakkuuden ohella myös varakkuus ja korkea sosiaalinen asema korreloivat monissa tapauksissa vaikutusvallan kanssa. Lukutaidottomat puolestaan joutuivat usein negatiiviseen kierteeseen, jossa fyysiset, psyykkiset ja sosiaaliset ongelmat alkoivat kasautua. Vaikeuksien perimmäisenä syynä oli usein jokin sairaus tai vamma, joka johti siihen, ettei ihminen oppinut lukemaan eikä näin ollen myöskään päässyt naimisiin tai julkisiin virkoihin. Poikkeuksiakin toki löytyy, sillä osa 1800-luvun kirjoitustaitoisista nurmolaisista jäi varsin vaatimattomaan asemaan, kun taas muutamille näkö- ja kuulovammaisille tarjoutui mahdollisuus päästä opiskelemaan muille paikkakunnille niin sanottuihin aistivallisten kouluihin.

Nurmossa tapahtui 1800-luvun jälkipuoliskolla merkittävää yhteiskunnallista kehitystä, joka vaikutti myönteisesti ihmisten luku- ja kirjoitustaitoon. Vuosisadan puolivälissä seurakunta oli vielä hyvin takapajuinen, eivätkä edes sen johtohenkilöt kyenneet hoitamaan tehtäviään kunnolla. Epävarmuutta lisäsivät häjyt, joiden hillitsemiseen esivallalla ei ollut riittävän järeitä keinoja. Oman kunnallishallinnon perustaminen tammikuussa 1868 sekä uuden tarmokkaan kappalaisen Albert Tallrothin tulo seurakuntaan vuonna 1872 merkitsivät kuitenkin suurta käännekohtaa Nurmon historiassa. Kansanopetusta ryhdyttiin kehittämään voimakkaasti, ja hiljalleen myös ihmisten luku- ja kirjoitustaito alkoivat kohentua. Niinpä onkin täysin ymmärrettävää, että Tallrothin käsitys nurmolaisista muuttui tulikivenkatkuisen vaalisaarnan jälkeen huomattavasti myönteisemmäksi. Ulkopuolisille arvostelijoille hän saattoi jopa puolustaa seurakuntaansa kehaisemalla: *”Nurmo paranee päivä päivältä.”*³⁴⁵

---

³⁴⁴ Kaarninen 2014, 280.

³⁴⁵ Takala 1965, 70.

LÄHTEET

Alkuperäislähteet

Kansallisarkisto (KA), Vaasa

Alavuden tuomiokunnan Lapuan kärjäkunnan varsinaisiasiain pöytäkirjat 1880: C4a:22.

Alavuden tuomiokunnan Lapuan kärjäkunnan varsinaisiasiain pöytäkirjat 1870: C4a:12.

Keski-Pohjanmaan alisen tuomiokunnan Lapuan kärjäkunnan varsinais- ja ilmoitusasian pöytäkirjat 1860: C2a:102–103.

Keski-Pohjanmaan alisen tuomiokunnan Lapuan kärjäkunnan varsinais- ja ilmoitusasian pöytäkirjat 1850: C2a:81–82.

Nurmon seurakunta

Nurmon seurakunnan arkisto (NSA)

Pää- ja rippikirjat

Rippikirja IAa:8 (1854–1861)

<https://astia.narc.fi/astiaUi/unitinfo.php?unitId=1600367.KA&base=digi> Viitattu 28.4.2021.

Rippikirja IAa:10 (1862–1868)

<https://astia.narc.fi/astiaUi/unitinfo.php?unitId=1600369.KA&base=digi> Viitattu 28.4.2021.

Rippikirja IAa:12 (1868–1880)

<https://astia.narc.fi/astiaUi/unitinfo.php?unitId=3171015.KA&base=digi> Viitattu 28.4.2021.

Rippikirja IAa:14 (1881–1890)

<https://astia.narc.fi/astiaUi/unitinfo.php?unitId=3171017.KA&base=digi> Viitattu 28.4.2021.

Tutkimuskirjallisuus

Ahtiainen, Pekka & Tervonen, Jussi (2010), ”Paikallishistorian kaavan pitkä kaari ja tulevan akateemikon kriittinen katse”. Teoksessa Ahtiainen, Pekka, Tervonen, Jussi & Teräs, Kari (toim.), *Kaikella on paikkansa. Uuden paikallishistorian suuntaviivoja*. Tampere: Vastapaino, s. 27–90.

Ala-Kulju, Reino, Lahdensuo, Jalo, Laukkonen, Ilmari, Leinonen, Artturi, Rantoja, Waldemar, Toivonen, Anna-Leena, Tuomaala, Väinö & Vuorinen, Viljo (toim.) (1963), *Eteläpohjalaisia elämäkertoja*: [1], A-L. Vaasa: Etelä-Pohjanmaan maakuntaliitto.

Ala-Kulju, Reino, Lahdensuo, Jalo, Laukkonen, Ilmari, Leinonen, Artturi, Rantoja, Waldemar, Toivonen, Anna-Leena, Tuomaala, Väinö & Vuorinen, Viljo (toim.) (1965), *Eteläpohjalaisia elämäkertoja*: [2], M-Ö. Vaasa: Etelä-Pohjanmaan maakuntaliitto.

Ala-Könni, Erkki (1974), "Nurmon herännäisveisuu". Teoksessa Kivisaari, Vuokko (toim.), *Nurmon kirja*. Tampereen yliopiston kansaperinteen laitoksen julkaisu 2. Nurmo: Nurmo-Seura, s. 191–225.

Alamäki, Päivi (1996), "Rippikirjat lukutaitotutkimuksessa: esimerkkinä Karstulan kappeliseurakunta". Teoksessa Roiko-Jokela, Heikki & Pitkänen, Timo (toim.) *Kirkonkirjat paikallisyhteisön kuvaajina*. Jyväskylän historiallinen arkisto: Jyväskylä.

Alapuro, Risto (2010), "Sosiologia, historia ja paikallishistoria". Teoksessa Ahtiainen, Pekka, Tervonen, Jussi & Teräs, Kari (toim.), *Kaikella on paikkansa*. Uuden paikallishistorian suuntaviivoja. Tampere: Vastapaino, 149–162.

Alapuro, Risto, Liikanen, Ilkka, Smeds, Kerstin & Stenius, Henrik (toim.) (1987), *Kansa liikkeessä*. Helsinki: Kirjayhtymä.

Bergh, Edv (1884), *Neuwonantaja lakiasioissa joka miehelle*. Helsinki: G. W. Edlund.

Einonen, Piia & Karonen, Petri (toim.) (2002), *Arjen valta*. Suomalaisen yhteiskunnan patriarkaalista järjestyksestä myöhäiskeskiajalta teollistumisen kynnykselle (v. 1450–1860). Helsinki: SKS.

Engman, Max (2018), *Kielikysymys: Suomenruotsalaisuuden synty 1812–1922*. Helsinki: Svenska litteratursällskapet i Finland.

Halila, Aimo (1949), *Suomen kansakoululaitoksen historia 1: Kansanopetus ennen kansakoulua ja kansakoululaitoksen synty*. Porvoo: Helsinki: WSOY.

Hanska, Jussi, Vainio-Korhonen, Kirsi & Rahikainen, Marjatta (2010), "Johdanto". Teoksessa: Hanska, Jussi & Vainio-Korhonen Kirsi (toim.), *Huoneentaulun maailma. Kasvatus ja koulutus Suomessa keskiajalta 1860-luvulle*. Helsinki: SKS, 12–16.

Happonen, Päivi (2009), *Kaksi todellisuutta? Kirkonkirjat ja henkikirjat Sortavalan kaupungin väestöllisen profiilin kuvaajina 1800-luvun alusta vuoteen 1940*. Väitöskirja. Joensuun yliopisto. yhteiskunta- ja aluetieteiden tiedekunta. Joensuu: Joensuun yliopistopaino.

Heikinmäki, Maija-Liisa, Kallio, Reino, Kojonen, Eero & Ranta, Raimo (toim.) (1988), *Etelä-Pohjanmaan historia V. Autonomian kausi 1809–1917*. Seinäjoki: Etelä-Pohjanmaan maakuntaliitto.

Heikkilä, Markku & Seppo, Juha (1987), "Uskonnollinen liike, esivalta & maailma". Teoksessa Alapuro, Risto, Liikanen, Ilkka, Smeds, Kerstin & Stenius, Henrik (toim.) *Kansa liikkeessä*. Helsinki: Kirjayhtymä oy, 70–90.

Heikkilä, Tuomas (toim.) (2010), *Kirjallinen kulttuuri keskiajan Suomessa*. Helsinki: SKS.

- Heininen, Simo & Heikkilä, Markku (2005), Suomen kirkkohistoria. Helsinki: Edita.
- Helsingius, Gustaf Adolf (1927), Hågkomster. Helsinki: Söderström.
- Hemmer, Ragnar (1950), Suomen oikeushistorian oppikirja 1. Oikeuslähteiden, rikosoikeuden, prosessioikeuden ja ulosottotoimen historia pääpiirteittäin. Suomalaisen lakimiesyhdistyksen julkaisuja: B-sarja: N:o 46. Porvoo: Helsinki: WSOY.
- Hemminki, Tiina (2014), Vauraus, luotto, luottamus: talonpoikien lainasuhteet Pohjanlahden molemmin puolin 1796–1830. Väitöskirja. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Huovila, Marja, Liskola, Pirkko & Piilahti, Kari-Matti (2009), Sukututkimuksen käsikirja. Helsinki: WSOY.
- Jalava, Marja (2011), ”Kansanopetuksen suuri murros ja 1860-luvun väittely kansakoulusta”. Teoksessa: Heikkinen, Anja & Leino-Kaukiainen, Pirkko (toim.), Valistus ja koulunpenkki. Kasvatus ja koulutus Suomessa 1860-luvulta 1960-luvulle. Helsinki: SKS, 74–94.
- Johansson, Egil (2002), ”Baptism and the pastoral codes. A key to the classic European population records.” *Forskningsarkivet i Umeå*. No. 50/2002, 35–39. Umeå: Umeå universitet.
- Johansson Egil (1972), En studie med kvantitativa metoder av folkundervisningen i Bygdeå socken 1845–1873. *Akademiska avhandlingar vid Pedagogiska institutionen*. Umeå: Umeå universitet.
- Johansson, Egil (1969), Kvantitativa studier av alfabetiseringen i Sverige. Exempel på källmaterial, metoder och resultat. *Pedagogiska rapporter Umeå*. No. 7/1969. Umeå: Umeå universitet.
- Junnila, Heikki (2009), Ruutimakasiinista Lakeuden ristiin. Seinäjoen seurakunnan historia 1863–2004. Seinäjoen seurakunta: Seinäjoki.
- Jutikkala, Eino (2003), ”Tilalliset ja tilattomat”. Teoksessa Rasila, Viljo, Jutikkala, Eino & Mäkelä-Alitalo, Anneli (toim.) Suomen maatalouden historia. Perinteisen maatalouden aika esihistoriasta 1870-luvulle. Helsinki: SKS, 447–457.
- Jyränki, Juulia (2010), ”Sukupuolten tasa-arvoa koskeva lainsäädäntö Suomessa”. Teoksessa Saresma, Tuija, Rossi, Leena-Maija & Juvonen, Tuula (toim.), Käsikirja sukupuoleen. Tampere: Vastapaino, 307–314.
- Kaarninen, Mervi (2014), ”Suomen kansa opin tiellä”. Teoksessa Karonen, Petri & Räihä, Antti (toim.), Kansallisten instituutioiden muotoutuminen. Suomalainen historiakuva Oma Maa -kirjasarjassa 1900–1960. Helsinki: SKS, 276–304.
- Kalela, Jorma (2000), Historiantutkimus ja historia. Helsinki: Gaudeamus.
- Kallio, Reino (1982), Pohjanmaan suomenkielisten kylien oltermannihallinto: Tutkimus vuoden 1742 kyläjärjestysohjeen toteuttamisesta. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Karonen, Petri (2002), ”Johdanto: moninainen patriarkalisuus – normien ja käytäntöjen solmukohdat”. Teoksessa Einonen, Piia & Karonen, Petri (toim.), Arjen valta. Suomalaisen yhteiskunnan patriarkalisesta järjestyksestä myöhäiskeskiajalta teollistumisen kynnykselle (v. 1450–1860). Helsinki: SKS, 10–23.

- Karonen, Petri (2007), "Perspektiv och metoder inom domboksforskningen i Sverige och Finland cirka 1990–2005." In: Lönnroth, Harry (red. av) *Domboken som filologiskt och historiskt forskningsobjekt*. Nordiska texter och undersökningar 30, 25–43.
- Karonen, Petri & Rähkä, Antti (toim.) (2014), *Kansallisten instituutioiden muotoutuminen. Suomalainen historiakuva Oma maa -kirjasarjassa 1900–1960*. Helsinki: SKS.
- Karskela, Sirkka (1987), *Sukututkijan tietokirja*. Turku: S. Karskela.
- Karskela, Sirkka (1992), "Suomen oikeuslaitoksen asiakirjat". Teoksessa Putkonen, Marja-Liisa & Engman, Max (toim.), *Selvitä sukusi – tietoa sukututkijalle*. Helsinki: Sukuseurojen keskusliitto ry, 210–228.
- Karttunen, Mauno Olavi (1972), *Lapuan satavuotias kansakoulu*. Seinäjoki: Ilkan kirjapaino.
- Kauppinen, Merja & Marjanen, Jukka (2020), *Millaista on yhdeksäsluokkalaisten kielellinen osaaminen? Suomen kielen ja kirjallisuuden oppimistulokset perusopetuksen päättövaiheessa 2019*. Helsinki: Kansallinen koulutuksen arviointikeskus.
- Kauranen, Kaisa (2013), "Mitä ja miksi kansa kirjoitti?". Teoksessa Laitinen, Lea & Mikkola, Kati (toim.), *Kynällä kyntäjät. Kansan kirjallistuminen 1800-luvun Suomessa*. Helsinki: SKS, s. 19–54.
- Koivusalo, Esko, Leisiö, Timo, Peltonen, Martti, Rantatupa, Heikki, Salokangas, Raimo, Seppo, Juha & Ylikangas, Heikki (toim.) (1987), *Etelä-Pohjanmaan historia VI. Autonomian kausi 1809–1917*. Seinäjoki: Etelä-Pohjanmaan maakuntaliitto.
- Koskivirta, Anu (2001), *Sisäinen vihollinen. Henkirikos ja kontrolli Pohjois-Savossa ja Karjalassa Ruotsin vallan ajan viimeisinä vuosikymmeninä*. Väitöskirja. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Kotilainen, Sofia (2008), *Suvun nimissä. Nimenannon käytännöt Sisä-Suomessa 1700-luvun alusta 1950-luvulle*. Väitöskirja. Jyväskylän yliopisto, humanistinen tiedekunta. Helsinki: SKS.
- Kuvaja, Christer, Rantanen, Arja & Viistrand, Nils Erik (2007), "Språk, självbild och kommunikation i Finland 1750–1850." Teoksessa Kangas, Olli & Kangasharju, Helena (toim.) *Ordens makt och maktens ord*. Helsingfors: Svenska Litteratursällskapet i Finland, 33–114.
- Lahdes, Erkki (1958), *Ahlmanin pitäjänkoulut. Kansakoulun edeltäjät Tampereen ympäristössä*. Tampere: Tampereen kirjapaino-osakeyhtiö.
- Laine, Esko & Laine, Tuija (2010) "Kirkollinen kansanopetus". Teoksessa Hanska, Jussi & Vainio-Korhonen, Kirsi (toim.) *Huoneentaulun maailma. Kasvatus ja koulutus Suomessa keskiajalta 1860-luvulle*. SKS: Helsinki s. 258–312.
- Lehikoinen, Laila & Kiuru, Silva (1991), *Kirjasuomen kehitys*. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- Lehtinen, Erkki & Luho, Ville (1963), *Lapuan historia I. Esihistoriallisesta ajasta Suomen sotaan*. Vaasa: Lapuan kunta ja seurakunta.
- Lehtinen, Erkki (1984), *Lapuan historia II. Suomen sodasta pitäjäkauden loppuun*. Lapua: Lapuan kaupunki.

- Leino-Kaukiainen, Pirkko (1989), ”Suomen kielen käytön yleistymisen”. Teoksessa Tommila, Päiviö & Pohls, Maritta (toim.) Herää Suomi. Suomalaisuusliikkeen historia. Kuopio: Kustannuskiila, 329–348.
- Lindmark, Daniel (1995), Uppfostran, undervisning, upplysning: linjer i svensk folkundervisning före folkskolan. Umeå: Institutionen för religionsvetenskap. Umeå universitet.
- Luukko, Armas (1983), Nurmon historia I. Historiallisen asutuksen alusta kunnallishallinnon perustamiseen. Nurmo: Nurmon kunta.
- Luukko, Kerttu (1974), ”Nurmon kansakoululaitoksen vaiheita.” Teoksessa Kivisaari, Vuokko (toim.), Nurmon kirja. Tampereen yliopiston kansaperinteen laitoksen julkaisu 2. Nurmo: Nurmo-Seura, s. 227–255.
- Läntinen, Aarre (1994), Nurmon historia II. Aika kunnallishallinnon perustamisesta toisen maailmansodan päättymiseen. Nurmo: Nurmon kunta.
- Miettinen, Riikka & Viitaniemi, Ella (toim.) (2018), Reunamailla. Tilattomat Länsi-Suomen maaseudulla 1600–1800. Helsinki: SKS.
- Miettinen, Tiina (2012), Ihanteista irrallaan. Hämeen maaseudun nainen osana perhettä ja asiakirjoja 1600-luvun alusta 1800-luvun alkuun. Väitöskirja. Tampereen yliopisto, yhteiskunta- ja kulttuuritieteiden yksikkö. Tampere: Tampere University Press.
- Murtorinne, Eino (1992), Suomen kirkon historia 3. Autonomian kausi 1809–1899. Porvoo: Helsinki: WSOY.
- Myllyntaus, Timo (1991), ”Luku- ja kirjoitustaito teollistuvassa Suomessa – tilastoharhako?” Teoksessa Historiallinen aikakauskirja 1991 no 2. Helsinki: SKS, s. 116–121.
- Mäkinen Ilkka (2009), ”Kirjasto fennomaanien kansansivistysohjelmassa”. Teoksessa Mäkinen, Ilkka (toim.) Suomen yleisten kirjastojen historia. Helsinki: BTJ, s. 151–213.
- Nurmi, Jari-Erik, Ahonen, Timo, Lyytinen, Heikki, Lyytinen, Paula, Pulkkinen, Lea, Ruoppila, Isto (2014), Ihmisen psykologinen kehitys. Jyväskylä: PS-kustannus.
- Orrman, Eljas & Pispala, Elisa (toim.) (1994), Suomen historian asiakirjalähteet.
- Peltonen, Matti (1999), Mikrohistoriasta. Helsinki: Gaudeamus.
- Peltonen, Matti (1992), Talolliset ja torpparit. Vuosisadan vaihteen maatalouskysymys Suomessa. Helsinki: SHS.
- Peltonen, Matti (2010), ”Voisiko paikallishistorian käsittää toisin? Kylätutkimus, muistitieto ja uusi mikrohistoria.” Teoksessa Ahtiainen, Pekka, Tervonen, Jussi & Teräs, Kari (toim.), Kaikella on paikkansa. Uuden paikallishistorian suuntaviivoja. Tampere: Vastapaino, 129–147.
- Rahikainen, Marjatta (2011), ”Omat lapset, vieraat lapset, kerjäläislapset”. Teoksessa Hanska, Jussi & Vainio-Korhonen Kirsi (toim.), Huoneentaulun maailma. Kasvatus ja koulutus Suomessa keskiajalta 1860-luvulle. Helsinki: SKS, 313–355.
- Rantanen, Arja (2008), ”Pohjanmaan pitäjänkirjurit”. Teoksessa Kasvatus & Aika 3 (2) 2008, 81–88.

- Rantanen, Arja (2014), *Pennförare i periferin. Österbottniska sockenskrivare 1721–1868*. Doktorsavhandling. Åbo Akademi, humanistiska fakulteten. Åbo: Åbo Akademis förlag.
- Rasila, Viljo (2003), ”Suomalainen yhteiskunta 1865”. Teoksessa Suomen maatalouden historia. Perinteisen maatalouden aika esihistoriasta 1870-luvulle. Helsinki: SKS, s. 451–452.
- Rasila, Viljo, Jutikkala, Eino & Mäkelä-Alitalo, Anneli (toim.) (2003) Suomen maatalouden historia. Perinteisen maatalouden aika esihistoriasta 1870-luvulle. Helsinki: SKS.
- Rasila, Viljo (2003), ”Torpparijärjestelmä”. Teoksessa Rasila, Viljo, Jutikkala, Eino & Mäkelä-Alitalo, Anneli (toim.) (2003) Suomen maatalouden historia. Perinteisen maatalouden aika esihistoriasta 1870-luvulle. Helsinki: SKS, 365–384.
- Renvall, Pentti (1983), *Nykyajan historiantutkimus*. Porvoo : Helsinki : Juva : WSOY.
- Saarenheimo, Juhani (1994), ”Tuomioistuinten asiakirjat”. Teoksessa: Orrman, Eljas & Pispala, Elisa (toim.), Suomen historian asiakirjalähteet. Helsinki: WSOY, 151–167.
- Salo, Jussi (1975), ”Elämän varjoja. Nurmon rikostilastoa 1800-luvulta.” Teoksessa Kivisaari, Vuokko (toim.), Nurmon kirja. Tampereen yliopiston kansaperinteen laitoksen julkaisu 2. Nurmo: Nurmoo-Seura, 455–474.
- Sandelin, Gustaf (1974), ”Loukon talon vaiheita”. Teoksessa Kivisaari, Vuokko (toim.), Nurmon kirja. Tampereen yliopiston kansaperinteen julkaisu 2. Nurmo: Nurmoo-Seura, 103–132.
- Soikkanen, Hannu (1966), *Kunnallinen itsehallinto kansanvallan perusta. Maalaiskuntien itsehallinnon historia*. Helsinki: Maalaiskuntien liitto.
- Takala, Iikka (1965), *Nurmon seurakunnan vaiheita*. Nurmo: Nurmon seurakunta.
- Tommila Päiviö (1989), ”Mitä oli olla suomalainen 1800-luvun alkupuolella”. Teoksessa Tommila, Päiviö & Pohls, Maritta (toim.), *Herää Suomi. Suomalaisuusliikkeen historia*. Kuopio: Kustannuskiila.
- Trapp, Robert (1833), *Den unge juristen, eller Juridisk handbok för medborgare af alla klasser i Finland. Ett alfabetiskt ordnadtt sammandrag af wigtigare lagrum, stadgar och författningar, hwilkas kännedom är den enskilte medborgaren, för wårdandet af hans angelägenheter, nödig; jemte formulär till dithörande akter och dokumenter*. Helsingfors: A. W. Gröndahl.
- Trapp, Robert & Hannikainen, Pietari (1847). *Asianajaja, Eli Lain-opillinen Käsi-kirja Suomen Kansalle: Alkupuustawittain Koottuja Lainsäätöjä, Asetuksia Ja Julistuksia, Jokaiselle Tarpeelliset Tietää Laillisissa Asioissansa, Sekä Niihin Kuuluwien Kirjoitusten Kaawoja*. Viipuri: A. F. Cederwall.
- Tuomaala, Väinö (1974), ”Nurmosta vuosina 1881–1933 Amerikkaan muuttaneet”. Teoksessa Kivisaari, Vuokko (toim.), Nurmon kirja. Tampereen yliopiston kansaperinteen laitoksen julkaisu 2. Nurmo: Nurmoo-Seura, s. 133–179.
- Tuomi, Jouni & Sarajärvi, Anneli (2009), *Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi*. Helsinki: Tammi.
- Uotila, Merja (2014), *Käsityöläinen kyläyhteisönsä jäsenenä: Prosopografinen analyysi Hollolan käsityöläisistä 1810–1840*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.

- Vahtola, Jouko (2004), Suomen historia jääkaudesta Euroopan unioniin. Helsinki: Otava.
- Vainio-Korhonen, Kirsi (2010) ”Huoneentaulun maailma tiensä päässä”. Teoksessa Hanska, Jussi & Vainio-Korhonen, Kirsi (toim.) Huoneentaulun maailma. Kasvatus ja koulutus Suomessa keskiajalta 1860-luvulle. SKS: Helsinki.
- Vainio-Korhonen, Kirsi (2017), ”Vastuullinen historia”. Teoksessa Lindman, Satu, Koskivirta, Anu & Eilola, Jari (toim.) Historiantutkimuksen etiikka. Helsinki: Gaudeamus.
- Vattula, Kaarina (toim.) (1983), Suomen taloushistoria 3. Helsinki: Tammi.
- Viiikki, Raimo (1994), ”Kirkolliset asiakirjat”. Teoksessa: Orrman, Eljas & Pispala, Elisa (toim.), Suomen historian asiakirjalähteet. Helsinki: WSOY, 169–195.
- Vilkuna, Kustaa H. J. (2010), Katse menneisyyden ihmiseen. Valta ja aineettomat elinolot 1500–1850. Helsinki: SKS.
- Villstrand, Nils Erik (1999), ”Bokstäver, bönder och politik. Muntligt och skriftligt i 1700-talets politiska kultur”. In: Peter Danielsson, Håkan Nordmark & Jan Samuelson (red. av), Att komma till tals. Nedslag i den nordiska historiens vardagslunk och konflikter. Rapporter från Växjö universitet Humaniora Nr 5. Växjö, s. 89–150.
- Villstrand, Nils Erik (2011), ”Kungen, bonden och skriften 1500–1800”. In: Kungliga Vitterhets historie och antikvitets akademien årsbok 2011. Stockholm: Kungliga Vitterhetsakademien.
- Villstrand, Nils Erik (2002), Landet annorlunda. Uppsatser om Österbottens historia. Vasa: Svensk-Österbottniska Samfundet.
- Villstrand, Nils Erik (2012) Valtakunnanosa. Suurvalta ja valtakunnan hajoaminen 1560–1812. Riksdelen. Stormakt och riksspränging 1560–1812 (2009). Suomeksi käänäneet Jussi T. Lappalainen & Hannes Virrankoski. Helsinki: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Virrankoski, Pentti (1970), ”Tuomiokirjojen käyttö historiantutkimuksessa”. Teoksessa Turun historiallisen yhdistyksen julkaisuja 22. Turku: Turun historiallinen yhdistys, 118–132.
- Wilmi, Jorma (2003), ”Palkolliset ja tilaton väestö”. Teoksessa Rasila, Viljo, Jutikkala, Eino & Mäkelä-Alitalo, Anneli (toim.) Suomen maatalouden historia. Perinteisen maatalouden aika esihistoriasta 1870-luvulle. Helsinki: SKS, 223–238.

Verkkolähteet

Happonen, Päivi (2004), Sukututkimuksen asiakirjaopas. Väestöhistorialliset arkistolähteet. Mikkeli: Karjala-tietokantasäätiö.

https://katiha.xamk.fi/Karjalatk/downloads/Sukututkimuksen_asiakirjaopas_Happonen.pdf

Viitattu 28.4.2021.

Huhta, Ilkka (1997), Malmberg, Nils Gustaf. Kansallisbiografia-verkkójulkaisu. Studia Biographica 4. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

<https://kansallisbiografia-fi.ezproxy.jyu.fi/kansallisbiografia/henkilo/6240> Viitattu 28.4.2021.

Juuret.org:

<http://www.juuret.org/node/20> Viitattu 28.4.2021.

Kajander, Konsta (2020), Talonpoika, herra, puoliherra: Etnologinen tutkimus puoliherra-kategorioista ja talonpoikaisuuden kulttuurisista malleista suomalaisissa sanomalehdissä 1847–1870. Väitöskirja. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.

<https://jyx.jyu.fi/handle/123456789/72851> Viitattu 28.4.2021.

Kansalliskirjasto Finna: Lapuan kihlakunta Waasan lääniä: Karta öfver Lappo härad i Vasa län / upprättad å öfverstyrelsen för landtmäteriet åren 1900–1903. Maanmittauksen yllhallitus 1908.

https://www.doria.fi/bitstream/handle/10024/115915/Lapuan_kihlakunta_Waasan_laania_Karta_ofver_Lappo_harad_i_Va.pdf?sequence=1&isAllowed=y Viitattu 28.4.2021.

Moilanen, Laura-Kristiina (2008), Talonpoikaisuus, säädyllyisyys ja suomalaisuus 1800- ja 1900-lukujen vaihteen suomenkielisen proosan kertomana. Väitöskirja. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.

<https://jyx.jyu.fi/handle/123456789/19135> Viitattu 28.4.2021.

Tilastokeskus 2010:

https://www.stat.fi/artikkelit/2010/art_2010-02-18_001.html?s=0 Viitattu 28.4.2021.

Väistö, Janne (2017), Toinen kotimainen toisen tasavallan Suomessa Ruotsin kieli pakolliseksi aineeksi peruskouluun vuonna 1968. Åbo: Åbo Akademi University Press.

https://www.doria.fi/bitstream/handle/10024/143256/vaisto_janne.pdf?sequence=2&isAllowed=y Viitattu 28.4.2021